

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

■ 2024 · JÚNIUS ■

XXXIII. ÉVFOLYAM, 2024. JÚNIUS

T A R T A L O M

- 3   **ERNST TUGENDHAT** _____ ■
A halálról (esszé)
- 20   **JÜRGEN KAUBE** _____ ■
Meghalt Ernst Tugendhat (nekrológ)
A saját létezésünk relativizálása – oldallirányból
- 22   **CHRISTOPH RANSMAYR** _____ ■
Egy félénk férfi atlasza (részletek)
A mélyben
Búcsú
Áramlat
- 31   **KERTAI CSENGER** _____ ■
Utam a menyasszonyhoz (regényrészlet)
- 41   **BÍRÓ PÉTER** _____ ■
Hosszú árnyék 2.0 (regényrészlet)
- 54   **AMBRUS MÁTÉ** _____ ■
Giverny (versek)
Magam
Galacsin
Englynion
- 56   **BOGYÓ NOÉMI** _____ ■
Nápolyi történetek (*A vacsora*) (részlet)
- 64   **PÉNZES TÍMEA** _____ ■
Ahogy minden elkezdődött (kispróza)

69

BÁNKÖVI DOROTTYA

Most már elmehetsz
A tenger nappal alszik

(versek)

71

STANISLAV RAKÚS

Ház az Akác utcában

(elbeszélés)

79

SZAMOSVÁRI BENCE

sam spade alászáll a PICK szeged szalámigyár és húsüzembe

(vers)

81

NAGY ANDRÁS

A színpad varázsa és veszedelme Móricz életében és műveiben (tanulmány)

91

TÓTH RAMÓNA MIRTILL

„Nincs fölösleg” – *Interjú A. Dobos Évával*

(interjú)

Címlapfotó: Marcus Wallinder

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
ms.kalligram@gmail.com

SZERKESZTŐK:

Ágoston Attila (koordinátor)
oz.kalligram@gmail.com

Száz Pál

palika.100@gmail.com

Szilágyi Zsófia

szilagyi73@gmail.com

Tóth-Czifra Júlia

toth.czifra.julia@gmail.com

Tóth Ramóna Mirtill

toth.ramona.mirtill@gmail.com

Rácz Ágnes Éda

raczagneseda@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:

Grendel Lajos †

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Földényi F. László,

Keserü József,

Márton László,

Németh Zoltán,

Hizsnay Zoltán,

Rédey Zoltán

Szerkesztőség:

KALLIGRAM, spol. s r. o.

Staromestská 6/D

P. O. Box: 223

SK-810 00 Bratislava 1

Tel.: 00421/ 2 54415028

FELELŐS KIADÓ: Mészáros Sándor

Szlovákiai megrendelések:

oz.kalligram@gmail.com, valamint
a Szlovák Posta alábbi címén: Slovenská
pošta, a. s.; Stredisko predplatného tlače;
Uzbecká 4; P. O. Box 164; 820 14 Bratislava
214; e-mail: predplatne@slposta.sk

Magyarországi elérhetőség:

ms.kalligram@gmail.com

Támogatóink:

Kisebbségi Kulturális Alap

(Realizované s finančnou podporou

Fondu na podporu kultúry národnostných
menšín)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja a Kalligram Polgári
Társulás / OZ Kalligram, Hlavná
/ Fő utca 37/19, SK-929 01
Dunajská Streda / Dunaszerdahely
[ICO:42291810] és a Pesti Kalligram
Kft., 1094 Budapest, Tűzoltó u. 8. sz.
fél em. 2. Adószám: 12241273-2-43

Nyomda / Tlačiareň: Colortoys Bt., Győr.

Példányszám / Nákład: 500 db/ks

Ára / Cena: 700 Ft / 3 EUR.

Magyarországon terjeszti

a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.

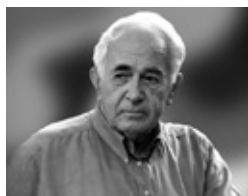
és a regionális részvénnytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap

10. napjáig.

www.kalligramoz.eu

A halálról¹

Hozzájárulhat-e a filozófia a halál megértéséhez? Montaigne ezt a címet adta esz-jéjének: „*Que philosopher, c'est apprendre à mourir*. Ez a mondat Cicerón keresztül Platónig vezethető vissza.² Hugo Friedrich azonban azt terjesztette el,³ hogy Montaigne – legalábbis a kései éveiben – inkább szkeptikus volt azzal a kérdéssel szemben, hogy a filozófia nyújthat-e bármit is a halálra való készülődésben. És ebben Montaigne-nek biztosan igazat kell adnunk – ha a filozófia egyáltalán nyújthat valamit a halál jelenségéhez, ami Platónnál még evidens volt. Természetesen tovább is mehetnénk, és azt az aggodalmunkat is megfogalmazhatjuk, hogy a filozófia absztrakt fogalmi eszközei már eleve eltorzítják a halál tapasztalatát a maga konkrétságában és variabilitásában. Kétségtelen, hogy a filozófiában sok szofizmát fogalmaztak meg a halállal kapcsolatban – ilyen pl. az az epikuroszai gondolat is, hogy a haláltól nem kell félni, mert miután meghaltunk, már semmit sem érzünk; mintha a haláltól való félelem a halál utáni állapottól való félelmet jelentené. Nem inkább ezt kellene mondanunk? A halál az élet vége, és tudjuk, hogy ha nem is mindenki, de a legtöbb ember fél a haláltól; és kész. Minek kellene ezt még filozófiailag is tárgyalni? De már az, hogy itt azt kell mondanunk, hogy a „legtöbb”, mutatja azt, hogy ez a tényállás semmiképpen sem egyértelmű. (Montaigne azt mondta: Cicero félt a haláltól, Cato vágyakozott rá, Szókratész közömbös volt vele szemben.) Ezen kívül nem világos, hogyha a halállal szembeni félelemről beszélünk, akkor mi az a halálban, amitől félünk. Úgy tűnik tehát hogy valamit tisztáznunk kell, és éppen ez a klasszikus kiinduló szituáció egy filozófiai kérdés számára.

Az embereknek általában nem egyszerűen ilyen vagy olyan felfogása van a halálról, hanem egy preteoretikus koncepcióban élnek, amelyet maguknak ácsoltak össze; és ebben meg is tudják mondani, hogy miért félnek, vagy miért nem félnek. Így a véleményeknek egy olyan sokasága jön létre, amelyek többnyire többértelmű és határozatlan szavakban fejeződnek ki. Ezzel nem csak, hogy pozitív módon választottunk arra, hogy a filozófiának van-e valamilyen mondanivalója, hanem egy utat, egy mód-

szert is előrevetítettünk. Én azt gondolom, hogy nincs önálló filozófiai megközelítés; csak az előzetesen adott nézetekből indulhatunk ki, és a filozófia hozzájárulása először is az egyoldalúságok tisztázásában, másodsor a kiegészítésben áll. Itt (mint a filozófiai tisztázás-szükséglet oly sok esetében) érvényes az a maxima, hogy minden nézetet figyelembe kell vennünk, akár hamisnak, akár másokkal integrálhatónak tekintjük, miközben egyes alternatívák nyitva is maradhatnak. Így adódik egy eljárás, melynek elkerülhetetlenül szubjektív kiindulópontja van; és ezt a kiindulópontot aztán lépésről-lépésre tisztázni kell, és ki kell egészíteni; s ez a folyamat mindenkor lezáratlan marad. Ha a nézetek egy bizonyos részét nem vesszük figyelembe, akkor abban szükségképpen van egy bizonyos önkény – de ez mérsékelhető, ha explicitté tesszük. Én itt egy sor halálra vonatkozó nézetet ignorálni fogok, mégpedig azokat, amelyek valamilyen formában feltételezik a halál utáni életet. Be kell vallanom, hogy ez egy szubjektív döntés. Én azt gondolom, hogy alapos érvek szólnak amellett is, hogy az embernek ne legyen ilyen hite, és ezért ezek a vélemények kevésbé érdekelnek.

Mielőtt belefognék egy szisztematikus kísérletbe, szeretnék felidézni egy példát, amely számomra nem tetszés szerinti (és itt megmutatkozik a kiindulópont elkerülhetetlen szubjektivitása), mert tulajdonképpen ez az egy-két évvel ezelőtti találkozás volt az, amely megadta a lökést ehhez a gondolatmenethez. (Ezen a találkozón ideális formában valósult meg a nézetek és a filozófiai magyarázatok ide-oda mozgása.) Egy kis chilei kikötővárosban jártam, és egy nálam is sokkal idősebb férfival beszélgetésbe elegyedtem; ez a férfi nem sokkal korábban beteg volt, és attól félt, hogy a betegség a halálához fog vezetni. Istennek megesküdtött arra, hogy épít neki egy templomot, hogy ha megmenti. és még néhány évet ajándékoz neki. Isten meghallgatta a kérését, és most ide érkezett és építeni kezdett. Ebben az esetben nem a halálról való véleményről volt szó, hanem egy viselkedésről, amelyet egy bizonyos nézet implikált; olyan nézet, amely természetesen tűnhet annyira triviálisnak, hogy igazából nem is értjük, hogy miért érdekes. Hogy ezt érthetővé tegyem, egy lépést hátrálnom kell, és meg kell mondanom, hogy ez előtt a találkozás előtt miféle – magam által összeácsolt – elképzelésem volt a halálról. Az életet úgy képzeltem el, mint egy kolbászt, időbeli dimenzióban, amelynek van egy vége a jövőben; és hogy valamivel hosszabb vagy rövidebb, az kitesz ugyan egy különbséget, de ez nem túl lényeges: a kolbász kolbász marad. De hogy jutunk el egy ilyen felfogáshoz? Ez kézenfekvő lesz, ha meggondoljuk, hogy az életnek *valamikor* véget kell érnie, és nem ez az állapot mint olyan kelt félelmet bennünk; valószínűleg igaza van Bernard Williamsnek,⁴ hogy ennek inkább az ellenkezője töltene el félelemmel. De ez nem jelenti azt, hogy egy fiatalember halála, akinek az élete (ahogy mondani szokták) még előtte állt, ne tűnhetne szörnyűnek. Az én öreg chilei barátom esetében is nyilvánvalóan valami hasonlóról volt szó, és az, ami engem ezután a találkozó után nyugtalanított, nyilvánvalóan az volt, hogy a felfogása olyan magától értetődőnek hatott. De miért is? Pontosan miben is áll az a különbség, amely az ő és az én felfogásom között húzódik? Az ő felfogása azért tűnhet olyan természetesnek, mert az életben (ugyanúgy, mint minden más esetben) a több mindig több, mint a kevesebb. De én ezt nem is tagadtam, csak úgy véltem, hogy ez a mennyiségi különbség nem lehet olyan lényeges. Tegyük fel, hogy nem lett volna olyan idős, és mondjuk 27 évesen egy *bruja* (ahogy Chilében a jósnőket nevezik) azt jósolta volna neki, hogy ő 79 éves lesz; akkor is olyan nagy esküt tett volna, ha Isten még ajándékozott volna neki néhány évet (a 79. évén túl is)? Ez sem lenne képtelen-

ség, ugyan eléggé különös lenne, de biztosan ez sem lepett volna meg engem. Most világos lesz, hogy mi az, ami az öreg megnyilatkozásából mellbe vágott. Nem a mennyiségi szempont jelentősége volt az, amely fölött én elsiklottam, hanem azt nem vettem figyelembe, hogy a halálhoz mindig egy bizonyos álláspontról kiindulva viszonyulunk. A kolbáson belüli álláspontról: mi kívülről sem a kolbászt, sem ennek lehetséges végét nem láthatjuk. Ami tehát ebből a történetből nagy hatással volt rám, az a halál feltételezett közelségének vagy távolságának jelentősége, vagy jobban mondva: a közelség feltételezett valószínűsége és valószínűtlensége. A közelség alatt azt értem, hogy az ember azt hiszi, hogy *hamarosan* meg fog halni.

Egy ilyen tudat egyrészt különbözik attól a szokásos elképzeléstől, hogy a halál távol van tőlünk, és nagy fantázia-mozgósításba kerül, hogy elképzeljük, hogy hamarosan itt teremhet, és másrészt különbözik attól is, amit én „vegetatív halálfélelemnek” nevezek. Természetesen itt nincsenek éles határok: sem a halál távolságának tudata nem különbözik élesen a halál közelségének tudatától, és a halál közelségének tudatát sem lehet mindig élesen elválasztani a vegetatív halálfélelemtől. De még ha a kettő szorosan össze is fonódik, akkor is azt gondolom, hogy jó lenne fogalmilag megkülönböztetni őket. Vegetatív halálfélelemről akkor beszélhetünk, amikor az ember azt hiszi, hogy fenyegető helyzetben van, amely a halálhoz vezethet, de nem szükségképpen, pl. ha az embert üldözik, vagy leesik egy hídról, vagy az ember egy zuhanó repülőgépen van stb. Megint más az, ha egy beteg ember úgy gondolja, hogy haldoklik; ebben az esetben a fenyegetés belülről jön. Ellentétben azzal a pusztá vélekedéssel, hogy az ember nemsokára meghal, a vegetatív halálfélelemre (eltekintve most az éppen észlelt betegségtől) olyan kifejezési és fiziológiai faktorok a jellemzők, amelyeket más emlősállatoknál is megfigyelhetjük: pl. a remegés, az extrém szívdobogás stb., mint amikor pl. egy borjút egy rodeóban a lovasok sarokba szorítanak. Nem véletlenül beszélünk a vegetatív halálfélelem esetében félelemről, mert ez egy diffúz állapot, nem olyan állapot, amelyről a filozófiában azt szoktuk mondani, hogy egy meghatározott intencionális tárggyal rendelkezik. Az a félelem viszont, hogy hamarosan meg fogunk halni (Heidegger félrevezető megfogalmazásai ellenére) mindig egy világosan definiált eseménnyel szembeni félelem (ezt az eseményt természetesen nem a „hol” és a „mikor” alapján, de nem is a következményen keresztül definiáljuk, hanem egyszerűen azért, hogy valaki megszűnik élni). Amíg a vegetatív halálfélelem esetében a hozzánk közel álló állatok ugyan nem egészen ugyanúgy, de mégis hasonlóan reagálnak, mint az emberek, azt mégsem feltételezhetjük, hogy más állatok ismerik a közeli halálfélelemét, mert ehhez kell a nyelv és egy időtudat, és érteni kell a „nemsokára” szót. Az igaz, hogy ez a kettő az embernél összefonódhat, de mégis hamis lenne azt feltételezni, hogy a vegetatív halál-tudat a nemsokára bekövetkező haláltól való félelem csúcspontja. A két jelenség különbségét ama személy kapcsán lehet a legjobban megvilágítani, aki véget akar vetni az életének, és ezért nincsen benne semmi ambivalencia, és nem ismeri a vegetatív halál félelmét az erőszakos meghalás rövid átmeneti idejére (pl. ha szándékosan belefut a vízbe).

Arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen mi is az, amitől félünk, ha a haláltól félünk, most már néhány ismérvet összegyűjtöttünk: a halál közelségétől való félelmet egyrészt megkülönböztetjük attól, hogy majd egyszer meg fogunk halni (miközben minden pillanatban meghalhatunk), és másrészt megkülönböztetjük a vegetatív halálfélelemtől is. Ami engem az én öregemberem esküjében meglepett – most teljesen füg-

getlenül attól, hogy belekeveredik-e a vegetatív halálfélelem vagy nem – az az, hogy hamarosan már nem fogunk élni, hogy lesz majd egy ilyen valamikor, amikor mi már nem leszünk; és ez oly kevésbé érint meg minket érzelmileg, hogy már-már természetnek tudjuk tekinteni. Valaki számára döntő jelentősége lehet annak, hogy mondjuk 81 évesen is még éljen egy ideig; habár ugyanez a 81 utáni hosszabbítás korábban, mondjuk 27 évesen nem nagyon érdekelte volna. Így az, amit egy előttünk álló halál esetében többnyire akarunk, az egy kis kegyelmi idő, egyfajta halasztás? És ha igen, miért akarjuk ezt? „Csak ne most haljunk meg, inkább később”: én azt gondolom, ez az, ami az öregember esküjében is kifejezésre jut.

Én ezt azért meséltem el, hogy egy példán megmutassam, hogy hogy képzelem el azt a módszert, amely alapján különböző véleményeket vetünk össze egymással, korigáljuk őket, megfosztjuk őket kétértelműségüktől és az ambivalenciáktól; és ehhez ilyen szubjektív reflexiós szférában még az a jogosultság is hozzá tartozik, hogy egyes aspektusokat háttérbe szorítsunk, másokat pedig erőteljesebben megvilágítsunk. Természetesen ezt itt már részben alá is támasztottuk. De továbbra sem világos, hogy mi is az, amitől félünk, ha a haláltól félünk. Miért félünk (vethetjük föl a kérdést), ha egyáltalán félünk tőle, és miért elégszünk meg azzal, hogy csak egy kis haladékot kérjünk?

De én most egy szisztematikusabb vizsgálatba szeretnék belefogni. Természetesen azután, amit már kezdetben elmondtam, ennek csak viszonylagos értelme lehet. A kiindulópontunk elkerülhetetlenül szubjektív, amelynek a korlátozott optikájától függ a reflektáló optikája. De számomra most előnyösebbnek tűnik, ha a filozófiai nézetekből indulunk ki, mégpedig nem a platóni-sztoikus-epikureus tradícióból, amely ellenétben áll a prefilozófiai nézetekkel, hanem ezeket az utóbbiakat szeretném értelmezni, még hozzá „hermeneutikailag”, ahogy azt Heideggertől tanulhattuk. A módszertani előny ekkor egyszerűen abban áll, hogy lerövidítjük az eljárást: egy filozófiai nézetben a prefilozófiai nézetek általában már összecsomózva állnak előttünk. Én – és ez megint csak teljesen szubjektív – két filozófiai nézetből szeretnék kiindulni, amelyeknek meg van az az előnyük, hogy nem csak ellentétes felfogásokat képviselnek, hanem még csak nem is ugyanarra a kérdésre válaszolnak. Mindegyik valami olyasmi iránt érdeklődik, amit a másik még csak nem is említ, mint két hajó, amelyek úgy haladnak el egymás mellett, hogy tudomást sem vesznek egymásról. Az egyik Heidegger *Sein und Zeit* (1927) című műve, és abból is a „Sein zum Tode” fejezet, a másik Thomas Nagel „Death” című tanulmánya (1970).⁵

Heidegger egy olyan kérdést vet fel, amely a keresztény tradícióban jól ismert volt, de úgy veti fel, ahogy az csak a 19. század óta volt ismert – bár meg kell mondanom, hogy nem vagyok történész. A kérdés már a túlvilági vonatkozás nélkül jelenik meg, abban a formában, hogy mit jelent az élet számára, hogy a *halál* tudatában van. Nagelnél ez a kérdés fel sem merül. Az ő vezérkérdése úgy szól, hogy lehet-e, és ha igen mennyiben, a halált valami rossznak tekinteni. Ez a kérdés pedig Heideggernél fel sem merül. Ennek azonban első pillantásra nagyon különösnek kell feltűnnie. Talán nem is kellene – mint ahogy Nagel teszi – valami *rosszról* beszélni; lehet, hogy ez a szó nem is illik a halálra. Azt feltétlenül meg kellene mutatnunk, hogy miért nem. De, amit Heidegger tesz (azt állítja, hogy félünk a haláltól, vagy ahogy ő mondani szereti, szorongunk tőle, anélkül, hogy megmondaná, hogy miért, és hogy mi az a halálban, amitől félünk) az azt jelenti, hogy valamiféle faktumként föltételezzük, anélkül, hogy megpróbálnánk érthetővé tenni. Heidegger a „jó” és a „rossz” sza-

vakat általában is kerülte a *Sein und Zeit*-ban, biztosan azért, mert a normativitást általában is kerülni akarta. De erről gondolhatunk, amit akarunk, ezeknek a szavaknak a használata messze túlmutat a moralitás és a normativitás szféráján, és én azt gondolom, hogy itt inkább egy mélyen ülő antipátiáról van szó, mint egy átgondolt állásponttól, mint ahogy az egyébként Heideggernél igen gyakran előfordul. De itt talán azt lehetne mondani, hogy a jóról és a rosszról való beszédet Heidegger túlzottan objektíviztikusnak tekintette, habár ezeknek a szavaknak van egy nagyon ártalmatlan jelentése is: rossznak nevezzük azokat a dolgokat, amelyeket általában szeretnénk elkerülni, mint a fájdalmat, a szabadság megvonását, az emberek és a dolgok elvesztését, és végül a saját életünk elvesztését. Jónak pedig azokat a dolgokat nevezzük, amelyekre általában törekszünk: a fájdalomnélküliség, az öröm, a szabadság, az emberi kapcsolatok stb., és végül (csak látszólag): az élet. Talán közelebb juthatunk Heideggerhez, ha az ilyen objektív hangzású szavakat, mint a „jó” meg a „rossz”, olyan szubjektív szavakkal helyettesítjük, mint a kívánás és az elkerülés. De egy bizonyos fajta szótár elkerülhetetlen, ha egyáltalán érthetővé akarjuk tenni azt, hogy miért használunk olyan szavakat, mint „félelem” és „szorongás”, és hogy ezek speciális értelemben mire is vonatkoznak. (A félelemről szóló fejezetben Heidegger használja a „rossz” kifejezését, de csak Arisztotelészre utalva.)

Mindenesetre Heidegger használ egy olyan szót, amely úgy tűnik eleget tesz a most megadott funkciónak. De ez sajnos – amit Heidegger észre sem vesz – kétértelmű. Ez a „kedvéért valóság” szó. Mi tagadás, ez a szó kicsit mesterkéltné (nagyon nehéz lenne egy másik modern nyelvre lefordítani), de a már Arisztotelésznél is furcsán hangzó *to hou heneka* terminológia fordítása. Arisztotelész arra alkalmazza ezt a kifejezést, hogy mi az, aminek a kedvéért valaki megtesz valamit, mi az, aminek a kedvéért valaki valamit csinál, vagy egyáltalán cselekszik – szóval a célt jelenti. És mivel ez a szó Arisztotelésznél még nem volt kétértelmű, ezért minden gátlás nélkül a jóval (a szónak egy bizonyos értelmében) azonosította. Nos, a *Sein und Zeit*-ben az ember (vagy a „Dasein”, ahogy Heidegger mondani szereti), oly módon vonatkozik a maga életére, hogy számára mindig erről van szó;⁶ s ezt a megfogalmazást Heidegger később oly módon alakít-

ja át, hogy az ember vonatkozásában (én is azt mondom, hogy „az ember” és nem azt, hogy „egy ember”, hogy így közelebb maradjak Heidegger „Dasein”-ről szóló beszédéhez) a saját létéről, és az ő végső kedvéért valóságáról van szó.⁷ Heidegger ezt egy bizonyos átalakítással Arisztotelészétől veszi át. De ha a kedvéért valóságot nem egyszerűen a céllal, a jóval, a kívánattal helyettesítette volna, akkor ő is eljuthatott volna addig, hogy néha a halált előnyben részesítjük az élethez képest. Mert azzal egyetérthetnénk, hogy az élet a mi végső kedvéért valóságunk, vagyis az, amiről számunkra végső soron mindig szó van. De ugyanakkor Hamlettel mégis feltehetjük azt a kérdést, hogy nem lenne-e jobb halottnak lenni, mint élőnek. Heideggernél azonban ez a kérdés fel sem merülhet. E kérdés felvetéséhez a „jobb” vagy valami hasonló szóra van szükségünk („*wether 'tis nobler*” – mondja Shakespeare), és mivel Heidegger ilyen értékelő szavakat nem akar használni, ezért nem tudja feltenni a hamleti kérdést. De az, hogy egy ember számára mindig „a maga létéről” van szó, Heideggernél úgy jelenik meg, mint egy pusztán faktum, amihez az akaratlak nincs hozzáférése. De itt mégis csak cselekedhetünk az akaratlak alapján, ha úgy is dönthetünk, hogy már nem akarunk tovább élni.

A „kedvéért valóság” szó kétértelmű, mert egyrészt az életben lévő célokra vonatkozik, másrészt pedig az élet keretére mint olyanra. Az is, aki eldobja magától az életet, ezt csak azért teheti, mert a saját életéről van szó; az élet minden akarás legszélsőségesebb vonatkoztatási pontja. Most már világosan lehet látni, hogy a legtágabb kedvéért valóság, ami számunkra az élet, hogy különbözik a korlátozott értelemben vett kedvéért valóságtól, a meghatározott céloktól. Aki már nem akar egy bizonyos célt, az egyszerűen félreteszi, és más célok felé fordul; aki azonban az életét nem akarja többé, az nem azért nem akarja, mert olyan, amilyen; még akkor is, ha visszalöki, az akarata rá vonatkozik. Az élet mint kedvéért valóság viszonya a többi javakhoz nem tekinthető egyszerűen hierarchikusnak. Amit én Heidegger szemére vetek, az nem az, hogy az életet nem nevezi jónak, hanem hogy – ha már kidolgozott egy új fogalmiságot – nem számolt a lehetőséggel, hogy adott esetben „jobb” lehet az életnek véget vetni, mint egyszerűen tovább folytatni. Ha Heidegger a problémát valóban kifejtette volna, jó érvek szóltak volna a mellett, hogy az élet alapján véve valami jó, mert minden jó dolog csak a saját keretei között jó, de adott esetben rossznak, sőt, elviselhetetlennek is lehet tekinteni. És ebben az esetben természetesen a halálnak valami rosszként való felfogása maga is kérdéses lesz. Az igaz, hogy ezt Heideggerről nem lehet elmondani, de egyszerűen csak azért nem, mert ő elkerüli mind az objektív, mind a szubjektív értékelő terminológiát. Miért félünk tehát a haláltól?

Itt Heidegger bevezet egy további szót, amivel válaszolni szeretne erre a kérdésre (a válasz – persze – csak látszat-válasz lesz). A „semmi” kifejezéséről van szó, vagy ahogy Heidegger még a *Sein und Zeit*-ben elővigyázatosan fogalmaz, a „nem-ről” vagy a „nem-jellegről”-ről.⁸ De az már önmagában evidens lenne, hogy a nem-jellegről félünk? Félünk, mondjuk, az elalvástól? Ellenkezőleg, nekem úgy tűnik, gyakran semmit sem kívánunk jobban, mint hogy időnként elsüllyedjünk ebben a semmiben. De talán csak időnként? Nos, igen, talán éppen erről van szó, de még ezt is meg kellene magyarázni. Mindenesetre tévkövetkeztetés lenne azt mondani, hogy az ember léte egy kedvéért valóság, és ezért attól fél, hogy már nem lesz.

Arra a kérdésre, hogy miért fél minden ember (így Heidegger) vagy a legtöbb ember (szerintem így pontosabb lenne) a haláltól, erre Heideggernél nem kapunk vá-

laszt, és nem is kaphatunk ilyet, mert az ennek megválaszolására szolgáló terminológiát elveti, anélkül, hogy egy másikat, egy megfelelően differenciáltat tenne a helyébe.

De mit tesz Nagel? Ha túltesszük magunkat azon, amit a jó és a rosszról szóló beszéd kétértelműsége okoz, akkor úgy néz ki, hogy ő fölveti a helyes kiinduló kérdést: A halál valóban valami rossz lenne, és ha igen, akkor mennyiben? És így válaszolhatnánk arra kérdésre is, hogy mi az, amitől félünk, ha a haláltól félünk. Nagel először is joggal elveti azt a felfogást, hogy *halottnak lenni* valami rossz lenne, mert mihelyst halott vagyok, már semmi sem lehet számomra jó vagy rossz. (Mindenesetre Nagel itt – éppúgy, ahogy én is tettem – arra az előfeltevésre támaszkodik, hogy nincs élet a halál után, vagyis a halál valóban valaminek a megszakadása, és nem csak egy átalakulás.) A rossz csak abban állhat, hogy a halál – ahogy Nagel első megközelítésben fogalmaz – elrabolja az élet javait. De ebben a beszédmódban van valami félrevezető, ami persze sok más megfogalmazásban is benne rejlik, mint pl. amikor azt mondjuk, hogy a halálban a meghaló elbúcsúzik a világtól. Az összes ilyen beszédmód azt implikálja, hogy a szubjektum, amely ezeket a tevékenységeket végrehajtja (mint pl. a búcsúvételt), vagy ezeket a viszontagságokat elszenvedti (mint hogy megfosztják a javaktól), valamiképpen megmarad, miközben a létezése megszűnik. Ez a nehézség természetesen mélyen benne gyökerezik a nyelvhasználatban: ha valami nem-élőről beszélünk, akkor is azt mondjuk: „megszűnt”, mintha még lehetne beszélni róla, mint egy már nem-létezőről. Hogy itt hibás képzetekhez jussunk, azt csak azáltal lehet elkerülni, hogy az egyetlen predikátum, amelyet hozzá lehet rendelni ahhoz a tárgyhoz, amely megszűnt, a jelenben és a jövőben, éppen ez a megszűntség. Ha egy élőről van szó, akkor még jelenidőben mondhatjuk: meghalt, halott. Természetesen ez sincs minden nehézség nélkül, mert a jelenben mindig egy szubjektumot emlegetünk, de legalább nem mondunk semmi továbbit erről a szubjektumról, csak azt, hogy meghalt. Kirablásról, búcsúvételtől mindenesetre nem lehet beszélni. Ha tehát a halált valami rossznak tekintjük, akkor ez a rossz nem állhat abban, hogy elveszítjük az élet javait, hanem csak abban, hogy az élet magától véget ér, és ez azt jelenthetné – ha a halál valami rossz –, hogy az élet maga is valami jó. Nagel ezt nem így vezeti be, de ő is ezt állítja, valakinek jó élnie, egy nemes dolog, ahogy azt már Arisztotelész is megmutatta. Nagel ezt írja: vannak dolgok, amelyek az életet jobbá, mások rosszabbá teszik, de az élet értéke nem egyszerűen abban áll, ami megmarad, ha az egyiket a másiktól elválasztjuk. Élőnek lenni – vagyis bizonyos faktorok megléte, mint az észlelés, az akarás, a tevékenykedni-lenni és a gondolkodás – már magában és magáért valóan „határozottan pozitív”.⁹

Mielőtt ezt megvitátnám, Nagel két járulékos gondolatát is szeretném felidézni. Először is – véleményem szerint joggal – arra hívja fel a figyelmet, hogy az életnek ez az értéke (ha egyáltalán fennáll egy ilyen) a tudatnak csak az egyik aspektusa lehet, és nem vonatkozik magára az organikus életre: „Szinte mindenkinek – írja ő – mindegy lenne, hogy azonnal meghalna, vagy kómába esne, amely húsz évvel később, anélkül, hogy valaha is magához tért volna, halálhoz vezet.”¹⁰ Másodszor: egy lábjegyzetben megjegyzi: „Néha azt állítják, hogy a meghalás folyamata az, amelytől valójában félünk. De nekem a meghalással szemben semmiféle kifogásom sem lenne, ha nem következne rá a halál.”¹¹ Az utolsó mondat kétségtelenül túlzás, de Nagel a megszűnéstől való félelmet meg akarja különböztetni a vegetatív halálfélelemtől, úgy ahogy azt az előbb én is tettem.

De most térjünk vissza ahhoz a téziséhez, hogy az élet a megélés értelmében – ő az előbb említett faktorokat az „experience” szóban foglalja össze – az egyes javaktól függetlenül is valami jó. Érdekes módomban erre semmilyen okot, és semmilyen közelebbi magyarázatot nem ad, és az is biztos, hogy az általa használt „emfatikus” szó is gyanús. Azt nem szoktuk mondani, hogy emfatikusan az a véleményünk, hogy $2+2=4$. Nagel sokkal inkább úgy vélte, hogy az élet mint valami jó tézise levezethető a haláltól való félelem faktumából. De ez hasonlóan körkörös lenne, mint amikor Heidegger a haláltól való félelmet egyszerűen faktumként előfeltételezi. Arra a kézenfekvő ellenvetésre, amelyet itt Nagellel szemben meg lehet fogalmazni, hogy vannak emberek, akik nem félnek a haláltól, mások meg egyenesen keresik azt, ő könnyen válaszol. Ezt mondhatná: ha a rossz az emberi életben átlép egy bizonyos mértéket, akkor ezek felülmúlhatják azokat a jókat, amelyek magában az életben nyugszanak. Ez tehát nem lenne ellenvetés. Egy alaposabb ellenvetés abban állna, hogy Nagel tézise, ameddig nem alapozza meg, egy pusztá állítás, és sok ember ezt éppen fordítva látja. Ők ezt felelnék: „Nem, nem, a tudatos élet mint olyan, neutrális. Hogyan lehetne a tudatosság mint olyan pozitív?” És mi – így folytathatnánk az érvelést – azt a jelenséget, hogy a legtöbb ember fél a haláltól, sokkal egyszerűbben is megmagyarázhatnánk, nevezetesen így: Thomas Nagel éppen most ismerte el (ezt csak én tettem meg ő helyette, de tegyük fel, hogy ezt ő is jóvá hagyná), hogy „a rosszak túlsúlyban lehetnek az élet értékével szemben, és akkor nem kézenfekvő-e eltekinteni az életnek ettől a kétes értéktől, és a rosszakat egyszerűen a jókkal összehasonlítani?” Aki így gondolkodik, annak nem kell elkövetnie az előbbieken említett szemantikai hibát, hogy az, amitől félünk, abban áll, hogy meg vagyunk fosztva az élet javaitól; amitől félünk, az logikai okok miatt, csak az élet megszűnése lehet, és nem a javaktól való megfosztás. De annak az oka, hogy miért nem akarja valaki, hogy az élet megszűnjön, az éppen abban áll, hogy úgy véli, hogy a javak az életben felülmúlják a sok rosszat.

Úgy sejtjük tehát, hogy ez belátható – Nagel egy bizonyítatlan, és mások által beláthatatlannak nyilvánított feltételezést tesz. Az én chilei öreguram vajon melyik oldalra állt volna? Talán még kért volna néhány évet az alapján az előfeltételezés alapján, hogy ezekben az években a jók felülmúlják a sok rosszat? Ez e feltételezés azonban éppen egy öregember esetében különösnek hat. Számára talán csak az élet egyszerű meghosszabbításáról, mint olyanról van szó? Mert – ahogy azt Nagel állítja – az élet valami jó, és annál jobb, minél hosszabb? Nem tűnik-e ez nagyon valószínűtlennek? Emlékezzünk arra, hogy az öreg története egy olyan jelenséghez vezetett, amelyről Nagelnél nem is hallunk: ez a halálközelség (a feltételezett halálközelség) különös relevanciája.

De nekem úgy tűnik, hogy az éppen referált két felfogás, Nagelé és az általam megkonstruált ellenfélé, egyformán homályban hagyják, vagy egyenesen hamisan látják, hogy az élet a javak és a rossz dolgok viszonyának a kérdése. Úgy tűnik, mindkét fél feltételezi, hogy az élet olyan mint egy tartály, és most hagyjuk, hogy van-e valamilyen saját értéke, vagy nincs. Ezzel szemben áll egy széleskörűen elterjedt élettapasztalat, amelyet más állatok biztosan nem ismernek, amely azonban az emberekre gyakran rátör, és ki is tölti őket – ez pedig az undor üressége. Az élet a pozitív rosszak nélkül elviselhetetlennek is tűnhet, még hozzá olyan mértékben, hogy sokan éppen ezért (mások meg másért) *kívánják* maguknak a halált. Ez a jelenség Nagel szerint, ha tudatos élőnek-lenni már önmagában is kívánatos (vagyis „valami jó”), egyáltalán nem is létezne, sőt, nem is létezhetne; a másik felfogás szerint még kevésbé, mivel ott elő

sem fordul, csak egyfajta tálcaként, melyen egyrészt a számunkra szimpatikus, másrészt a számunkra antipatikus építőkövek szerepelnek. Valójában azonban annak egy része, amit az életjavaknak nevezünk, a maguk számomra való jóságában, éppen oly módon vonatkoztathatók az életre, hogy azt mondjuk, ezek a javak – ezek többnyire olyan tevékenységek, a másokra való vonatkozás olyan módjai, de egyszerű élmények is – többnyire „kitöltik” az életünket.¹² Ahogy mondani szokták ezek adnak „értelmet” az életünknek, amelyet egyébként „üresnek” és „értelmetlennek” éreznénk. Vannak olyan javak, amelyek a rossz dolgok negatív ellenképei, pl. a szabadság, a szabadság megvonásával szemben. Azok a javak, amelyek az életnek értelmet adnak – ezek mindig bizonyos cselekvési módok – nem ilyen jellegűek, egészen más metrikájuk van. Úgy tűnik a legdőntőbb megkülönböztető vonás a következő: az, ami az életnek értelmet ad, nem csak tőlem, de mindig tőlem is függ. Például megszerzek valami jót, pl. a szabadságot, ha kiengednek a börtönből, de hogy ez az életemnek értelmet fog-e adni, az attól függ, hogy kezdek-e valamit, és ha igen, mit, ezzel szabadsággal.

Mi következik ebből Nagelnek arra a tézisére nézve, hogy az élet önérték? Először is ugyanaz, mint korábban, csak most ezzel a megváltozott fogalommal. Miközben Nagel azt mondja, hogy az élet mint olyan pozitív, én viszont azt gondolom, hogy az élet mint olyan hangsúlyosan neutrális, magában és magáért valóan értelem nélküli, éppúgy lehet kiteljesedett, mint üres. De ez most tőlem függ: én vagyok az, aki értelmet tudok adni neki. És ha ez nekem most nem sikerül, akkor az életet (nem szükségképpen, ahogy még látni fogjuk, de) elviselhetetlennek fogom találni: és vannak, akik az ilyen helyzetekben inkább halottak szeretnének lenni. De ez még nem jelenti azt, hogy ebben az értelem-adásban valamit a semmiből teremthetnék – Sartre után szabadon. Visszanyúlva az előbbi példához: ha pl. kiengednek minket a börtönből, akkor a szabadság adott számunkra, de ez magában és magáért valóan még nem feltétlenül értelmes. És természetesen ennél sokkal több minden adott a számunkra: közülünk a legtöbb embernek van két lába, de mozgásba kell hoznunk őket, továbbá emberek vannak körülöttünk, aztán van a zene, meg a szépművészetek stb. Mi tehát mindig

egy meghatározott, kedvező vagy kedvezőtlen környezetben vagyunk, és olyan diszpozíciókkal rendelkezünk, amelyeket (fiatalkorban inkább, mint idős korban) mozgásba kell hoznunk; és ha ez azon a módon kielégít minket, hogy kitölti az életet – és ezt szemmel láthatóan meg kell tennie, ha az életet nem akarjuk üresnek érezni –, akkor bizonyos módon működésbe kell hoznunk őket, de hogy hogyan, arra nincs általános válaszuk, erre minden egyes embernek külön-külön kell válaszolnia.

Ez a Nagellel szembeni kritika természetesen már utal egy bizonyos egzisztenciál-filozófiai felfogásra. De mielőtt visszatérnék Heideggerhez, el kell mondanom, hogy a mostani perspektívából kiindulva hogyan lehet megválaszolni Nagel kérdését. Nagel megközelítése szerint a halál már magában és magáért valóan valami rossz, mint ahogy az élet magában és magáért valóan valami jó. És ebből az következik, hogy azt szeretnénk, hogy az életnek ne legyen vége. De hogy ez először olyan lények számára – akiknek tudata más állatok tudatához képest az életre magára vonatkozik – vonzó lenne, és hogy ezt másodsor előnyben kellene részesítenünk egy halál nélküli élettel szemben (ha meg lenne ez az opció), az legalábbis erősen vitatható.¹³ Kézenfekvő inkább azt mondani, hogy az egyik vagy a másik tevékenységben még értelmet találhatunk; de mi lenne közben? Az életnek lenne értelme? És most úgy tűnik, felerősödik az, amit már kezdetben sugalltam, hogy nem a haláltól általában – attól, hogy egyszer meg fogunk halni – félünk, hanem a félelem mindig most lép fel. És akkor ez azt jelentené, hogy a halál most valami rossz lenne? De miért? Csak azért, mert tovább akarunk élni? Talán igen, de nem Nagel megalapozásával, mert az élet nem magában és magáért valóan valami jó. Ezzel szemben most azt mondhatjuk, hogy a rossz abban áll, hogy a halálon keresztül elvesztem azt az esélyt – az utolsó esélyt –, hogy az életemnek értelmet, vagy több értelmet adjak. Ez megmagyarázná azt, hogy miért ijeszt meg minket a nemsokára bekövetkező halálunk, hogy miért szeretnénk mindannyian egy kis haladékot. „Csak ne most, csak ne ebben az értelmetlenségben haljunk meg.” Ez legalábbis választ adna arra a kérdésre, hogy mi teszi ki a rosszat a most előttünk álló halálunkban. Nem mondom azt, hogy ez az egyetlen válasz; de ez tartalmazna egy magyarázatot arra, hogy miért éljük meg kihívásként azt, hogy ez a rossz előttünk áll.

És ez a válasz visszavezet bennünket Heideggerhez. A kihívásnak ez az aspektusa lebegett az ő szemei előtt. De mit jelent ez a kihívás nála, mert nyilvánvalóan nem azonos azzal, amit most éppen tárgyaltunk? Heideggernél egyértelmű, hogy az ember – mert éppen az ő életéről van szó – fél a haláltól, félnie kell a haláltól (ha nem nem-tulajdonképpeni módon egzisztál). De mi már láttuk, hogy ez hamis. Ez a felfogás annak a következménye, hogy Heidegger nem látta a kedvéért valóság fogalmában rejlő kétértelműséget, és kitért az értékszavak használatára elől. (Hamlet szava, „hogy nem lenne-e jobb”, számára nem értelmes gondolat). Egyébként a tézisést úgy kellett volna megfogalmaznia, hogy az élet a legfőbb jó, és ahogy azt a Nagellel folytatott vitában láttuk, ez nem stimmel: az élet nem valami jó, hanem részben a szerencsés körülményeknek, részben pedig nekünk magunknak köszönhetően, értelmet kaphat; de nem kell feltétlenül kapnia. Az üresség tapasztalata, egy olyan tudat számára, amely időbelien viszonyul a maga életéhez, mindig a másik oldalt képviseli. Heidegger gondolatának tulajdonképpeni magja, hogy minden ember végső kedvéért valósága a saját maga élete, vagyis az, hogy voluntatíve nem csak az egyes tartalmakra vagyunk vonatkoztatva, a célokra és a tevékenységekre, hanem mindig a saját életünkre is. De ez a két vonatkozás, a saját életünkre és a tartalmakra, nem egymás mellett áll, mintha

az egyikre és a másikra is voluntatív vonatkoznánk, hanem – ahogy én azt a Nagellel szembeni kritikámban megpróbáltam megmutatni – úgy, hogy mi a tartalmakon keresztül (és természetesen csak rajtuk keresztül) az életnek értelmet tudunk adni, vagy éppen nem. Azt természetesen nem lehet vitatni – és ezt Heidegger is elismeri –, hogy az életről mint olyanról mi könnyen megfélelkezünk, és könnyen beleveszünk a tartalmakba és a korlátozott célokba. Ez nevezi Heidegger „hanyatlásnak”. Egy nyilvánvaló lehetőség tehát, hogy felolvadunk az izolált tevékenységekben (cél-tételezésekben és a rossz dolgok elkerülésében); ebben az esetben felmerül az a kérdés, hogy az életre való voluntatív vonatkozás mint olyan, talán csak egy filozófiai kitaláció. Ez mint jelenség valóban kimutatható? Erre Heidegger így válaszol: ezt éppen a haláltól való félelem mutatja meg. A haláltól való félelem – mint ahogy az korábban a Nagellel szembeni kritikában megmutatkozott – értelmezhető úgy, hogy tekintve a már-nemlét lehetőségét, megijedek attól, hogy az életem esetleg üres volt, most abban az értelemben is, hogy szétszóródtam a jelentéktelen tartalmakba. Ez pedig azt jelenti, hogy a halál arra emlékeztet engem, hogy nem csak ezt és ezt követem, és nem csak ettől és ettől félek, hanem – mindezek közben – élek is. A halálhoz – az életem végéhez való viszonyulásban – magam előtt látom az életemet.

De én most azt gondolom – és ez a Nagellel való vitában nyilvánvalóvá vált –, hogy nem csak a halál közelsége az, amely az életre mint olyanra felhívja a figyelmünket. Utalhatunk itt a kétségbeesésre, ahogy azt Kierkegaard leírja: kétségbeesünk, mert a korlátozott céljaink kudarcot vallanak, vagy egyszerűen kifogynak; és akkor a korlátozott célok mögött felsejlik az élet maga, és a mi akarásunk – ha úgy definiáljuk, hogy kimerüljön a korlátozott célokban – egy ürességbe torkollik. De ez még nem a halál üressége, hanem az életé, és ami számunkra elviselhetetlennek tűnik, az nem a halál, hanem az élet; és a halál így nem az, amitől félünk, hanem amire vágyunk. Az unalom (az értelmetlenséggel szembesülve) és a halál-közelség tapasztalata két ellentétes lehetőség, amelyek azonban abban találkoznak, hogy mindkettőben az étellel mint olyanal konfrontálódunk, ellentétben a korlátozott célokkal. Heideggernél ez a második lehetőség legfeljebb a periférián jelenik meg (a *Sein und Zeit*-ban alig-alig, az előadásokban már inkább). Már Heidegger sodró lendületű beszéde a semmiről, és a semmitől való félelemről, mintha minden az életben, amit semmisként érzékelünk, körülbelül ugyanaz lenne, megakadályozza őt abban, hogy felismerje ezt az elsővel szemben álló második lehetőséget. De közben azt sem lehet vitatni, hogy a kétféle tapasztalat összefonódhat. Így ismeretes pl. az a jelenség, hogy sokan, akik elmerültek a depresszióban, és a legszívesebben meghalának, ha aztán egy súlyos betegségen (pl. egy infarktuson) esnek át, és valóban a halál közelében találják magukat, mindenáron élni akarnak. A depresszió valójában nem zárja ki a haláltól való félelmet, sőt, az is kézenfekvő, hogy a depressziós ember, habár egyrészt kívánja a halált, de másrészt mégis fél tőle, mert nem akarja, hogy ez az állapot – vagyis az a tudat, hogy az élet elment mellette – megszűnjék.

De én mindezzel nem akarom tagadni, hogy vannak olyan emberek (pontosabban: emberek olyan szituációkban), akik sem nem kívánják a halált, sem nem félnek tőle, és nem szabad őket – ahogy azt Heidegger teszi – a nem-tulajdonképpeniség, az életről való megfélelkezés sarkába szorítani. Nagyon különböző okai lehetnek annak, hogy valaki miért nem fél a haláltól, és mégsem keresi azt: az egyik oldalon az értelem-elégtelenség egy bizonyos érzése, a másik oldalon pedig az az érzés, hogy az ille-

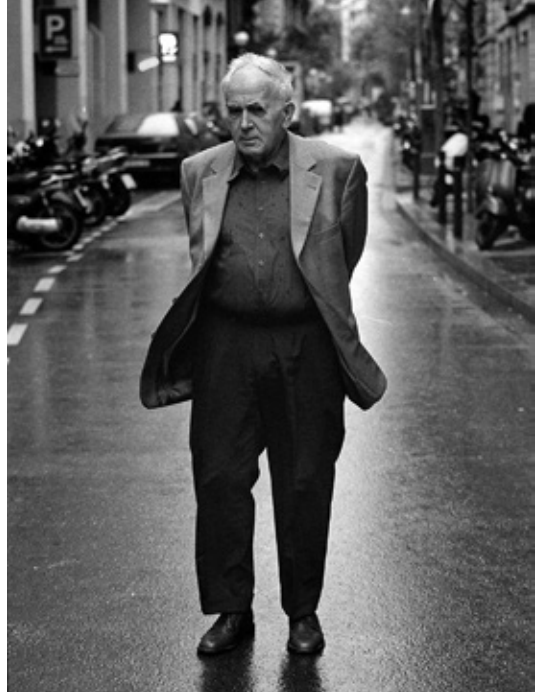
tő kiteljesedett életet élt. Akinek olyan tudata van, hogy értelmesen élt, annak tulajdonképpen – ha az eddig elmondottak helytállóak –, ha elért egy bizonyos kort, már semmi oka nincs arra, hogy féljen a haláltól. Az én kérdésem inkább hipotetikus volt: mi az, amitől a halálban félünk, *ha valóban* félünk tőle? Van néhány válasz, amely hamisnak tűnik, mások egyoldalúnak tűnnek, és biztos, hogy az enyém is csak egyoldalú. Én pl. Heideggert és Nagelt követve, a szociális dimenziót teljesen kihagytam. Ellenem lehetne vetni, hogy a halál ennél sokkal komplexebb jelenség, a problémáknak egész halmaza. Ez biztosan így is van, de ha nem akarunk a teljes határozatlanságban maradni, akkor – úgy gondolom – valahol el kell kezdenünk, de egy bizonyos nagyítóval kell munkához látnunk, és majd később jöhetnek a kiegészítések. Számomra nem az volt a fontos, hogy adjak egy bizonyos választ, hanem inkább az, hogy mozgásba hozzak egy diskurzust, amelyről már előzetesen úgy tűnt, hogy nem sokat tud adni.

Itt már a saját gondolatmenetemet tekintve is szükséges egy kiegészítés. A kiinduló kérdésünk az, hogy – Nagellel szólva – a halál mennyiben tekinthető valami rossznak, vagy – elfogulatlanabban fogalmazva – miért is félünk tőle, Heideggernél semmiféle választ sem találtunk, Nagel válasza pedig hamis. A kérdés, ez megmutatkozott, csak így szólhat: miért félünk attól, hogy hamarosan meghalunk? Ez volt a chilei öregemberrel folytatott vitám eredménye. Én egy lehetséges válaszként ezt javasoltam: mert a halál által elveszítjük azt az esélyt, hogy az életnek értelmet adjunk, vagy több értelmet adjunk. Azt azonban nyitva hagytam, hogy ez a kvázi egzisztencia-filozófiai válasz, csak egy lehetséges válasz-e. Abban kételkedem, hogy a chilei öregember számára ez meggyőző lett volna. Azt hiszem, hogy ő a leginkább azt mondta volna, hogy ő csak egyszerűen tovább szeretne élni. De miért, ha öregkorban a rossz dolgok már felülmúlják a jókat?

Én csak kerülő úton fogok tudni adni egy bizonyos választ, mégpedig úgy, hogy az egzisztencia-filozófia útján tovább haladok. Volt egy fogalom, amelyet én egyrészt középpontba helyeztem, másrészt homályban hagytam: ez az „értelemadás” fogalma. Amit ezalatt értek, azt a következőképpen tudnám megmagyarázni (minden magyarázat – ezt jobb, ha észben tartjuk – csak ideiglenes, és ezért javítható): ha önfeledten valamilyen célt követünk, akkor ez kitölti az akarásunkat, de izoláltta is tesz. És mi következik ebből? Ott fogunk állni az élet üressége előtt – üresen, mert az akarásunk már nem, vagy csak parciálisan ragadhat meg valamit. Ha ezzel szemben az életet magát igenelni tudjuk, ami mindig csak tevékenységeken, célokon és beállítottságokon keresztül valósulhat meg (akár a saját szenvedésünkön keresztül is), akkor mondhatjuk csak, hogy az életnek van értelme. Na most, az élet akkor értelmes a számomra – így szeretném ezt kvázi definiálni – ha egyrészt nem veszek el a korlátozott célok között, hanem az életre magára figyelek, és másrészt nem kívánom a halált, mert ez számomra üresnek tűnik.

Ez a definíció, természetesen nagyon is szándékoltan, teljesen formális. Vannak itt receptek? Heidegger ezt vehemensen tagadja,¹⁴ és ez végső soron helyes is, nem csak az élethelyzetek különbözősége miatt, hanem azért is, mert ellentmondana annak a körülménynek, hogy az értelemadást csak a szabadság aktusaként szabad felfognunk. Vagy legalábbis az egzisztencia-probléma formális jellemzésének a lehető legadekvátabbnak kell lennie, és én azt gondolom, hogy ez úgy, ahogy Heidegger bemutatja, egyrészt le van szűkítve, másrészt fölösleges vonásokkal van megterhelve. Heideggernél egyetlen kijelentést lehet csak találni arról, hogy a halál közelségének tudata hogyan hat az élet-

re, és ez nagyjából így szól: az élet az „elveszettségéből a véletlenül feltáru-
ló lehetőségekbe” szabadítja fel ma-
gát.¹⁵ Ez biztosan az egyik oldal, de
Heidegger úgy ír, mintha minden
embernek mindig egy csomó lehet-
sége lenne – ez az ő szava – a korlá-
tozott célok megvalósítására, és csak
választania kellene. És tessék, megint
csak megmutatkozik, hogy Heideg-
ger az üresség szituációját, amelyben
az ember legalábbis úgy érzi, hogy
nincsenek lehetőségei, nem tudja fi-
gyelembe venni. Inkább úgy beszél,
mintha az ember legfőbb feladata az
lenne, hogy a maga legsajátabb lehe-
tőségét válassza. Ez a kifejezés a „leg-
sajátabb lehetőség” a *Sein und Zeit*-
ban meglehetősen csillámló. Egyrészt
a halálra való vonatkozást képviseli,
és itt a kifejezést megfelelőnek találom
– itt valami olyasmiről van szó,

hogy mindenki önmagára van visszavetve és „helyettesíthetetlen”.¹⁶ Aztán a következ-
ő fejezetben Heidegger ezt a kifejezést tartalmilag is értelmezni próbálja, és itt mintha
arról lenne szó, hogy mindenkinek egy meghatározott, teljesen saját utat kell találnia.
Azáltal, hogy Heidegger ragaszkodik a legsajátabbhoz és a tulajdonképpenihez, a gon-
dolatainak nagyon sajátos fordulatot ad, amin keresztül a probléma, amivel valóban
szembesülünk a halált tekintve, már a maga formális megfogalmazásában is egyoldalú.

Tolsztoj az *Iván Iljics halála* című elbeszélésében egy olyan általános megfogalma-
zást ad, amit én pontosabbnak érzek. Heidegger úgy mellékesen említi ezt az elbeszé-
lést,¹⁷ de én azt gondolom, hogy amit Heidegger a halál felé mutató betegségről mond,
az pusztán egy fogalmi alakra hozása annak, amit Tolsztoj a maga elbeszélésében leírt.
És Tolsztojnak ez azok nélkül a szofisztikációk nélkül sikerült, amelyek Heideggernél
burjánognak, és amelyek közül én csak néhányat emeltem ki.¹⁸ Iván Iljics eljut a ma-
ga betegségének és halálfélelmének a végén ehhez a belátáshoz: én hamisan éltem, és
amikor jól éreztem magam, akkor is becsaptam magam, vagyis röviden: nem úgy él-
tem, ahogy kellett volna. Én ezt a választ kielégítőbbnek találom, már csak azért is
mert formálisabb és általánosabb, mint Heideggernek a lehetőségekről, és a legsaját-
abb lehetőségekről szóló beszéde. És ez úgy tűnik, pontosan megfelel annak is, ami-
re az előbb gondoltam, amikor ezt mondtam: elmentem a saját életem mellett. Hei-
degger számára a kellésre való vonatkozás nyilvánvalóan unszimpatikus volt, és való-
ban óvatosnak is kell lennünk, ennek a szónak az értelmezésekor. Tolsztoj vajon Isten-
re vonatkoztatta? Ezt ő maga nem mondja kifejezetten. És morálisan ezt nem is lehet
így érteni. Én azt javaslom, hogy ezt így értelmezzük: rosszul éltem, vagyis nem úgy,
ahogy kellett volna, ha a halálra tekintettel ezen sajnálkozom. A válasz megint csak
teljesen formális marad, formálisabb, mint Heideggernél. Nem kell félnünk a halál-

tól, de ha már félünk tőle, akkor – én úgy gondolom – ennek a félelemnek már előtte is meg kell lennie. De még ez a kijelentés is túl erősnek tűnik, mert sok ember ellentmondana neki, és a chilei öregemberem is ezt mondaná: az emberek nem azért félnek a haláltól, mert megbánták volna, hogy éltek, hanem egyszerűen csak azért, mert szeretnének tovább élni. Valami tehát még hiányzik.

Ugyanakkor maradjunk még egy kicsit Tolsztojnál. Számára a halállal való találkozás alkalom volt a fordulatra, de nem egy olyan fordulatra, mint amilyent a keresztény tradícióból ismerünk. Itt egy új norma létrejöttéről van szó. Amit itt láthatunk az egy felkiáltójelnek egy kérdőjellel való összeolvadása. És ami aggodalmat kelt, az leginkább a kérdőjel meghatározatlansága. Az elbeszélésben végül megjelenik egy olyan fény, ami oldja a félelmet. Ez először úgy hat mint egy *deus ex machina*, és egészen biztosan nem általánosítható.

Itt biztosan semmi sem általánosítható; de számomra tanulságosabbnak tűnik, ahogy Tolsztoj húsz évvel korábban a *Háború és béke*-ben leírja a halál-közelség tudatát. Amikor Andrej herceg az austerlitz-i csatában halálosan megsebesül (de aztán, mégsem hal meg) – miután hanyatt a földre esett –, „semmit sem lát maga fölött, csak a magas eget, amely most nem volt tiszta, de mérhetetlenül magas, a csendesen vonuló felhőkkel”. (III. 16. fejezet.) A felhőkre való utalás számomra világossá teszi, hogy itt nem a keresztény égre kell gondolni, hanem a valóságos, észlelhető égre. „Hogyan történt”, kérdezi magától Andrej, „hogyan ezt a magas eget korábban sohasem láttam?” „Igen, minden semmis, minden tévedés, és minden hazugság”, mondja, hasonlóan ahhoz, ahogy Iván Iljics is a maga korábbi életét tévedésként és becsapásként élte meg, „ami e végtelen égen kívül van”. A rövid pillanatokban, amikor visszatér a tudata, mindig ezt a magas eget látja, és amikor Napóleon, a korábbi idolja, lovon közeledik felé, és megszólítja, válaszra sem méltatja. Napóleon itt a korlátozott célok (bármilyen nagyok is tűnjenek valaki számára) megtestesítőjeként jelenik meg. „Ebben a pillanatban Napóleon számára egy olyan kicsi, nem létező emberként jelent meg, összehasonlítva mindazzal, amit a lelkében a magas, végtelen ég és az ott vonuló felhők kiváltak.” (III. 19. fejezet.)

Az egy régi toposz, hogy a halállal szembesülve az ember ráébred a maga kicsinyiségére, és a gondjai csekélységére. Mennyivel másképp cseng ez a kérdés, mint a legszajtabb lehetőségre vonatkozó kérdés. A mértékek itt végre a helyükre kerülnek. Ebben az értelemben lehet megérteni a későbbi novella, és az abban lévő kellékről szóló beszédet. Itt valami nyilvánvaló mutatkozik meg, ami eddig el volt fojtva. A szokásos életben és éppen a depresszióban mindenki arra hajlik, hogy önmagát lássa az univerzumnak: de ez tévedés. Én a világban vagyok, ez a világ az univerzum, és én csak egy részecske vagyok benne. A halál és már az öregedés is tartalmazza azt az esélyt, hogy ezt a tévedést belássuk, és bizonyos értelemben a színpad szélére álljunk, és ne a közép-pontba. A szokványos életben kézenfekvő az az elképzelés, hogy az én tudatom a színpad, ezért érzi a depresszív ember ezt az ürességet, habár a világ színpada (ha nem egy koncentrációs táborban vagyunk pl.) tele van élettel. És ezért az élet megszűnése nem a színpadról való kilépés színjátéka, hanem a színház megszűnése, és ez elképzelhetetlennek tűnik számunkra, a szörnyűség értelmében. Annak számára azonban, aki a halált alkalomként tudja használni arra, hogy önmagát kivonja a centrumból, a napóleont levetkőzze, megváltoznak a súlyok. Elengedi magát, és ugyanakkor vissza is helyezi magát a világba, méghozzá annak a perifériájára. És ez nem azt jelenti, hogy így

ellibben az élet (Gustav Mahlerrel ezt mondja: „Elvesztem a világ számára”), hanem ez a pozícióváltozás a konkrét szituáció értelemadó forrása is lehet. Erre fog rájönni Andrej herceg, amikor hat évvel később másodszor is, és most már végérvényesen, halálosan megsebesül. Ily módon a halál mintegy választ kínál arra a kérdésre, amely elé állít bennünket, habár ezt nem könnyű megérteni.

De miért nem? Én az előbb egy tévedésről beszéltem, és valóban tévedés, ha a világ középpontjának gondoljuk magunkat; de ez olyan hazugság – és ebben Nietzsche-nek igazat kell adnunk – amely nélkül egyetlen élőlény sem lenne képes élni. Aki önmagát nem tartja mindennél fontosabbnak, az nem képes élni. Ez az, amit a sztoikusok az *oikeiosis* fogalmával, Rousseau pedig az *amour des soi* fogalmával ragadott meg. Mint csecsemő mindenki önmaga számára a színjáték, az egész univerzum. A realitásérzék megjelenésével, majd növekedésével bekövetkezik egy széthasadás: megtanuljuk, hogy az univerzum velünk szemben áll, és a feladatunk az, hogy a vágyainkat összhangba hozzuk vele. De továbbra is a mi vágyaink a döntőek, ragaszkodunk ehhez a mikrokozmoszhoz és elvesztenénk az életképességünket, ha nem feszülnénk neki azoknak a korlátoknak, amelyeket a realitás számunkra kijelöl. Minden út fölfelé, minden kreativitás, minden szerepvállalás, de minden fent-lét is, minden boldogság, feltételezi ezt az öncentráltságot, ami magában foglalja a kétségbeesés rizikóját. Az önmagát-elengedés lelki nyugalma már nem realitásérzék, mert ebben a beállítottságban már nem feszülünk neki a külvilágnak, és az univerzum már nem velünk szemben áll, hanem ebbe lépünk vissza.

A tévedésről szóló beszéd, amely arra vonatkozik, hogy magunkat tekintjük a centrumnak, így tehát nem egészen helytálló. Inkább azt kell mondanunk, hogy ez egy tévedés; és igenis meg van az a lehetőségünk, hogy elengedjük magunkat, és visszahúzódjunk. De mivel ez a tévedés az individuális élet feltétele, ezért ez csak mint hátralehetőség érthető. Andrej herceg történetével párhuzamosan ott van az az ellenlehetőség, amely az én chilei öregemberem élethez-tapadását is érthetővé teszi. Tolsztoj mindkét története tartalmaz egy fordulatot. Ha ez nem történik meg, akkor a minden áron való tovább-élni akarás magától értetődik – és nem azért, mert az élet valami jó, és nem is azért, mert a sok jó felülmúlja a rosszat, hanem azért, mert az önfenntartásra irányuló akarat az önmagunk komolyan-vételének, az *oikeiosis*-nak az első és alapvető komponense. És ez az oka annak is, hogy a megszűnés borzalmasnak tűnik, ha az ember maga van a középpontban, vagyis, ha ő a színjáték egésze. Ez a reakció most érthető, de bizonyos körülmények között irracionálisnak tűnhet: mondjuk pl. azért, mert öreg korban egy olyan szituációban találjuk magunkat, hogy e nélkül az ösztön nélkül nem tűnik észszerűnek az életbe kapaszkodni. Vagy azért, mert valamit borzalmasnak tartunk, amit pedig nem is kellene borzalmasnak tartanunk, ha ezzel másoknak utat nyithatunk (ez Andrej herceg útja). És most térjünk rá a kicsit misztikus „kellene” interpretációjára (amelybe a másik történetben futottunk bele): aki közel érzi magát a halálhoz, nagyon sajnálná, ha a decentralálási kísérlete sikertelen maradna. Ha Pál apostolhoz hasonlóan (ha nem is teljesen az ő értelmében) nem kiálthatna így: „Halál! Hol a te fullánkod?” (1Kor, 15,55.)

A lelki nyugalmat talán a realitásérzék alá sorolhatnánk, erre különösen akkor van szükségünk, ha a ragaszkodás irracionálisnak tűnik. Hasonlóan, mint ahogy a túl sok érzelmet is megpróbáljuk elkerülni, amikor felismerjük, hogy ez nem adekvát a realitáshoz, anélkül, hogy ezzel együtt az emocionalitást mint olyant, elvetnénk. Így létre-

jön egy bizonyos fajta egyensúly egyrészt a ragaszkodás és a harc, másrészt az elengedés között. Úgy tűnik erre az egyensúlyra feltétlenül szükségünk van. Az egyszerű élettagadás. ahogy azt Buddha tanította, éppolyan kérdésesnek tűnik, mint a merev önfenntartás. Az elengedés, a lelki nyugalom, egyébként egy olyan beállítottság, amelyre nem csak a halállal kapcsolatban van szükségünk, hanem minden tevékenységünkben és igyekezetünkben. Ugyanakkor jegyezzük meg, hogy a lelki nyugalom – ha nem hátráthatóságként értelmezzük – közömbösséghez és az apátiához is vezethet. Így az életünk úgy tűnik e két ellentétes beállítottság között mozog, és az egyéni útját mindenkinek magának kell megtalálnia; miközben az iránytűre, az eltévelyedés mutatójára, talán csak az előbbieken említett sajnálkozás miatt van szükségünk.

De (mondhatná valaki) itt már egy sor életlehetőséget említettünk, anélkül, hogy világossá tettük volna, hogy van-e bennük valamilyen kötelező erő, és hogy hogyan alapozhatók meg (akár belülről, akár kívülről)? És miért kell nekünk nem csak a korlátozott célokra, hanem magára az életre is figyelniük? És aztán: miért kell – ha nem is korlátlanul – a lelki nyugalomra törekedniük? És végül: miért kell az utójára említett egyensúlyra törekedniük? Ezek a kérdések nem értelmesek, mégpedig azért nem, mert a „miért kell nekünk?” nem értelmes; igazából nekünk semmit sem kell. Az a hagyományos filozófiai elképzelés, amely szerint nekünk beállítottságokat *kell* elfoglalnunk, és ezt azért, mert valamin *nyugszanak* – ez számomra már nem tűnik elfogadhatónak. A filozofálás nem a harmadik személyben történik, amelyben – akár másokról, akár magunkról – leírva és magyarázva beszélünk. Nem, a filozofálás az első és a második személyben történik, amelyekben akaratlagos beállítottsággal (ezek lehetnek akár hagyományosak, akár újak) egymással beszélünk – így jönnek létre olyan beállítottságok, amelyekkel vagy rendelkezünk, vagy kívánatosnak tartjuk őket. Azzal, hogy az implikációkon keresztül magyarázzuk őket, egyesek zavarosnak bizonyulnak, és aztán kézenfekvő elejteni őket, de nem feltétlenül. Ha világosok, akkor egyezsége juthatunk az implikációkat tekintve, miközben az is előfordulhat, hogy az implikációk oly kevésbé tetszenek nekünk, hogy még ezektől is szeretnénk elhatárolódnunk, de ennek nem kell feltétlenül így lennie. Végül a tisztázásnál más beállítottságok is felléphetnek, amelyekről úgy tűnik, hogy nincs nem-kívánatos implikációjuk – az „úgy tűnik”-en amúgy sem tudunk soha átlépni. És ez ahhoz vezethet – és megint csak nem kényszerűen – hogy az akarásunk valóságos opcióinak tekintjük őket (még akkor is, ha ezek nem feltétlenül kizárólagosak). Minden tudati beállítottságnak (mind a faktikusoknak, mind és a kívánatosoknak) van egy többé-kevésbé szilárd, és egy többé-kevésbé megértett bázisa, amely lehet történeti vagy biológiai-antropológiai – de az a kérdés, hogy egy adott bázis most ez, vagy az, esetleg egy harmadik, nem különösebben fontos. Mert a kérdések, amelyekkel szembesítve érezzük magunkat, elsődlegesen gyakorlati kérdések, olyan kérdések, mint pl. hogy hogyan akarunk élni, és nem olyan kérdések, hogy hogyan létezzünk, honnan jövünk stb. Mi annak fényében, aminek hisszük magunkat, alakítjuk az *akarásunkat*, és minél jobban megértjük, hogy kik vagyunk, annál világosabb lesz az akarásunk; de az akarás megszűnne akarásnak lenni, ha valaki azt képzelné be magának, hogy azért, mert mi ilyenek és ilyenek vagyunk, így és így kell akarnunk. Akarnunk kell valamit, de csak sok minden máshoz viszonyítva, amit már amúgy is akarunk. ■ ■ ■

Fordította: Weiss János

- 1 A fordítás alapjául szolgált: Ernst Tugendhat: *Aufsätze (1992–2000)*, Suhrkamp Verlag 2001. 67–90.o. Első megjelenése: Marcello Stamm (szerk): *Philosophie in synthetischer Absicht*, Stuttgart, Klett-Cotta 1998. 487–512.o. — 2003. július 2-án Ernst Tugendhat a Siemens Stiftung meghívására, Neuhausen-Nymphenburgban ezzel a címmel tartott előadást: *Unsere Angst vor dem Tod*, <https://www.youtube.com/watch?v=R8c1JdTEa6>. — Végül a lefordított tanulmány 2006 szeptemberében önálló kis kötetben is megjelent (Suhrkamp Verlag).
- 2 Lásd Platón: *Phaidon* 64a.
- 3 H. Friedrich: *Montaigne*, Bern 1946. 6. fejezet.
- 4 The Macropoulos Case; Reflections on the Tedium of Immorality, in: B. Williams: *Problems of the Self*, Cambridge 1973. 82–100.o.
- 5 Lásd Thomas Nagel: *Mortal Questions*, Cambridge 1979. Német fordítás: *Über das Leben, die Seele und den Tod*, Königstein/Ts. 1984.
- 6 M. Heidegger: *Sein und Zeit*, Halle 1927. 12. o. Magyar fordítása: *Lét és idő*, Gondolat Kiadó 1989. Fordította: Vajda Mihály és mások, 100.o.
- 7 I.m. 84.o. Magyar fordítás: 198.o.
- 8 I.m. 285–286.o. Magyar fordítás 477.o.
- 9 Thomas Nagel: i.m. 16.o.
- 10 Uo.
- 11 I.m. 23.o.
- 12 Lásd *Wie sieht erfülltes Leben aus?*, szerk.: H. Weigel, Stuttgart és Berlin 1976.
- 13 Lásd Bernard Williamsnek az előbbieken említett cikkét.
- 14 Martin Heidegger: *Sein und Zeit*, i.k. 298.o. Magyar fordítás: 497.o.
- 15 I.m. 264.o. Magyar fordítás: 447.o. (A fordítást némileg módosítottam.)
- 16 I.m. 239–240.o. és 263–264.o. Magyar fordítása: 414.o. és 446.o.
- 17 I.m.254.o. Lábjegyzet. Magyar fordítás: 435.o. Lábjegyzet.
- 18 Szisztematikusan tekintetben a döntő hiba, amelyet Heidegger a halál-fejezetben elkövetett, az — és ez a könyv egész szándékát semmissé teszi —, hogy ő azt gondolta, hogy ha a halálról mint lehetőségről beszél, akkor ezzel a „lehetőség” kifejezésének már egzisztenciális értelmet is adott. Az egzisztenciális értelemben vett lehetőséget Heidegger a jelenvaló lét létmódjaként értelmezi. A halál azonban, amely „minden pillanatban lehetséges” (vagyis bekövetkezhet), természetesen csak mint eseményt le-

het értelmezni, az életem megszűnésének eseményeként, és „a halálhoz való előrefutás” egyfajta viszonyulásmód ehhez az eseményhez. Ahhoz, hogy el tudjon zárkózni ettől az egyszerű tényről, Heidegger a legkalandosabb mondatoktól sem riad vissza: „A véget-érés annyit jelent, mint a vég felé mutató lét”. (250.o.) Az „egzisztenciális” szó hozzátoldásának azzal a mágikus hatással kell rendelkeznie, hogy a véget mint a vég felé mutató léteket értelmezzük; miközben ez a kifejezés elveszíti a maga értelmét, ha nem teszünk különbséget a „lét” és a felé „való mutatás” között. Ugyanez a torzítás mutatkozik meg ebben a mondatban is: „A halál által jelzett bevégzés még nem jelenti azt, hogy a jelenvaló lét véget ért, hanem csak a létezőnek a vég felé való mutatását.” (243.o.) Egy ilyen definíciót természetesen nem lehet megtiltani, de tisztában kell lennünk azzal, hogy azt implicálja, hogy mi mindig, amikor a halálhoz viszonyulunk, benne vagyunk a meghalás folyamatában. Amit mi normális esetben meghalásnak nevezünk, azt Heidegger egyszerűen „az élet leélésének” nevezi, súrolva ezzel az izléstelenség határát. — Az a strukturális hiba, amelyet Heidegger itt elkövet ugyanaz, mint amelyet a 65. paragrafusban is elkövetett, ahol is azt állította, hogy az egzisztenciális „el-jövendő” eredetibb mint a jövőbeli, és így elsiklott ama egyszerű tény felett, hogy valaki ennek az „el-jövendőnek” a módján csak akkor tud közeledni önmagához — a maga életéhez — ha feltételezzük, hogy van egy jövőbeli esemény sor. (Lásd ehhez Ernst Tugendhat: *Philosophische Aufsätze*, Frankfurt am Main 1992. 131.o.) A *Sein und Zeit* alapértéke, hogy az egzisztenciális lét eredetibb, mint amit Heidegger „kéznelvőnek” nevez, ugyanúgy kudarcot vall a halál analízisében, mint az általános időbeliség egzisztenciális analízisében. (Miatán az ember felismerte ezeket a hibákat, csak csodálkozva rázhatja a fejét.) — De mivel a halál mégis csak egy esemény, ezért én folyamatosan a haláltól való félelemtől beszélek, ott is, ahol Heidegger hangsúlyosan a szorongásról beszél. Félnék a haláltól, tehát valamitől. És még akkor is, ha követjük Heideggert abban, hogy a szorongást úgy különböztetjük meg terminológiailag a félelemtől, hogy a szorongásnak nincs intencionális tárgya, akkor is értelmetlennek tűnik a halállal szembeni szorongásról beszélni. A „szorongás” fogalmát egy kicsit lazábban használva, ami jobban megfelel a mindennapi nyelvhasználatunknak, természetesen semmit se szólhatunk e beszédmód ellen.

Weiss János (1957, Szűr). Filozófus, kritikus, fordító. Utolsó fordításkötete: Christoph Menke: *Erő*, Typotex Kiadó, 2022 (a „Kritikai Tanulmányok Kutatócsoport” tagjaival közösen).

Meghalt Ernst Tugendhat

(A saját létezésünk relativizálása – oldalirányból)*

A pályája Heideggernél indult, de gyorsan elkezdte olvasni a lakonikus amerikaiakat is. Munkássága azt mutatja, hogy a józan érvelés életformává válhat. Gondolatok Ernst Tugendhat halálára.

Volt egy húsz évvel ezelőtti előadása a halálfélelemről, amely fölött ez a rilkei mottó állt: „Légy felkészülve minden búcsúra”. A címe („Félelmünk a haláltól”) – ezt sugallta Ernst Tugendhat – arra utal, hogy az előadónak is van ilyen félelme. Nem a halandóságtól való félelemről van szó, mert az egy jellemző vonásunk, félni viszont csak eseményektől lehet. Időközben eltűnt az a félelem, hogy a halálunk után valaki ítélkezni fog felettünk. Ma viszont a semmitől való félelem került előtérbe. Mert a halál nem búcsú, nem veszteség, amelyben még megmaradna az azt elszenvedő személy. A haláltól való félelem az emberi élet biológiai feltételeiben rögzül, amely a jövő felé irányuló, gondoskodó élet. A tovább-élés vágya a fajhoz tartozik, az élet roszaságainak hatalmasnak kell lenniük ahhoz, hogy ne féljünk az

élet megszakadásától. Ugyanakkor az élethez való ragaszkodásnak a haldoklásban már nincs biológiai funkciója, ami magyarázatot adhat arra is, hogy sokan miért fogadják nyugodtan a halált.

Aki kíváncsi Ernst Tugendhat gondolataira, annak érdemes meghallgatnia a müncheni Carl Friedrich von Siemens Alapítvány rendezésében megtartott előadását a YouTube-on, amely a halálról szól, mindenféle vallási vonatkozás nélkül. Egy olyan filozófust halalunk itt, akit nem érdekel a kontinentális és az angol-amerikai analitikus filozófia (azóta is sokat hangoztatott) szétválása. Érvelése gyakran egészen aprólékos, érdeklődése pedig elsősorban a mindennapi nyelvben lévő attitűdökre irányul.

Ernst Tugendhat 1976-ban a nyelvanalitikus filozófiába adott nagyszabású bevezere-

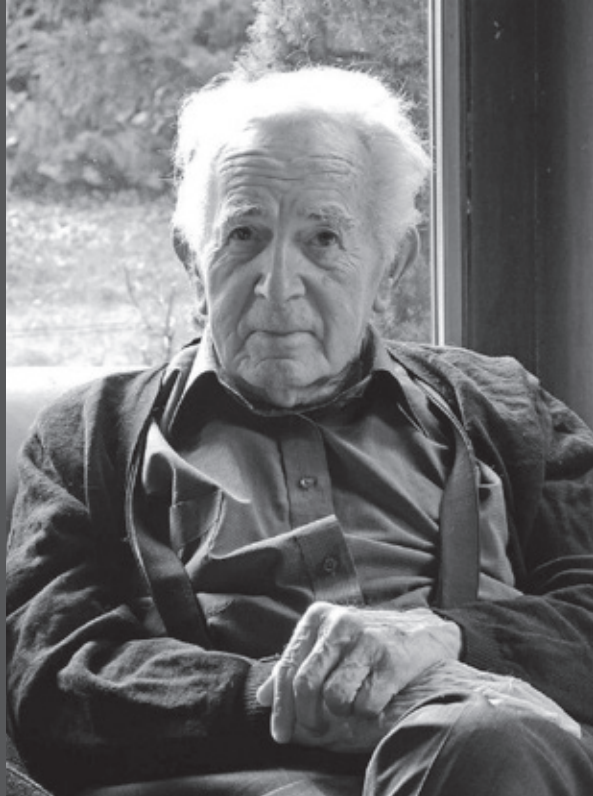
* Megjelent: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2023. március 14. <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/autoren/philosoph-ernst-tugendhat-im-alter-von-93-jahren-gestorben-18747004.html>

tést, anélkül, hogy átvette volna a szakzsarogont, és anélkül, hogy megszakította volna a kapcsolatokat az európai hagyományokkal. Ez vonatkozik az 1979-ben megjelent *Selbstbewusstsein und Selbstbestimmung (Öntudat és önmeghatározás)* című könyvére is, amely a szubjektivitás-filozófia igen kritikus megközelítését nyújtja. Referenciapontjai az olyan kollégák (mint Dieter Henrich és Michael Theunissen) munkái voltak, akikkel Heidelbergben dolgozott együtt; majd az utóbbi 1980-tól 1992-ig a berlini Freie Universität-e is a kollégája volt. És ne felejtjük, hogy korábban a Jürgen Habermas által vezetett starnbergi Max Planck Intézetben is dolgozott.

Ernst Tugendhat 1930-ban született Brünnben, és textilgyárosok fiaként nőtt fel egy Mies van der Rohe által épített villában. Zsidó családja 1938-ban Svájcban keresztül Venezuelába emigrált. Amikor a második világháború után visszatért, kezdetben Martin Heidegger köre vonzotta. Neki és Edmund Husserlnek ajánlotta az 1965-ös tübingeni habilitációs értekezését, amely azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy mi az „igazság”.

Tugendhat elemzési stílusa ekkor már amerikai szövegek olvasásának hatása alatt áll, amelyek nem annyira a „megvilágítással” és az „elrejtetlenséggel” foglalkoztak, mint inkább olyan tömör kijelentések megfogalmazásával, hogy a „hó fehér állítás akkor és csak akkor igaz, ha a hó valóban fehér”. Szerinte az „igazság” fogalmának használatával együtt el kell fogadnunk az állítások igazolásának szükségességét és egy ennek megfelelő józan, frázis-kerülő érvelést – mint életmódot. A halálról szóló müncheni előadásban azt mondta, hogy Heideggernél az igazolás csak alárendelt szerepet kapott. Tugendhat számára az igazság végső soron inkább gyakorlati, mint elméleti fogalom. Vagy másképpen fogalmazva: az elméletnek egyfajta gyakorlata.

Ernst Tugendhat sokat publikált etikai kérdésekről, miközben politikailag is aktív volt a nyolcvanas évekbeli békemozgalmak-

ban. A „tulajdonképpen” és a „nem-tulajdonképpen” élet közötti különbség a szabadság játéktérére vezethető vissza, amellyel az ember a szűkebb és a tágabb, a szétszórt vagy a központosított életmódban rendelkezik. Ezt a megkülönböztetést a halál kilátásba helyezése teszi plauzibilissé. Hiszen a világhoz képest az ember jelentéktelen: a halálban nem az „én” világom ér véget, miközben a tovább-létező, objektív világ részben az enyém is. Ez nem szünteti meg a félelmet, de relativizálja a borzalmat, mintegy „oldalirányból” – ahogy Tugendhat maga mondta. De ez az önrelativizálás már nem érv, hanem egy lépés. Ernst Tugendhat 2023. március 13-án, 93 éves korában, Freiburgban elhunyt.

■ ■ ■

Fordította: Weiss János

Jürgen Kaube (1962, Worms, Németország) német újságíró, a Frankfurter Allgemeine Zeitung vezető német konzervatív lap négy főszerkesztőjének egyike.

Egy félénk férfi atlasza

A mélyben

Láttam egy bálnatehenet, amely mintegy harminc méter mélyen a víz alatt feküdt a tengerfenék kékségében, és aludt. Melluszonyai több méter hosszú, fehér szárnyként váltak ki teste feketeségéből, és az egyiket oltalmazó öleléssel a borjára terítette.

Jómagam egy passzátszelek barázdálta tenger felszínén sodródtam, bűvárszemüvegemen át figyeltem az óriás emlőst és gyermekét, és lassú, óvatos uszonycsapásokkal igyekeztem tartani helyzetemet a hol erre, hol arra futó hullámokban, óvatosan, mert a tizennégy, talán tizenöt méter hosszú és húsz-harminc tonna súlyú állat a mélyben – *félénk* volt, és már egy jóval fölötte lapátoló, csupán pipával és bűvárszemüveggel felfegyverzett úszó ember mozdulataitól is nyugtalanná válhatott: legalábbis így okított ki egy arizonai, azaz tucsoni tengerbiológus annak a hajónak a fedélzetén, amelytől aznap reggel elindult gumicsónakunk, hogy öt másik *whale watcher*rel együtt egy teljes délelőttön át lessem a bálnák orrnyílásából fellövellő légszökőkutakat, a *blow*-kat. Már anyahajónk korlátja mellől is láttuk több mint egy tucat ilyen szökőkút szertefoszló fátylát – aztán pedig a névadó púpot is, amellyel a bálna újra alábukott lélegzete kondenzvízpora alatt, és közben, mintegy utolsó integetésül eltűnése előtt, a hullámok fölé emelte farokuszonyát.

E szikrázó, a napfényben néha szivárványszínekkel felragyogó szökőkutak egyike, aztán pedig egy hosszú nyomvonal – sima vízfoltok sűrű sora, amelyek egy szorosan a felszín alatt elvonuló bálna uszonycsapásaitól keletkeznek óriási lábnyomokhoz hasonlatosan – végül elvezettek minket ahhoz a helyhez, ahol lenn a mélyben aludt a tehén, és talán álmodott. Mi pedig gumicsónakunkból hangtalanul belesiklottunk a vízbe, hogy közvetlen közletről figyeljük meg az evolúció egyik legnagyobb emlősállatát.

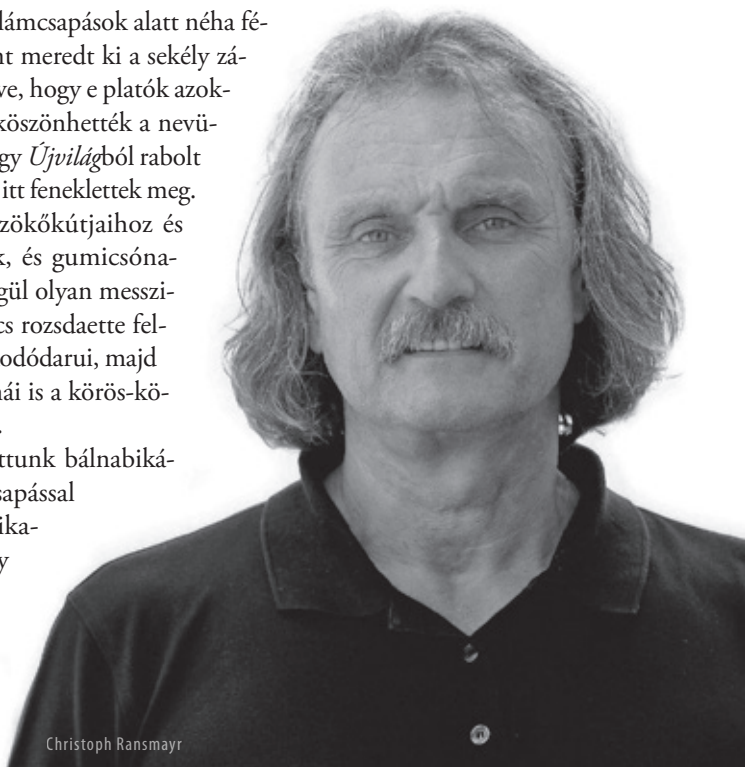
A fülem megtelt vízzel. Meredtem a mélybe, nem hallottam mást, mint saját, a pipán át fújató zihálásomat, és a fekete óriás legkisebb, tényleges vagy csak vélt mozdulatára odalent önkéntelenül is visszafojtottam a lélegzetemet, mint aki fél, hogy észreveszik.

Ragyogó, szeles februári nap volt. A *Silver Bank*, ez a több száz négyzetkilométeres, korallzátonyokkal csipkézett víz alatti plató hatvan tengeri mérföldre északra Haiti és a Dominikai Köztársaság partjaitól az északi félteke téli hónapjaiban újfent a púpos bálnák életének színpadává vált. E hónapokban négy-ötvezren keltek útra az Atlanti-óceán északi zónáiból, hogy a fél földgolyót megkerülve a karibi és vele szomszédos trópusi vizek nyugodt mélységeiben válasszanak párt maguknak, megívják harcaikat a vetélytársakkal, megtanítsák borjaikat a túlélés óceáni technikáira, vagy strófáról strófára elénekeljék rejtélyes – és arra fogékony füleknek több száz kilométerről is hallható – dalait.

Az amerikai zászló alatt cirkáló jacht, amely hatfős legénységével meg tizenöt tengerúszóval és bálnabaráttal a fedélzetén egy hétig gondolt a Silver Bank felett horgonyozni, egyike volt annak az évi három hajónak, amely a Dominikai Köztársaság engedélyével behatolhatott a púpos bálnák világába. Ezt a világot tizenkét órával és egy hosszú, viharos éjszakával azután értük el, hogy kifutottunk a dominikai Puerto Platából. Megérkezésünk reggelén a Silver Bank nyugodt vizére, amely nagy tóhoz hasonlatosan csillogott a viharos óceán közepén, még első tisztünk és kapitányunk is – egy nő az angliai Lake Districtből, aki már az egész Földet körülvitorlázta – fehér tapaszt viselt a bőrén tengeri betegség ellen. A jacht immár horgonyláncon pihent két korallzátony között és látótávolságra egy kettétört teherhajótól, amely évekkal korábban a korálloknak ütközött, és azóta sirályoktól körülrajzott, a hullámcsapások alatt néha fémesen csikorgó tengeri jelként meredt ki a sekély zátonyvízből, arra is emlékeztetve, hogy e platók azoknak a spanyol galleonoknak köszönhették a nevüket, amelyek ezüsttel és más, egy *Újvilágból* rabolt javakkal súlyosan megrakodva itt feneklettek meg.

Egész délelőtt a bálnák szökőkútjaihoz és nyomvonalaihoz igazodtunk, és gumicsónakunkkal hol erre, hol arra, végül olyan messzire követtük őket, amíg e roncs rozsdáette felépítményei és derékba tört rakodódarui, majd saját anyahajónk rádióantennái is a körös-körül üres láthatár alá merültek.

Felfedezőutunk közben láttunk bálnabikákat, amelyek néhány farokcsapással irdatlan tömegük egészét kikapultálták a vízből, aztán egy pillanatig teljes nagyságban lebegtek a hullámok fölött és a trópusi ég fehér hőöklei előtt, míg nem a hősűrű tajték és a szétszakadó vízfüggönyök

Christoph Ransmayr

robajától kísérve visszazuhantak a tengerbe. A tengerbiológus, aki a gumicsónakot kormányozta, az ilyen ugrások sokféle magyarázata közül – többnyire hatalmi vagy harci rituáléként értelmezték őket – a legegyszerűbbet részesítette előnyben: a bálnák *játszanak*. De jaj annak az úszónak, aki maga alatt egy ilyen játékost lát felfelé törni a mélyből.

A púpos bálnák, mondta a biológus, mielőtt leállította a motort, és figyelmeztetett bennünket, hogy zajtalanul csúszunk a vízbe, és az utolsó száz métert a bálnatehén és borja feltételezett alvóhelyéig úszva tegyük meg, a púpos bálnák békések, igen, szigonyvető fajtársainknak láthatóan még azt a kísérletet is megbocsátották, hogy az évszázadok során bálnavadászhajók egész armadájával kiirtsák őket.

Az öt-hat méter hosszú csecsszopót, amely most kivált anyja öleléséből, és csapkodó melluszonyokkal emelkedett a tengerfelszín felé, már kétszer láttam felbukkanni, fújtatni és újra lemerülni, amikor az anya, amely fél órát is pihenhetett a mélyben egyetlen lélegzetvétel nélkül, felébredt szendergéséből vagy nappali álmaiból, és most merdek ívben emelkedve borja nyomába eredt.

Noha nem volt bennem kétség a púpos bálnák szelídsége és békés természete felől, hirtelen egy zsákmányállat rémülete tört rám, amint ez a tengerimakkoktól és acél-szegecsekre emlékeztető szemölcsöktől borított kolosszus – olyan kényelmesen elfértem volna a pofájában, akár egy strandkosárban – közeledett felém. Felém? A bálnatehén a kumulusztoronyok, pontosabban az óceán lencséje által eltorzított képük, vagyis a trópusi ég felé úszott, ám egyszer csak már nem a tőlem biztos távolságban fújató borja felé tartott, hanem az én irányomba. Néhány szívverés idejére megfeledkeztem arról, hogy levegőt vegyek a pipámon át. Aztán prüszkölve kiemelttem a fejemet az árból, és száz méterre vagy még nagyobb távolságban láttam meg a gumicsónakot, aztán öt pipás úszót, a társaimat is, de nem, amint ajánlatos lett volna, szorosan közel egymáshoz, hanem a hullámoktól szétszóratva, újra meg újra eltűnve tarajuk mögött – és messze tőlem. Különös, hogy az alattam megnyíló mélység akkora nagy sötétségéhez és annyi sok mozgásához képest milyen megnyugtató, milyen békés tudott lenni a magas ég, a felhőtornyok erdeje, az elérhetetlen kékség. Sodródtam a hullámokon.

Az óriás nőstény lassan, talán óvatosan?, egyre közelebb ért, végül annyira közel, hogy láttam sötét bőrráncoktól körülpáncélozott, a hatalmas koponyán parányinak tűnő szeme íriszét. Ezekkel a szemekkel, hallhattuk a fedélzeten, a bálna egyszerre két különböző képet, egyidejűleg két különböző világot képes megragadni.

Az óriásnő rám nézett, nem: súrolt a pillantásával, aztán lehetenyire módosította pályáját, éppen csak annyira, hogy nem értünk egymáshoz. És bár ezzel az alig jelzett oldalmozdulattal kitért előlem, és így legalábbis észlelte és elismerte létezésemet, tekintetében olyan végtelenül mély közömbösséget véltem látni, amely egy hegy közömbösségéhez fogható az öt megmászó, vagy az égéhez a rajta átrepülő iránt, és olyan érzés fogott el, hogy e szemek pillantásától utolsó sejtemig meg kellene szünnöm, hogy e szemek pillantásától úgy el kellene tűnnöm, mintha soha nem is lettem volna. Ez a feketébe öltözött óriásnő talán csakugyan azért ereszkedett fel óceáni mélyéből a fölötte úszkáló emberhez, hogy megsejtse vele, nélküle is milyen gazdag, milyen sokszínű, változatlan és magától értődő a világ.

Aztán áttörte a tenger tükrét, kifújta lélegzetét, sziporkázó szökőkutat fújt a felhők felé, az én világomba, és még mielőtt vízfátyollá foszlott a mázsás súlyú tüdejéből ki-

lövellt sűrített levegő, visszafordult a mélység felé, követte kisdedjét, amely már a tengerfenék felé tartott.

Én pedig láttam, amint egy irdatlanul nagy, védharcoktól, korallzátonyoktól, szerelmi játékoktól vagy hajók csavarlapjaitól megjelölt, hegekkel teli test méterről méterre meg méterről méterre elsiklik mellettem – és elmerül. ■ ■ ■

Búcsú

Láttam egy üres padot, az egyiket ama három közül, amely a felső-ausztriai kisváros, Lambach piacterén állt a patikus szomszédos kertjének kovácsoltvas kerítése előtt. Ezekre a padokra ültek le az utasok, akik a kert melletti megállóban akartak felszállni valamelyik buszjáratra, hogy innen vagy délnyugati irányba, az Alpok láncá és az előtte elterülő tóvidék felé vagy északkeleti irányba, egy sűrűn beépült, sík agrár- és ipartáj felé induljanak el, amely a regionális térképeken mint *Welser Heide* szerepelt.

E szerdai nap reggelén még a három pad közül a középsőn ült az a férfi, akit évekkel korábban megövezgyült és újabban a település egyik közkedvelt női lakójával barátkozó nyugdíjas tanárként ismert és üdvözölt egyik-másik járókelő. Felhőtlen nap volt, amely a meteorológiai előrejelzés szerint a feltámadó enyhe nyugati szél és a csekély csapadék hajlam mellett is forrónak ígérkezett. Emiatt a tanár sem vitte magával elnyűtt iskolatáskáját, amelybe bizonytalanabb kilátások esetén egy esőkabátot meg egy tengerkék pulóvert készített be, ha át akart menni nyolc kilométerre lévő szülőfalujába, amelyet felesége halála után, tizennyolc évvel ezelőtt hagyott el.

E mai délelőttön barátnőjével együtt ült a három pad közül a középsőn – szokása szerint már jóval a busz indulása előtt, amely a falu temetőjéig vitte volna. Hetente kétszer tette meg ezt az utat, hogy felesége sírján viaszmécsest gyűjtson, amelynek több napig, de legalább a következő látogatásáig illett égnie, és hogy megápolja a virágokat, amelyeket az évszaknak megfelelően ültetett a sírra. E teendő után ezúttal fiai egyikével akart találkozni egy zöldvendéglőben, amely messze a falun kívül, búza- és kukoricaföldek között állt.

A piactéren zajló élet aznap délelőtt a fokozatosan emelkedő hőmérséklettel együtt kezdett visszahúzódni az árnyékba, oda, ahol a buszok a patikus kertjénél megálltak, és továbbindultak. Aki választhatott, és nem kellett a tűző napon a boltok vagy házkapuk valamelyikéig elbaktatnia, az árnyékba tette át útját, így a várakozó tanárnak a szokásosnál több alkalom kínálkozott, hogy váltson néhány szót az ismerős járókelőkkel. Úgy ült a padon, mint valami színpad előtt, amelyen egy délelőtti élet szereplői és statisztái vonultak át, fuvarozók, útépítő munkások, boltba igyekvő vásárlók és páciensek, akik a téren található orvosi rendelőből jöttek, és úton a patikába szívesen számoltak be egy ismerősnek panaszairól vagy bizonyos gyógyszerek enyhítő hatásáról.

Amikor közeledett a busz indulási ideje, a tanár hozzáfogott, hogy megbeszélje barátnőjével az aznapi tennivalókat, a két családi sír régóta esedékes újraültetését a falu temetőjében, a fiával tervezett találkozást a mezei kertvendéglőben. A barátnő éppen a férfi sírvirágválasztással és ebédmenüvel kapcsolatos fejtegetéseit hallgatta, és közben

a piactér közepén álló szökökutak figyelte, amikor a tanár hirtelen elhallgatott. A barátnő látta a kútból felszökő vízsugarat, hallgatta az újra meg újra visszahulló víz csobogását, és először arra gondolt, hogy a mellette ülőnek talán egy hirtelen gondolata támadt, amely elnyomta azt, amit éppen mondani akart – és elfordult a víz látványától, és tekintetét a tanár felé fordította:

feje a mellkasára bukott, a szemhéja remegett, aztán lecsukódott. Úgy ült ott, mint-ha elaludt volna az éppen mondott mondat közben. Barátnője meglökte, és nevetett. A tanár néha csak megjátszotta az alvót, hogy aztán, ha egy számára kínos pillanatban tényleg elbóbiskolt, azt mondhassa, csak játszott, persze, csak játszott. Mert a fáradtságtól, az álomtól legyőzette az ő szemében mindig is olyasvalami volt, amit titkolni kellett, szükség esetén pedig letagadni. Amióta a háború egy zúgó vízesés melletti házból, ahol megszületett és felnőtt, fiatalemberként a Fekete-tengerre, egy aknakereső hajóra vetette, számára minden elbóbiskolás a nyílt, viharos tengeren őrszolgálatot teljesítő matróz életveszélyes – még ha csak pillanatnyi – elalásával kapcsolódott össze. Ritkán beszélt róla, és ha mégis, akkor mindig Detlev von Liliencronnak ezt a két sorát idézte hozzá:

Sok zúgó, sötét, sörényes hullám előtör,
Mint megvadult megannyi csődör...

(Márton László fordítása)

A tomboló viharos éjszakákon egy teljesen elsötétített hajó fedélzetén sokszor vágyott rá, hogy a vakhomályból, a sodoraknákat táncoltató törőhullámok közül az álomba menekülhessen.

Most azonban sem érintésre, sem szóra, sem jelzésre nem reagált, hanem barátnője karjába dőlt, mint egy várakozás közben elszunnyadt utas. Az orvos, aki nem sokkal később kitöltötte a kötelező űrlapokat, közölte, hogy a tanár ekkor már valószínűleg halott volt, és a szívhalál egy bizonyos formáját jelölő orvosi fogalmak mellett egy olyan megnevezést is használt, amely a tanár lányának és három fiának minden más megjelölésnél erősebben ragadt meg az emlékezetében: azonnali halál.

Sok mindent, nagyon sok mindent megpróbáltak a patikusház árnyékában, hogy a még mindig ülő, oldalra dőlő, alvónak látszó férfit visszahozzák az életbe. Először a járókelők valamelyike által hívott patikus rohant ki az üzletből, leült a pár mellé, újra meg újra nevéen szólította a tanárt, kitapintotta pulzusát, aztán pedig felállt, hogy kihívja az ügyeletes orvost. Pár perc múlva ez is futólépésben érkezett, és rendelkezett, hogy a férfit fektessék le a piactér kövére. Ott huszonnyolc hosszú percen át próbálta újraéleszteni, mialatt a járókelők koncentrikus körei gyűltek az esemény köré. Megállt két busz, köztük a tanaré is, ajtót nyitott a le- és felszálló utasoknak, aztán továbbindult. Amióta kék fényvel és vijjogó szirénával megérkezett a Vöröskereszt mentőautója, a piactér összes rendelkezésre álló figyelme annak az embergyűrűbe zárt kis térnek szólt, amelyet a haldokló vagy már halott férfi foglalt el.

Miközben az orvos beleizzadt újjáélesztési kísérleteibe, a barátnő még kétszer megkapaszkodott a reményben, hogy a kövön fekvő csak játszik, csak megjátssza az alvást, még akkor is, ha ezúttal megmagyarázhatatlan, rettenetes csökönyösséggel. De hisz' az imént még lélegzett. Lélegzett, nem? Letérdelt mellé, és azt suttogta: *Alszol, ugye, alszol már megint. Már megint alszol.*

Aztán az orvos felállt, és olyan halkán beszélt a várakozó mentősökkel, hogy a nézők közül senki nem érthette. De nem volt kétség, hogy immár nem volt mit megmenteni. Aztán a vöröskeresztes férfiak részvétekből elszállították a tanárt a közeli temető halottaskamrájába, Lambach nagy bencés kolostorának árnyékába, amelynek díszes kapuját látni lehetett a padokról. Részvétekből, mert a mentőkocsikat szabály szerint az élőknek kellett fenntartani. A tanár azonban ekkor már nagyon távol volt az élettől.

A bencés kolostor hosszú kerengője tűző napfényben úszott, amikor órákkal később, úton a temetőhöz, végigmentem rajta. Mire beléptem a halottaskamrába, a nyári nap harsány fénye annyira elvakított, hogy az első néhány pillanatban sem a felravatolozott tetemet, sem a temetkezési vállalkozó segédjét nem láttam, aki éppen lehúzta az órát a halott csuklójáról, hogy egy pénztárcával, fésűvel, zsebkendővel és kulcscsomóval együtt átadja a *hozzátartozóknak*.

A halott öltözete – világos rövidnadrág, szandál, rövid ujjú ing – különös ellentmondásban volt a fekete ravatallal, amelyen viselője feküdt: ilyen szellősen öltözve nyári padokon, nyugágyakban, egy park szökőkútjánál szoktak ülni az emberek.

A halott bőre, az arca, a karja az öröklét első óráiban a szívhalál színét öltötte magára, amely az oxigénhiánytól kékre, ibolyákra festette a világospiros, folyó vért. A felravatolozott jobb kezén, amikor megfogtam, még érezni véltem az élet maradékmelegét. A segéd nem nézett rám, de látta a könnycsíkot, amely erre a kék kézre rajzolódott, és vigasztalni akart, és óvatosan a halott homlokára mutatott, és azt mondta, ez el fog múlni, a kékség el fog múlni, estére megint olyan lesz az Ön apja, mint volt. ■ ■ ■

Áramlat

Láttam Ho Doeun, a halász sötét, verejtékes arcát Phnom Penh-ben egy zivataros novemberi délutánon. A Kambodzsai Királyság fővárosa aznap éjszaka ünnepelte a *Vízünnepet*. Ho a Mekong partján térdelt egy tűzijáték szikrakévéi alatt, amelynek lángoló csóvái és fényhídjai két-három szívverés idejére átívelték a folyót, hogy aztán durrogva kihunyanak a színek játékában.

Láttam a tűzijáték visszfényét a verejtékcsíkokon, amelyek végigcsorogtak Ho homlokán és arcán, és ezek a barázdák számomra azt jelezték, hogy ez a férfi egy vízi birodalomból jött, a vízhez tartozott, és a vízhez kötődött, akárcsak a Mekong széttöredező tükre, amely fényszikrákban és tört villámokban szórta vissza az éjszakai égre a tűzijáték alakzatait.

A folyó fölötti tűzijátékot bámuló százazrek egyikeként ültem a lépcsősor fokain, amely a királyi palota előtti pálmásétányoktól vezetett le a part menti tégekhez: Ho óvatosan egy bambuszból és banánlevelekből épített hajócskát helyezett a vízre, óvatosan betolta az áramlatba, aztán mintegy oltalmazóan kinyújtotta a karját, miközben rezzenés nélkül figyelte, ahogyan a lobogó mécsesekkel és lótuuszvirágokkal megpakott jármű sodródott lefelé, elkapta egy lomha örvény, felborult, és hasra fordulva eltűnt a sötétségben.

Ho csak ekkor eresztette le a karját, felállt, és hálásan meghajolt az ár előtt. A Mekong elfogadta áldozatát – annak a hullámlemezzel és pálmalevelekkel fedett lakóha-

jónak a méretarányos másolatát, amelyen az elmúlt három nap alatt Ho Doeun utasaként bejárhattam Kambodzsa legnagyobb tavát.

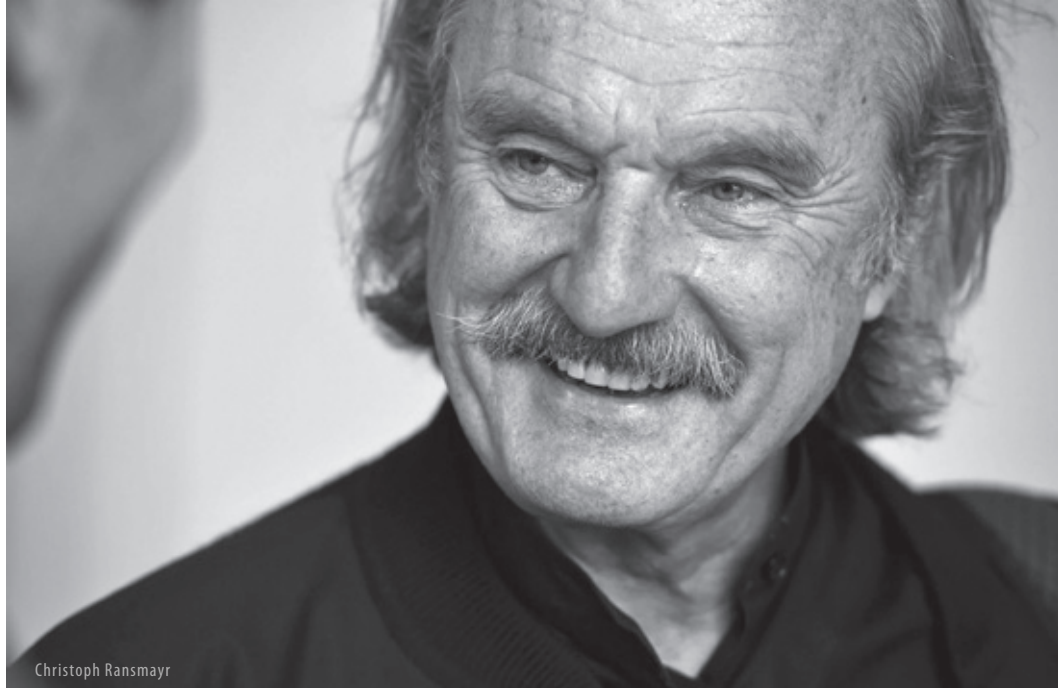
A Vízünnep. Mintha minden, amit Ho Doeun mesélt az életéről a lakóbárája fedélzetén töltött közös napjaink alatt, elválaszthatatlanul összekötődött volna ezzel az ünneppel. Valahányszor egy emlék túl mélyre vezetne múltja bugyraiba, erről az ünnepről kezdett áradozni – a csónakversenyekről, a parti sétányokon vagy kikötött csónakok és bődönhajók fedélzetén összesereglett nézők százezreiről, a tűzijáték alakzatairól... mintha csak a sokszólamú ujjongás és a Vízünnep összes fénye egyedül azt a célt szolgálta volna, hogy túlzengje és túlragyogja a múltat. Elvégre e novemberi éjszakán nemcsak egy új évszak beköszöntét ünnepelték, hanem egy folyam *visszafordulását* is:

A monszun tíz-tizenkét méterrel is megemelte Kambodzsa tavainak és folyóinak vízállását, a falvakat szigetekké, a rizstermesztők cölöpépítményeit bárkákká változtatta, az utakat alámosott gátakká és a teakfaültetvényeket elsüllyedt erdőkké, lengedező algazászlókkal a koronáikon. Ezekben a hónapokban az országnak több mint a harmada süllyedt el az esőgongokkal és imákkal megidézett és egy napóra pontosságával emelkedő és süllyedő ár törvényei szerint, melynek iszapja nélkül a legelőkön nem termett volna fű a vízibivaly- és zebucsordáknak, az agyaggátak közé fogott földeken nem termett volna rizs, sőt a földművelés és vele együtt a civilizáció, a művészet és az élet összes megnyilvánulása is csak álom maradt volna a khmerek országában. Az esős időszak végén azonban újra kiemelkedett az ország az árból, mintha egy ciklikusan visszatérő tektonikus erő a hajóutakat gyalogösvényekké és országutakká változtatná vissza, a mocsaras partok keretezte felhőtükörből pedig mezőket és legelőket feszítene szembe az éggel.

Az áradás drámája sehol Kambodzsában nem mutatkozott meg látványosabban, mint Phnom Penh királyi palotája előtt. E palota előtt ugyanis, egy évszázadokon át istenként tisztelt uralkodó szeme előtt a Mekong egy teljes folyamkilométer hosszan megosztja hatalmas medrét az itt beléje torkolló folyóval, a *Tonle Sappal*. Az esős évszak felhőhegyei alatt azonban a Mekong árhulláma eltorlaszolja a Tonle Sapot, a khmerek szelídebbik, gyöngébbik folyóját nem engedi be tovább a közös mederbe, hanem visszaszorítja, megfordulásra és egy hatalmas ármedencébe, tóba kényszeríti. Ez a tó, amely a folyó nevét viseli, az esős évszakban eredeti mérete hétszeresére duzzadhat, és ilyenkor lüktető vízszívhez hasonlóan tölti ki Kambodzsa közepét.

A khmerek országában *só nélküli folyónak* is nevezik a Tonle Sapot, de a halászok, mint Ho Doeun, akárcsak a révészek, becenevén, *Édesként* is emlegetik a sótlan folyót: forrásvidéke monszunfátyolos őserdőiből előtörve, gátakon és támfalakon zúdul át, lassanként szelídebben hömpölyög tovább, végül már csak kimerülten mormolva ereszkedik Phnom Penh-i torkolata felé, és a khmer királyok palotája előtt, alig egynapi járásra a Dél-kínai-tenger hullámverésétől megtorpan, mintha megrettent volna a közeli óceántól: megtorpan, elsimul, áll, csak áll – aztán a Mekong nyomása alatt lassan és feltartóztathatatlanul megindul visszafelé, forrásai irányába, folyik hónapokon át, míg csak az esős évszak végén alább nem hagy a Mekong ereje, és ismételten megfordíthatja folyását, és forrásaitól el- és mégis megint a tenger felé fordulhat.

És mikor aztán esni kezd a vízszint, és az ország belsejéből olyan gyorsan folyik el az ár, hogy a halrajok, mesélte Ho, úgy akadnak fenn a bokrokban és a fák koronáiban, mint a varsáokban, és az úszó falvak lakói az ágak közül szedik le őket, a khmerek folyója újra egyesül a Mekonggal a régi mederben, amelyet azonban – az összefolyás-

tól mintegy átváltozván – egy folyamkilométer után már megint elhagy, hogy új néven keresse saját útját a kambodzsai part mangróveerdőibe.

Chaktomuk, Négy Arc, így hívják a khmerek a megzabolázhatatlan folyamok keresztelkedéséből létrejött forradásos x-et, amely nemcsak az angkori istenkirályok birodalmainak iszapföldjébe ásta be magát, hanem vízjelhez hasonlatosan fénylett át *Saloth Sár*, a Kampong Thom tartományból származó parasztfiú rémuralmán is, aki *Pol Pot* néven mézárszékké változtatta Kambodzsát. A vérfolyamok elapadása után már csak nagyjából lehetett megbecsülni a *vörösk* áldozatainak számát: közel kétmillió; több mint kétmillió.

A Tonle Sap, a világ egyetlen olyan folyója, amely az évszakok ritmusára megfordítja folyását, szinte zajtalanul vész el ebben az örvényektől és kavargó vízforgóktól barázdált keresztben.

A folyó, amely látszólag visszatér forrásaihoz, végül azonban, mintha csak észhez tért volna, mégis a tenger és önnön megszűnése felé hömpölyög, beszélgetéseink közben ott a Tonle Sap-tavon sokszor eszünkbe juttatott más, a fizika és logika törvényeinek látszólag ellentmondó visszautakat is – így a felhők közé visszairamló záporosót vagy az idő eredetéhez és a gyerekkorba visszavivő utakat.

Pol Pot és vörös khmerjei, mondta Ho Doeun, ugyancsak egyfajta visszafordulásról, a múltba visszavivő útról álmodoztak, a khmerek régi birodalmainak nagyságáról és a régi Angkor tündökléséről, amely milliós lélekszámaival a 12. században a világ legnagyobb városa volt. És ahogyan a régi Khmer-birodalmak a rizsföldekből, a földművelésből nőttek ki, a vörös khmerek uralmának is a paraszti munkából kellett volna kisarjadnia:

Pol Pot alatt százazrével hajtották ki a városok lakóit a földekre, az erdőbe és a tengerpartra, hogy parasztok, munkások, halászok váljanak belőlük, a dzsungelből szántóföld, a vadonból kert legyen. Szemüveget!, mondta Ho Doeun, és ha valaki csak szemüveget viselt, az is gyanús lett, hogy nem forradalmi, új ember, hanem félrevezetett városlakó vagy megátalkodott értelmiségi, és agyonverték. Akit rajtakaptak, hogy

idegen nyelven tud, mint Ho Doeun, aki amerikaiasan hangzó, lakóhajója fedélzetén nyelvgyakorló kazettáról elsajátított angolsággal mesélt nekem saját történetéről és az országról, gyanús volt, és agyonverték. Phnom Penh évekre kísértetvárossá vált, néptelen utcáit, gyommal benőtt házait, elgazosodott tereit és parkjait újra a vadon, patkányok, elvadult kutyák falkái, majomcsordák vették birtokba.

Hajóutunkon Ho Doeun mesélt nekem családja tizenhárom halálra kínzott, kivégzett és eltűnt tagjáról; mesélt lőtt sebektől vérző, a vörös khmerek által egy iszapgödörbe, elevenen elásott apjáról; mesélt bambuszbotokkal agyonvert fivéreiből és ödemáktól eltorzított anyjáról, aki termékeny rizsföldek között, e földkerekség leggazdagabb halfogó helyein éhen halt, mert Pol Pot mindenható kommunista pártja, *Angkar* igényt formált rá, hogy mindenről, de mindenről gondoskodjon, és az éhezőket, akik vadgyümölcsöt szedtek vagy csigát és gilisztát gyűjtöttek, Angkar határtalan gondoskodásának kigúnyolásával vádolták: ez a bűn a megvádoltakat a *Tuol Sleng-i* kínzóbörtönbe, onnan pedig *Choeng Ek*be juttathatta, a Phnom Penh-hez közeli mocsaras helyre, amely végül *Killing Fields* néven vonult be a kegyetlenség krónikájába. Choeng Ekben a *nép ellenségeinek* le kellett térdelniük egy pocsolya szélére, ahol bambuszbotokkal verték agyon őket, mert a vörös khmerek nem akarták söpredékre pazarolni a forradalomnak szentelt töltenyeiket.

Tuol Slengben láttam a cellák és kihallgatósobák vérrel telefröcskölt falait, Choeng Ek pocsolyájának fekete vizében pedig az agyonverték ruháinak felmerülő és újra elszüllyedő cafatait. A Tonle Sapon, ezen a tóvá lett folyón töltött napjaimban – amely váltakozó sodrával úgy ringatott ide-oda minden víz alatti és víz feletti életet, akár egy bölcső, és mégsem volt képes enyhíteni az emlékezés fájdalmait – kimostam a ruháimat, fürödtem a vízforgókban, és kígyófejű halakat fogtam a számtalan mellékág egyikében, meg egy harcsát is, amelynek színe olyan közel volt a cölöptemplomokban megszentelt *fehér*hez, hogy Ho azt tanácsolta, dobjam vissza zsákmányomat az agyagsárga árba. Mosolyogni azonban csak olyankor láttam Ho Doeunt e néhány nap alatt, amikor a közelgő Vízünnepre terelődött a szó:

Az ünnep nagy tűzijátéka alatt, mondta Ho, bárkája lótuossal és mécsesekkel megakart másolatát fogja a Tonle Sap hullámaira bocsátani. És amint hajója majd sok ezer más, lángokat vivő tutajjal és banánlevélből, bambuszból meg selyemből készített hajócskával együtt imbolyogva tovaúszik, ünnepélyes fénymenetben fogja a sötétségbe írni a khmerek folyójának irányfordulását: lobogó, csobogó tűzjelként, hogy semmi, sem a víz, sem az idő, sem az ég örvénymélyeiben bolyongó élet nem követi mindig ugyanazt az örökre megszábot irányt. ■ ■ ■

Fordította: Adamik Lajos

Christoph Ransmayr (1954, Wels/Felső-Ausztria) a kortárs német nyelvű irodalom kiemelkedő alakja, több tucat rangos díj viselője. Jellemző műfaja a regény és a kispróza. Az *Egy félnék férfi atlasza* rendhagyó mű: egyik olvasatában a világhíró író öt földrésznyi utazásairól tudósító krónika, másik – mélyebb vagy magasabb – olvasatában hetven epizódból összefűzött nagybeszélés a magunkhoz való megékezésről. Ransmayr korábbi könyvei a *Kalligramnál: A repülő hegy* (2008, ford. Márton László), *Cox vagy Az idő múlása* (2018, ford. Adamik Lajos)

Adamik Lajos (1958, Budapest) műfordító, szerkesztő, szabadidejében az *Inscriptiones Alborum Amicorum* adatbázis vezető kutatója. Főbb szerzői: a Grimm testvérek, Adalbert Stifter, Thomas Bernhard, Christoph Ransmayr. Fordítói munkásságát 2021-ben Osztrák Állami Díjjal ismerték el.

Utam a menyasszonyhoz

„Mi az igazság? Milyen egyszerű is a válasz! Az igazság az, ami fölemészt.”

„Írok, mert írnom kell, és ha írunk, dialógust folytatunk, olvastam valahol, míg isten létezett, valószínűleg Istennel folytattunk dialógust, most már, hogy nem létezik, az ember alighanem csak a többi emberrel, vagy jobb esetben önmagával folytat dialógust, vagyis magában beszél vagy motyog”

„Te persze a Holdban élsz” – mondogatják nekem állandóan, az úgynevezett naivitásom miatt. No és ti – kérdezhetném –, akik állítólag a Földön éltek: akkor ti miért vagytok ennyire talajt veszítettek?”

(Kertész Imre)

Lázadozik a szíved, de a végtelen lehetőség közül csak egyvalami a tiéd. Ez az egy benned kibomolva adja meg a környezeted színét, formáját, karakterét. Tőled egyszerre van messze, de itt van melletted is, a hanyagul itt felejtett üres kávéspohárban, a vázákban, a hajgumiban. Nem kell minden tárgyat felsorolni, ezek a kis részletek pontosan visszaadják, hogy mire gondolok. Elképzelhető az íróasztal, amin dolgozom, mögöttem a kutya és a mosógép hangja, kint az autók, a meleg és a fehér kocsin megcsillanó kristálytiszta fény. Ha ül és egy dologra koncentrálsz, elkezd kibomlani belőle az emberi, körbejárja a tárgyakat, megtölti őket, és új érzés önti el mellkastájédon. Ez a nyugalom. Belégzés, kifújás, nyugalom, kihúzom magam. Várom. Semmi újra, csak úgy, hogy minél több menjen ki belőlem. Ami benn marad, éles, kontúrvonalai megrajzolnak engem, csak ezáltal nyerem el létezésem. Néhány pillanatra, amíg dolgozom, amíg kint vagyok a kertben, amíg elképzelem, hogy aki vagyok, az kinn rekedt valahonnan, és soha nem fogják beengedni oda, ahova, ha jobban belegondolok, nem is akarok bejutni, mert a titokra csak kívülről lehet rátekinteni, a belsejében nincs semmi.

Kint van valami, valameddig, valahogy. Él, pulzál a teste, tekereg benne az anyag, a nyugalom. A lelke üres, mert ő is üres belül, és a lelke csak a testének a formája, vagyis a teste és a lelke, az anyag és a forma már ugyanaz a dolog. Üres vagyok, mulandó, és ennek a rételnek a kimondása ugyanolyan banális vagy nagyszabású, mint az üres kávéscsésze mellettem. Nem érdekesek a tények ilyen típusú leírásai, ami fontos, az a nyugalom, az elképzelt lehetőségek végtelensége, amiből most egybe költözök bele, ez az egy pedig felér az elképzelt valóságok legnemesebbével, mert ami bennem van, az az én lételemre vonatkozik, az én lételem pedig a titok burka, amiben nincs semmi, ami a semmi körül pulzál, és amitől megvilágosodik a környezete. Ezért vagyok festő. Lefestem a tájat, a széket, amin ülök, a virágokat, a kaktuszokat. A nyugalomban lehet csak festeni.

Mondani is kéne valamit. Az életemről, ami már nem az enyém, és soha nem is volt az, a madarokról, amik viszont belőlem nyerték el a létüket, az orgonabokorról májusban, és a kertről. Az alkoholistákról, akik belőlem szívják a semmit és alakjuk belőlem nyeri el formáját, semmik ők és amiről beszélnek is a semmi, abba próbálnak behatolni, sikerül is nekik, de nem találják ott a helyüket, próbálják megtölteni a semmit, de a semmi nem egy üres korsó; amit beletöltesz, az kijön belőle. Szájához emeli a korsót valaki, akinek a neve Lényegtelen, és belenéz a Napba, de a Nap nem nyeri el arany színét. Csak áll az égen, és meleg van és formátlan habok csúsznak le a kiszáradt torkokon, telítkezne az üresség.

A semmi körvonalán nem sokan ragadnak meg. A nyugalom fekszik köztem és a semmi között. Megtapadnak rajta ágbogak, verebek, egy kutya, egy cica és egy lány. Megtapadnak rajta a szavak, amiket Neked mondok. Naplemente veszi körbe ezt a burkot. Születőben van valaki, aki majd áttöri, és köztem és a semmi között majd nem lesz különbség, és átszakadnak a képzeletünket működtető határok. Most szakad át. Itt vagy, itt vagyok, a szobádban lévő üres kávéscsészék és egy író között végtelen távolságokat szel át a nyugalom.

Az írás nekem tisztaság. Fehérség. Pont most, pont itt velem, nálam, körülöttem, mindenhol. Sielők, zene, az észlelés határai, amik kibővíthetőek odáig, hogy a madár-csicsergés egybefonódjon a belső zajjal a szívem tájékán, ami nem hagy nyugodni sohasem, csak kifelé kapcsolódni akar mindennel, amihez utat talál, amihez utat talál, csak útjában áll egy akadály, amit utólag visszanezve mindig én raktam oda. Természetesen csak ismétlek. Másokat, magamat, valakit, aki lehetnék, valakit, aki sohasem voltam, valakit, aki folyton születik, valakit, aki mindig is volt, valakit, akit csak körüljárok, mert megnevezni nem tudom soha. Szörnyű lehet birtokolni azt a valakit, olyan, mintha megmerevednék a saját bőrömben és villanypóznaként csak a fényrel megvilágított dolgok létezésében hinnék.

Elindulok. Hova? Miért? Előre, kibólyázni ezt a fehér tengert. Hogy más odataláljon. Vagy csak úgy, céltalanul. Másra bízni az indulás problémáit, ez a gondviselésbe vetett hit. Közben meg csak fűyürészni, orgonát bámulni, stb. Belegabalyodni a szálad kibogozhatatlanságába. Vagy csak hagyni az egész megoldatlanul, becsomagolni arany fóliába, gurítani előre, hogy visszaverje a Napot a puha úton, hócsillogásban. Felvenni, bekapni, megenni, nem gondolni arra, aki lehetnék. Folyton van bennem valami kibogozhatatlan, szánalomra méltó, szomorú. De közben egy finom legyintés is. Szellő jár át, levegő tágul bennem, virágpor.

Sorról sorra, percről percre találok magamra, az írás persze ezért keresés, csak hát ki keresi azt, ami már megvan? Azok, akiknek valami homály van a szemük előtt, és ezt a homályt valaki odarakta, de eldugta a térképet is hozzá, itt-ott, egy kő alatt néha megtalálhatok belőle egy részletet, egy hirdetés vagy reklám alapján beugrik valami az egészből, a metafizikai kirakósból nekem a Nap már fent van, meg a néhány felhő, egy város részletei, csak hát a nyolcmilliárdos puzzle kirakása száz évig is eltart, rakom ki, már részleteket is kaptam ettől-attól, *Kierkegaardtól*, *Attilától*, tudjátok, hogy megy ez.

Konzervatív szemléletem van az irodalomról, a hagyományba vetett bizalmam hatalmas naivitás, átvenni valamit, mint a kisfiú az apjától, de van benne valami ősiség, és igazából ez számít, még ha az összes mondatom hamis, akkor is van bennük bizalom, ilyenek az én mindennapjaim, így látok rá a határaitra és gyengeségeimre is. Ez a hivatásom, a gyengeségeim kitérása, csak pénzt nem kapok értük, de nem is kell, mert elmegyek én bárminek, voltam már konyhai kiségitő, segédmunkás, vízszelő, kubikus, napközis tanító, magántanár, triázsoltam kórházban, és mindenhol odaraktam magam, beleadtam apait-anyait, odaadtam a szívem. „Neked soha nem a szíveddel volt baj, hanem a munkabírásoddal” – mondta a főnököm az egyik munkahelyemen, ahol marketing szövegíró voltam négy hónapig (mondjuk próbálj meg napi nyolc órát pizzareklámokat írni...). A munkabírásommal a *Fasor*-ban is probléma volt, mert hát voltam csapos is, mondhatjuk, hogy a világ összes munkáját kipróbáltam, mert ha máshogy nem, legalább írhattam róla, így lehetnék akár prostituált, gyárigazgató, politikus vagy egyetemi tanár, sehol sem a szívemmel lenne baj, hanem a munkabírásommal. Az irodalom az egyedüli terület, ahol a munkabírás és a szív együttesen tud működni. A dolgok, amikről írok, azok a dolgok, amik kivétel nélkül én vagyok. Amiket csinálok és amiket elszenvedek, a reakciók, amiket adok rájuk, és amik folytonosan az univerzálisba csatolnak. Az univerzális maga nem nagy találmány, csak le se szarja az egyéni problémákat. Az egyéni sorsokat viszont nagyon is a szívén viseli. Fontos megkülönböztetés. A probléma valami modern kreálmány. Nem lennék meglepődve, ha egy más korban a probléma pusztán annyit jelentett volna, hogy lehetőség. Megvallani az univerzálíst. Bármilyen áron. Legyen az megaláztatás, kinevetés, megrovás, szemkiűrés, keresztrefeszítés. Az univerzálíst megvallani úgy kell, hogy ha meg akarod bámulni az orgonát, akkor ott állsz és bámulod. Kész.

Vissza a romantikához! A romantika csak újra felismerte az egyediben pulzáló univerzálíst és annak a hangjait erősítette fel, innen a sok patetikus megszólalás, de ez a panteizmus csak egy másik szemszögből patetikus, nekem sokkal realiztikusabb, mint bármi más, magát sokszor realistának beállító történelmi agymenés. Vissza a rózsaligetekhez, vissza a cédrusokhoz, vissza *Hyperion*hoz, vissza hozzád drága UNIVERZÁLIS! Ott bámulhatom az orgonát, bámulhatom végleg a mindenséget!!!

El is mondtam hirtelenjében mindent, amit tisztázni akartam. Talán még a szerelemről annyit, hogy már egy ideje nem vagyok szerelmes, de egy megterhelő időszakon vagyok túl. Ennek a történetét akarom elmondani azzal a reménnyel, hogy ha megszabadulok attól a tehertől, amit hordozok, újra szerelmes lehetek. Ehhez tisztánlátás kell, ehhez nem szabad elhamarkodott döntéseket hozni. Figyelem magam. Folyton, gátlások nélkül.

Ha most meg kéne határozni magam, azt mondanám, hogy mégiscsak az írásban találok meg, hogy ki vagyok, a laptop előtt görnyedő emberben van valami esendő, abban ahogy az automatikus írásban kipillant magára.

Fekszem egy lappal, a lábamnál kutya, kint már meleg van, idebent még elkélne egy takaró. De inkább írok, énem mellettem piheg, kellemesen elviselhető szorongással lelkében. Megsimogatom, megnyugtatom, fújtat egyet a kutya. Valami fontos mégis történik velem. Valami, ami meghatározhatatlan, és aminek nem tudok a végére járni, mert nincs vége, sem eleje, hanem olyan mint a végtelen, ami rajtam kívül és bennem is van, sőt a meghatározást is csak ebből a viszonylatból tudjuk neki adni. Mármint a nevet, hogy végtelen. Ez a történet egy végtelen történet lesz, és minden, ami történik benne, meghatározhatatlan, ezért pont olyan lesz, mint az élet. Rövid és hosszú, paradoxikus és értelmetlen, mélyfilozófiai és sekélyes, céltalan és teleologikus, érthetetlen és néhol érthető. De lényegében végtelen.

Hol kell majd lezárni? Ha végtelen, elvileg nem lehet lezárása, persze ha közelebből megvizsgáljuk ezt a definíciót, a lezárásnak csak valamilyen időben meghatározható végét érti, a végtelennek is van vége, az univerzumnak is van vége, bennem van a vége, és én ő benne.

És újra és újra itt van. Megbarátkozni vele az egyetlen lehetőségem. Ösztönöz a munkára, ösztönöz a meghatározhatatlan meghatározására. Írni nem kell, írni nem lehetősé, nem feladat, hanem a végtelennel folyó párbeszéd.

Mindig ugyanarról kell írnom, de írni muszáj, úgy örülök, hogy ez megint életritmus, hogy ez adja meg a napi rutint, hogy leírom az ablak előtti leveleken megcsillanó fényt. Nem az egynek dolgozunk, hanem az egy dolgozik, és abból a sok mindentől lesz később egy, de az már nem az írónak a gondja feltétlenül. Ha csak az egynek írunk, elvesztjük a sok törmelék, lehulló cetlit, mondatot, ami a fő sodrát adja az írásnak.

Nincs baj, nyugszik a légzés, az írás az életfunkciók egyenesbe tartásán fáradozik, rendet rak, néha persze felbolygat, ha túl nagy a nyugalom, mindenesetre van benne érzék a világ dolgainak irányba tartásához.

Csoda is van az életben, nem csak a monoton, rendrakásra törekvő kísérlet. Kiüresedne akkor világ, automatizálódna, de pont amikor nem várnád, kutyasétáltatás közben, egy gondolat vagy nézelődés közben, az Arctic Monkeys *Mirror ball* című számára lepkék kezdenek körözni feletted, te csak nézed ezt a giccses csodát, miközben a fölötted összeérő fák pont úgy engedik át a napsugarakat, hogy a zöldek összeálljanak egy áttörhetetlen fallá, aminek a túloldalán vár Ő, akit már régóta ismersz, de csak néha látsz rá. Amikor néha rálátsz, zavarba jössz, vagyis eddig legalább zavarba jöttél, mostanában gyakorlod, hogy ne taglózzon le az az univerzális tapasztalat, ami minden járókelő tekintetében is látható; gyakorolhatod a farkasszemezést mindenkiel, ezért nem tudod hova nézz, ha csak úgy járkálsz, mert az összes tekintetben ott van.

Az ágyban, a lábamnál Brian, megint kezdődik. Kint K. jógázik, deep breath in. Nekem is muszáj lélegeznem, belégzem, bent tartom, kiengedem. Az írás meditáció, az írás egy félmosoly, amit ilyenkor váltunk, a nappali és a hálószoba közötti távolság áthidalása, a pillanat, amiben vagyok, és a pillanat, ami az összenézésben megeleveníti a közös múltat, a jövő lehetőségét. A jövőét, amire még mindig ambíciózusan nézek, csak néha – de már egyre kevesebbszer és gyengébben – kikezdi még a szorongás és félelem. Mindig kifogja. Más és más utakon jön hozzám, más és más szorongáso-

kat kelt – kötődésben, szakmában, önértékelésben, életfilozófiai igazságokban –, de most is csak egy nap kellett hozzá, és újra itt vagyok, újra írok és újra bennem van valami abból az elhatározásból, ami lassan már nyolc éve kísér ezen a pályán, de régebb óta érzem a jelenlétét. Esküvőre megyünk ma. Az esküvőről is regény jut eszembe. Az irodalom. El vagyok jegyezve vele. Nemsokára össze is házasodunk.

Azt hiszem, hogy feladatomban van. Gyorsan leszögezem, hogy ez a feladat nem az öncélú, fanatizmusból eredő küldetésstudat. Nem, csupán egyszerű feladat. Magamon fáradozni, és leírni Téged. Lehet, hogy ez csak én vagyok. De én végtelenül több vagyok, mint az, aki ezt írja.

Kint fújja a szél a lombokat, 2023. augusztus 7-e van, egyedül ülök, Brian a lábamnál, Fluffy a kertben bóklászik, és van értelme a fáradozásaimnak. Mintha az életemben csak az számítana, hogy nekiállok és elkezdek valamit, és ez nem pragmatizmus, nem értelmetlen ugyanaz a rutin, mert minden egyes dologba, amibe belefogok, új és új történetet szül. Ez nem monotonitás, hanem ismétlés, és az ismétlésben újra meg kell határozni hogy ki vagyok, még ha a tudatos felismerés csak később jön. Ezért az élet hétköznapisága a legfontosabb dolog egy ember életében, az érzés pedig, amikor nincs mit miért csinálni, a felismerése annak, hogy valami még vár rám, amit nem ismerek. A valóság így kommunikál, így bontja fel mindig a jelentést, amit már előzőleg megteremtettünk, nem értésünknek jele az ösztönzés, hogy megvalósítsunk valamit, ami ránk vár.

Sylvia Plath *Two Views of a Cadaver Room* című versében Bruegel *A halál diadala* című festményét idézi, és a jobb sarkában a művészetbe merülő szerelmespárt, akik látszólag nem törődnek a halállal. Vagy talán csak máshogy gondolnak rá. Bruegel valószínűleg maga sem a komikus-rémisztő csontvázfigurák erőszakos megjelenéseként gondolt a halálra. Vagy ha igen, akkor is kontrasztba állította a művészzel, ami a halál diadalának középpontjában egyszerűen nincs fókuszban. Ezek a fókuszon kívüli dolgok határozzák meg az ő feszítészetét, a részletek, mint ahogy az én életemben is a látszólag nem fókuszba állított dolgok a fontosak. Csak oda kell kerülnie a szemnek, csak idő kell, amíg felfedezem, mekkora segítség, ha valaki irányítani is tudja a tekintetünket.

A hibáink a kép részévé válnak, nem lehet tőlük megszabadulni, az én hibáim benne vannak az írásaimban, mint ahogy folyamatos küzdelmeim a „mély és nagy jelentés” felé, amit szeretetnek szokás hívni. A halál diadala a szeretet diadala is. Csak mint a Bruegel képen, a valóságban is sokkal több arca van a halálnak. Ő diadalmaskodik azokon, akik nem tanulják meg értelmezni a fókuszváltást. Mert a világban a szeretet így diadalmaskodik. Ennyi a hibája csak a Bruegel-képnek, a névadás, de hát egy festőtől ne kérjük ezt számon, alapvetően nekem sem megy. Mert ha az ember magába mélyed, mindig és mindenkor kifejlik, kibomlik valami a mélyből, a mélység ilyenkor a valóság részévé válik, olyan mintha mindig ott lett volna velünk az a gondolat vagy felismerés, ezt hívják tanulásnak, ezért igaz, hogy az élet folyamatos tanulás, folyamatosan tanulom az életet és a szeretet diadalát, ami eddig elképzelhetetlen perspektívákat nyit meg a számomra.

Új nap. Minden nap neki kell állni keresni az élet racionalitását, minden nap újra kell kezdeni, minden nap elveszek, és minden nap megtalállok. Legalábbis, hogy ha írok, mert a mellkasom tájékán akkor enyhül az a szorongató érzés, ami a hiánynak a súlya, ilyen súlyos tud lenni a hiány, a Másik hiánya, a racionalitás hiánya – vagy ép-

pen annak meglétében az elkeseredés, hogy egzisztenciám véges –, hogy folyton megkérdőjelesem a már megtalált igazságomat.

K. itt fekszik az ölemben, pont, mint a Petőfi ölébe hajtott kedves, szőke tincseit külön-külön meg tudom számolni, virágokról szóló kvízt töltöget és teljesen megnyugtató írni, nem gondolni a házasság vagy-vagyára, „házasodj meg megbánod, ne házasodj meg azt is megbánod”.

Félek a házasságtól, félek, hogy másról akarok írni, elodázni esetleg a szakítást is, félek hogy csak nincs bátorságom, félek magamtól, félek a saját szemembe nézni, és őszintén kimondani azt, hogy szeretlek. Félek, hogy szeretni nem elég, vagyis az én szeretetem nem elég, félek, hogy ha egyedül maradok az sem lesz elég, félek attól, aki folyton megmondja, hogy mi a jó bennem, annyiszor megpróbáltam legyőzni és mindig visszajön, félek tőle, mert folyton nyomorgat, ezért írok minden nap, és magammal hurcolom a laptopom és legalább egy könyvet mindenhova, úgy érzem magam így, mint egy páncélos lovag, most a Tompa Andrea *Omertája* a dárdám, azzal megyek neki saját férfiaságomnak, mert a Kali szemén rálátok magamra is, persze érzem, hogy ironikus is ez az eltűzött maskulinitás, de a túlzásban rá lehet látni azokra a finom szerkezetekre amik összerakják a férfi és női identitást.

Addig fogom kerülni a témát, amíg be nem bizonyítom, hogy a házasság ma irracionális és értelmetlen. Pont ezért kell választani.

Szóval kibeszélem, elírom, elodázom az időpontot, ahol szakítani kéne, mert pontosan tudom, hogy van itt valami fontos, addig fogom írni, amíg ki nem merül az irracionalitás bennem, bebizonyítom, hogy a házasság értékes. Az esküvő napjáig fogom írni ezt a könyvet, az esküvő napjáig adok időt magamnak.

Augusztus 17.

A folytonos önmegvallásban kimerül bennünk az a lázadó, aki folyton ellene mond annak, aki bennünk a végtelen mellett tör lándzsát. Persze a végtelen maga is tud idea lenni, de a kettejük csatája valami mást eredményez. Például betűket, a betűkből szavak és mondatok lesznek, amikből egy történetet is rekonstruálhatunk. Ez a történet két személy története, vagy inkább két idea, két egymásnak feszülő igazság története, amire visszatekintve a történet érdekesebb lesz mintsem az, amit képviseltek. A történet, ha alám van rakva nem lesz történet, csupán öngizolás. Magyarul nem lesz izgalmas.

Augusztus 18.

Mi legyen a könyv címe, ha majd lesz? A végtelen történet nem a legütősebb, olyasmikéne, ami kifejezi az ellenárban való vergődést, mégsem merül ki egy egyszerű paradoxonban, mint az életem. Ma reggel jógáztam és olyan könnyebbség fogott el, hogy még a reggeli íze is más volt, persze nem akarok hosszútávú következtetéseket levonni, legfeljebb csak azt, hogy napi fél óra intenzív mozgás elkerülhetetlen a jó komfortérzet kialakításához. Máshogy indul a nap, a piacozás is olyan derűs és napsütötte volt, a jókedvet most nem ronthatja el semmi, még egy új bögre kávé is megengedtem magamnak, pedig abból is próbálok kevesebbet, nem azért mert ragaszkodom az egészség ideájához, hanem mert szeretnék egy kevésbé problémás életet, és végre ki akarok lépni a folytonos elveszettségből. Az elveszett ember folytonosan lehetőségeket teremt, folytonosan lehetőségeket lát mindenhol, amiben megválthatja magát.

Ezzel szemben minden nap írni, minden nap ellenárban haladni, mindennap kifejezni a kifejezhetetlent, minden nap paradoxonokat gyártani, amiket felbontva vizsgáljuk a kiindulópontokhoz, ez maga a haladás, az egy helyben állás úgy, hogy a megtett út a nullához érjen.

Kiömlött a kávémban a pillanatban és olyan fómája lett mint egy fél smileynak (mosolygós száj, egy jobb szem), elvesztettem a bal szemem, ami még most csorog le a bőgőre, azt odakenem a másik mellé, szegény elég szerencsétlenül néz ki, ez az én arcképem, a szerencsétlen kávéfoltok, jaj miért ír ez mindig a szerencsétlenségről, csak ki kéne már lépnie a folytonos mártírszerepből, kiléptem és üde mezőkön és réteken találtam magam, és még szerencsétlenebbnek éreztem magam, mert végességem csak még koncentráltabb, nem a fenségesség miatt, nem a messzeségbe odaképzelt Isten miatt, hanem, mert egyre többet látni az maga a szerencsétlenség, az egész világ szerencsétlenség áldozata, amennyiben a szerencsétlenség csak annyit jelent, hogy a dolgok miként vannak, ahogy az egymásra épülő dolgok sokasága szorítja, nyomja, összefogja, egyik dolog a másikat, mindenki determinált, lehet-e a szerencsétlenség pozitív tapasztalat, azt kell körbejárni.

Az életem itt váltható meg magamban. De hát én percről percre más vagyok, és ebben a másban megfogni magam a hit mozzanatában értelmezhető, a másik megvallásában, ami számomra a szeretet. Újra és újra elmondani a tételmondatot, ez az életem, amit nem lehet definiálni, ez a munkám. Kitartás és szorgalom kell hozzá, úgy tűnik egyre jobban fejlődöm benne, *menni fog ez, fogd csak meg a kezem, én elvezetlek olyan helyekre ahol még nem jártál*, és én odaadtam a kezem és megyek veled oda, ahova vezetsz. Ez valami imaszzerű volt, talán amikor imádkozunk, magunkhoz beszélünk, ahhoz akik lehetnének, ebben a rítusban megszólítjuk a végtelent, a végtelen pedig néha válaszol, és ezzel a válasszal nem tudunk semmit sem kezdeni, csak rábízni magunkat. Arra hogy van válasz, nem pedig arra, hogy miként értelmezzük. Mint az álmodkat. Most nagy pókokról álmodtam, nagy fekete pók szülte a kicsinyeimet az ágyamra, és az álomszótár azt mondja, hogy stressz és válság, az egész életem válság – ami jó –, szóval ezzel nem mond újat, mégis van valami értelme hogy egyik nap pókról, másik nap síelésről álmodok; mind ugyanazt fejezik ki nekem, hogy a rajtam túlmutató dolgok valósága éppen milyen minőségben van jelen. Lehetek én nyolcfejtű banya, hatfejtű sárkány, egér sajttal a feje helyett, kigyószem láthatatlan testtel, egy fallosz, ami magába tekeredik – most fulladt ki az asszociáció –, szóval ezek mind saját minőségeim különböző időkben. Minden egy bennem, de én magamban különböző vagyok. Hogy ha minden bennem van és a minden bennem különböző, akkor a különböző a minden. Ezzel elintéztük a nagy büdös Semmit.

Augusztus 19.

A szeretet nem eszme, a szeretetet nem lehet definiálni, a szeretet a lét közvetlen tapasztalása abban az értelemben, hogy mindig magában foglal egy másikat, de ez a másik nem a Jelentés, hanem a jelentés nélküli pillanatnyi tapasztalat, ami folyton megújul, és nem hagyja magát megkísérteni a jelentésalkotással. Magában marad tisztán, szellemként és több mint a részei, ennyiben Hegel állt a legközelebb az elgondolásához, és egyedül marad mint egzisztencia, ebben Kierkegaard vallotta meg leginkább, és a két paradoxonja alkotja a történetet, vagyis az életünket. A mi életünk az a nem megis-

merhető történet, ami a nem megismerésben válik történetté. Ami az irodalom az én felfogásomban. Folyton feltámadok és folyton meghalok, folyton születek, és ha szomorúan nézek rád, az azért van, mert egy pillanatra az eszméhez nyúltam, ami mindig egy lépéssel van a szeretet mögött. Majd meg kell kísérelnem lebontanom a szeretetet is, mint fogalmi konstrukciót, mert persze érzem, hogy tudattalanul mégis őt helyettesítettem be a Másik helyére.

Augusztus 21.

Kert, fény a tetőn, ömlik le, megáll. Szeretem leírni a környezetem három szereplővel, utána úgyis tovább lehet vinni, fejteni az egészet, az életem csoda, hirtelen megáll bennem az ütő, a darazsak némán döngicsélnek egy helyben, nem akarok semmin változtatni, mégis írok, visszafelé mérem az időt, egy vagyok valami mással, az idegenség tapasztalata új helyekre kalauzol, más emberekbe akarok bejárást, másokat akarok megmérni magamban. Nem tudok hitelesen állítani semmit, nem is baj, de most, ha ezt az előfeltételt megszüntetem, az élet egy csodás arany teknő, amiben fürödhetek mint a gyermek. Itt a létezés öröme fejlík ki előttem és repes a szívem, repes az örökévalóság értem. Fűvek, göröngyök, zsíros föld, kutya, cica. Én. Te. Mi.

Ha nem a keresés van a nyelv fókuszában, maguktól bomlanak ki a dolgok. A föld alól, kapavágás nélkül, olyan gyöngyök, amiket a szem nem lát. Mert ezeket nem kell megtalálni. Értéktelenek a kereső szemnek, de aki már nem keres, mert mindene megvan, annak minden ilyen kis dolog a világgal ér fel. Csodával. Nyitott szemmel járok ezért, és a kis dolgokban nyugszom meg.

Aug. 22.

Ma rövid leszek. Balcsi, medencézés G.-nél, kiszakadás mindenből úgy, hogy persze rengeteg szállal benne vagyok. A problémákból, a túlaggódásból nehéz kilépni. De haladok, egyre jobban megy. Ez most tényleg nagyon naplószerű, nincs időm végiggondolni valamit, és ez valahol jó is. Valahol vonz a probléma, mert abban ragaszkodhatok a megbántotthoz. Kényelmesebb ez a szerep, persze a kényelmetlen izgatóbb.

– Apa, jön rám a szűnyog. – hallom.

– Verd szájon.

Szájon verem a problémát, a probléma kibontva ugyanolyan valóságos, mint a problémamentesség, benne ezek a kategóriák valahol kiüresednek. Giordano Brunot olvasok. A 16. században megfogalmazni a végtelent úgy, ahogy én csak szeretném, de nem tudom. Máshogy kell, nem értem, hogy bírja unalom nélkül a fejezetek elején álló összefoglalókat. De az olvasást is összecsapom, most nincs időm. Fürdök, medencézek, jól érzem magam. A fény úgy csillog a bőrünkön, mint az itt felejtett csillagok. Bruno szerint az égitestek is élő szellemek. Ez nagyon tetszik, és nem is értem, hogy miért nem gondoltam még így rájuk. Persze, hogy azok, nem csak a biológiailag vett élő organizmus az élet. Az sokkal inkább viszony, mint a szeretet. Reláció, szellem. Úgy úszunk, lubickolunk, mint akik csillagok között fürdenek. És a csillagok mosolyognak és nálunk hagynak a csillámporból, amitől kicsit kába a nyári füledtség, amitől nem a globális felmelegedéstől rettegek, hogy ha izzadok, hanem a csillagok játékanak élem meg, és ez nem eszképzizmus, hanem realitás, a valóságban a probléma ugyanolyan valóságos, mint az idilli, és ez megnyugtató érzés valahol. Visszamegyek és foly-

tatom a napot, visszamegyek és lehet, hogy még úszok a csillagok között, amikor tényleg csillagok is lesznek az égen, összeérünk a víztükörben, és Balatonalmádi halk hangszavánál meggyulladok én is közéjük. Itt vagyok, veletek, Giordano Bruno, a csillagok, K., Gergő, a gyerekek és én.

Sokszor kérdőre vonom magam a fejemben. A felettes ént eddig bírónak, gyötörőnek gondoltam el, de ha jobban belegondolok, egy másik perspektívát tud nyújtani. Akivel jobban magamra látok, akivel ha elbeszélgetek, kitartóan és könyörtelenül, akkor igazságosan látok rá egy-két problémámra. Nem akar megváltoztatni, nem akarja a saját igazságát bizonyítani. Csak olyan kérdéseket tesz fel, amik felfedik az igazságot velem kapcsolatban. Nem kell tőle megszabadulni, mert fontos hogy legyen ellenőrző szerve a saját lelkemnek, sajtómunkatársa saját igazságkreálmányaimnak, egy "függetlenobjektív" riporter, aki persze kicsit szeret engem, de munkájából kifolyólag nem fog megkönyörülni, ha hibázok. Ott lesz a cikke a fejemben, megjelenik és belső nyilvánosságom számonkérheti rajtam a hibáimat, amiket elkövettem. Szerencsére próbálok jó munkát végezni. Belső Nyilvánosságom pedig türelmes, elnéző, de számonkér korrekten. Mert én vagyok értük, én kaptam bizonyos hatalmat magam fölött, amivel ha visszaélek, bántani fogom őket. „Haladok és haladni szeretnék, gyorsabban, mint lehetséges, türelmetlen vagyok, és ezért félek” – válaszolom riporterem kérdésére, hogy mitől tartok most leginkább. De néha már kellő reflektáltsággal nézek szembe magammal. Igen, még mindig hiszem, hogy számomra is elérhető egy rendes élet, egy élet amiben elégedett vagyok azzal, amit alkottam. Amiben nem fog rajtam a hiúság és populizmus, ahol magamat nem becsapva örülök a sikernek, de nem ezért élek, hanem az életért magáért, a jelenben kifejlő valóságtapasztalatért, amiben új és új felfedezéseket teszek az egyről, ami én vagyok és te vagy kedves olvasó és mindenki, akinek a léte bárhogyan vonatkozik is rám. Nem félek, bátran szembenézek a kihívásokkal, amiket magam elé állítok, mert mindig megugrom őket veled, mert mindig ott van valaki, akire nem számítok, mert valakire nem számítani az mindig a valóságra való rácsodálkozás. Igen. Szeretlek, szeretem magamat is és a megfjethetetlen világ igazságát. A változékonyságot, a titkot, ami mindig a szemem előtt van és, amittől mindig távolságban vagyok. Nem láthatok rá, és néha ettől elfásulok, megfáradok. De egyre többször mosolyogsz rám onnan, ahova nem látok be, és ezt a mosolyt már egyre jobban felismerem, nem valami belső szemmel, hanem azért mert a mögött a mosoly mögött is én vagyok, szemezek magammal, csillagokban, és közben folyton kutatom, aki nem én vagyok. Nem akarom elintézni szolipszizmussal az igazságot, csak látni akarom magam egyre nagyobb mélységben, mert aki nem én vagyok az én vagyok és ez nem paradoxon csak egy másik logika, hogy Én és Te összetartozunk, de külön is vagyunk, egyesülés ez, és a nagy egység tudatos félreértése. Kávézom a mendence mellett és a napsugarak egyre közelebb jönnek hozzám. Üdvözölöm őket, belebambulok a világba, Giordano Bruno világába, a végtelen egy világába, és folyton beszélgetek magammal. A zajok kitágulnak, egyre hangosabban pulzálnak bennem, amíg össze nem érnek a szívem tájékán, de most nem nyomnak, nem kísértenek, csak dalolnak arról, hogy ki vagyok. Igazából lényegtelen, elhaló dallamát magamnak mégis élvezem. Lábaim szétterpesztve, nyugalom, kávé árad szét a testemben. Figyelem, érzem és érzem határait, gyengeségeimet. A befelé forduló ember keresztény hagyományát. A folytonos introspekciót. A világ illúzióját, ami mégis fontos gondolkodási

alap. A keresztény erkölcsiséget, a kultúrát és a lázadó embert. A szintézis igényét és elavultságát. A folytonos meghatározási kényszert és annak folytonos lehetetlenségét. Valami újnak a helyét bennem. Gyere belém, költözz belém, itt van hely mindenki-
nek. Valaki új vagyok, új ruhám van, felöltöztetett a reggel, a madarak és a szituáció,
amit teremtettem, felöltöztettem saját magamat. Minden megszólalás érvényes, min-
denki igazsága fontos, ha nincs kisajátítva. Az enyém az, hogy most nem érdekel. Fő-
löttem belóg egy drót, kettéhasítja az eget, kéksége végtelen, alul zöld lombok nyalo-
gatják a felhőket, amik nincsenek ott. De odaképelem. Odaképelem azt, amit nem
látok, és máris barátságosabb a kép. Ne féljeteK, itt vagyok veleteK. KépzeteKben. Kép-
zeletemben most az ég és a föld összeér, és benne én kitarulkozom. Beleim szétnyíl-
nak, virágot szednek belőle a felhők, én meg megöntözöm koponyámban az agyat,
ami tömören veri vissza a fényt. Egy kis lyukat ütök bele, a fájdalom csak egy pilla-
natig tart, és máris beömlik az a kristálytisza fény, amitől tárnáim és termeim kitárt
ajtókkal várják vendégeiket. Ki kell porolni picit, ki kell takarítani. De utána együtt
ünneplünk a kelő hold alatt és virágaimat arany cserepekbe ültetve ujjongunk. Embe-
rek vagyunk, ebbe már más is belehalt, és nekünk is sikerülni fog. Egy új élet jön, egy
új tavasz jön, egy új romantika.

Augusztus 28.

Jön az ősz nemsokára. Jön egy új fejezet az életemben, ismét. Nem tudom milyen lesz.
Nem is érdekel. Ami érdekel, hogy tudok-e befejezést adni ennek az írásnak. Ennek
a végtelen történetnek, és ha igen, hogyan. Lehet-e befejezést adni annak, ami végte-
len. Nem kezdek álfilozofálásba, hogy a végtelen bejezhetetlen és kezdőpontja sincs,
mert ez az írás inkább még a B. rövid életéhez kapcsolódik szervesen, azt értelmezi.
Érdekes. Nincsen ideális befejezése ennek a szövegnek. Lehet, hogy tovább fogom ír-
ni, lehet, hogy nem, és újba kezdek. ■ ■ ■

Kertai Csenger 1995-ben született Budapesten. A vallásos irodalom beszédmódjaival kísérletezik.
Legutóbbi kötete: B. rövid élete (2023, Napkút Kiadó).

Hosszú árnyék 2.0

Áts este tizenegy után futott be Szatmári minden pénteki bulijára, és igencsak meglepődött, mert az első ember, akit meglátott, Tamara volt. Kedvesen integettek egymásnak, de mivel Tamara éppen Szendrővel és két másik hozzá hasonló pöccsel beszélgetett, nem ment oda hozzájuk, inkább elindult, hátha lejelentkezhét Szatmárinál, aki viszont éppen egy nagyon szomorú és nagyon sovány lánnyal beszélgetett.

Rettenetesen utálta az egészet.

Először is sokat kellett autózni. Szatmári volt az egyetlen a viszonylag magasra jutott, viszonylag pénzes és viszonylag jó kapcsolatokkal rendelkező ismerősei közül, aki nem csupán Mátyásföldön lakott, de büszkén vállalta is ezt. Bár állítólag nagyon lehetett szeretni Mátyásföldet, Átsnak nem sikerült egy kicsit sem. Ő a Gellért-hegyet, a Lágymányost és Szentimrévárosnak a Feneketlen-tóig terjedő részét szerette, a város maradékát használta vagy egész egyszerűen nemlétezőnek tekintette.

Másodszor a házigazdától kezdve Szendrőn és a sleppjén át az összes elcsesztett wannabe politikusig, celebig gyűlölte az egész társaságot. Régebben legalább a második-harmadvonal verődött össze ezeken az estéken, de jó ideje már csak a negyed-ötödvonal nem érezte kínosnak megjelenni.

Harmadszor pedig – és ez az idő múlására amúgy nem különösebben érzékeny Áts számára is generációs problémának tűnt – alig volt pia, úgyhogy az olyan régimódi figurák, amilyen ő is volt, jobban tették, ha maguk gondoskodtak arról, amiről akartak. Kezdetben egyre öblösebb laposüvegekkel kísérletezett, majd egy idő után eleve kettővel érkezett.

Ment egy kört, viszonylag jól beszélgetett egy másik laposüveges fickóval, de a biztató kezdett után rövid időn belül kiderült, hogy az illető grafikus, és hogy három kötet borítójával tartozik neki az Alpia. A szomorú, szakállas alaknak persze fogalma sem volt arról, hogy kivel beszél, dőlt belőle a jogos panasz, Áts pedig együttérzően bólogatott, amíg bírta, aztán szörnyülködve csóválta a fejét még egy ideig, végül pedig otthagya.

Tett egy újabb kísérletet Szatmári becserkészésére, de az ismét foglalt volt. A napliban egyre többen táncoltak, elindult a konyhába, de ott már az egyik díler éppen

megkezdte a rendelést, úgyhogy sorba kellett volna állnia. Elindult kunyerálni egy cigit, de nem talált senkit, akinek lett volna, úgyhogy végül üres kézzel vonult ki a teraszra. Ott legalább béke volt egész addig, amíg a sötétben mindaddig észrevétlenül megbúvó pár közöszlőni nem kezdett a garázs mögött. Áts üldögélt a hintaágyban, hallgatta őket egy ideig, de nem voltak szimpatikusak, úgyhogy felállt, köhentett néhányat jó hangosan, belerúgott egy székbe, majd bevonult a házba, és reménykedett, hogy réműletükben jól összeragadtak, mint a kutyák, de aztán rájött, hogy ezek a nem dohányzó, nem ivó egyedek nyilván megijedni sem képesek már, ahelyett is betolnak, -szívnak, -kapnak, -nyalnak valami cuccot.

Odasandított Szatmári kanapéjára, de nagy volt a nyüzsgés. A táncoló tömegben valaki a nevét üvöltözte. Amikor odanézett, látta, hogy a tömeg feje fölé magasodó Szendrő integet neki.

A fürdőszobába nem lehetett bejutni, úgyhogy kiment, lepisálta a kert közepén álldogáló, muskátlikkal telepakolt szekér jobb hátsó kerekét, majd mielőtt visszament volna, kihörpintette az első laposüveg maradékát.

A teraszajtóban ráakaszkodott egy lány, és bizalmasan berángatta a gardróbszobába. Nagyon lassan, körülményesen beszélt, az ajánlat lényege az volt, hogy neki adnia kellett volna egy tízest, cserébe a lány leszopta volna helyben, plusz bejuttatta volna a 32. heti lottósorsolásra, ahol a Kareszék fognak fellépni. Ha azért kellett volna fizetnie, hogy mindez biztosan és semmiképpen se történhessen meg vele, Áts talán elgondolkozott volna, de így finoman belökte az egyre közelebb nyomuló lányt az öltönyök közé, majd kimenekült az elviselhetetlen Szatmári-szagból.

Ismét felbukkant a grafikus, de Áts nagy megkönnyebbülésére nem akart már beszélgetni, csak pajkosan hunyorogva megemelték egymás felé a laposüvegüket, és el is tűnt a tömegben.

Hol lehet Tamara? – nézett körül Áts, de nem látta sehhol.

Szatmári két tagbaszakadt állattal vonult fel éppen az emeletre. Áts bólintott, és úgy döntött, hogy hazaindul. Fél egy felé járt az idő. Amikor sarkon fordult, egy hatalmas, izmos mellkasba fúródott az arca. Áts riadtan hátralépett.

– Jézusom, Tibor!

Az ingujjra vetkőzött Szendrő viccesnek találta a dolgot, láthatóan jókedve volt. Tett egy-két árnyékboxszolós mozdulatot, és úgy általánosságban is igyekezett tartani a ritmust, amire a nappali közönsége pulzált.

– Bocs a múltkoriért! – üvöltötte a zenén át. – Meg kellene egy kicsit fészülni a *Hosszú árnyék*odat, hogy a Szatmári is megnyugodjon.

Áts elővette a laposüveget, és hevesen bólogatott.

– Tamarának elmondtam mindent. Majd beszéljétek meg! Hétfőn beugrom.

Áts bólintott, és elindult kifelé.

– Tényleg! – húzta vissza Szendrő. – Kápéban fizettél érte?

Áts bólintott.

– Nem kell izgulni! Saját zsebből ment.

– Hétfőre kell a szerződés is.

– Minek? Kinek?

– Legyen ott, az a lényeg.

– Rendben.

– Kösz! – verte vállba biztatóan Szendrő, majd visszatáncolt a tömeg közepére.

Megdöbbenő és jóleső csend fogadta az utcán. Áts végigpillantott a mátyásföldi éjszakán, szusszantott egyet, és elindult az autója felé.

– Hahó!

Felkapta a fejét. Nézelődni kezdett, majd meg is fordult. Néhány hellyel lejjebb Tamara támasztotta a Toyotáját, dohányzott. Valahogy megőrült neki. Odasétált hozzá.

– Visszameész még? – kérdezte köszönés helyett.

Tamara megrázta a fejét, és lassan kifújta a füstöt. Fáradtnak és kicsit űzöttnek tűnt.

– Dehogyanis...

Nézelődtek egy kicsit, Áts is nekidőlt az autónak.

– Most egy kicsit kevésbé utállak – nézett rá Tamara.

– Majd elmúlik – bólintott Áts. – Miért is?

– Hogy eddig nem hoztál el ide.

Áts elmosolyodott.

– Most se én hívtalak.

Tamara vállat vont, lepöccintette a hamut.

– Nem ilyennek képzeltem.

Áts megértően bólogatott.

– Meséltem már, ahogy katonakoromban feküdtem a mezőn? – kérdezte.

Tamara türelmetlenül bólintott.

– És én meséltem, hogy amikor a síelésen benyitottam a tanári szobába, a tornanárom, akibe szerelmes voltam, éppen a buszsofőrrel smárolt?

Áts felvihogott.

– Tamara, én súlyos milliókat kerestem azzal, hogy erőt vettem magamon, és jobb meggyőződés ellenére kijöttem ide. Itt szedtem össze az összes gengsztert, egy ideig jól mentek. a Szopós Viki is itt került elő, és szerintem Zitát is itt kezdtem el fűzni, hogy jöjjön át hozzánk.

– A régi szép idők...

Áts felmutatta a flaskáját.

– Kérsz?

Tamara megrázta a fejét.

– Azért adsz egy cigit?

Tamara behajolt az első ülésre, és odanyújtotta a dobozt Átsnak, az pedig rágyújtott, és olyan mélyen szívta le az első slukkot, hogy alig valami szivárgott vissza belőle.

– Szemző hétfőn beugrik, majd add oda neki a szerződést.

– Minek? – döbbsent meg Tamara.

– Ki nem szarja le? – vont vállat Áts. – Másold le, és kész.

– Amúgy azzal zaklatott fél este, hogy kellene ezt-azt igazítani a szövegen, mert a Szatmári ideges picit. Most mondjam, vagy ráér?

Áts lehunyta a szemét, és mindkét kezét előrenyújtotta, mint valami tévédoktor.

– Várj csak... Érzek valamit... Igen, igen... Ez az! Az első javaslat az, hogy egyáltalán ne jelenjen meg a cucc, írassak inkább egy második kötetet a Szopós Vikivel. Lófaszt! Második javaslat: tegyük át egy másik országba, csak ne Oroszország legyen az, és ne Sztálin legyen Putyin apja. Lófaszt! Harmadik: tegyük át egy másik korbá, lehetőleg minél messzebb a jelentől, XIV. Lajos udvara például megfelelne. Lófaszt! Negyedik javaslat: mehet minden, de ne az Andor legyen benne a Kádár zabigyereke, hanem inkább a Turcsányi... – Áts kinyitotta a szemét, és Tamarára mosolygott. – Lófaszt!

Tamara derűsen figyelt.

– Annyit akarnak – mondta –, hogy a Horváth Andor név ne legyen így, egy az egyben kiírva.

Áts elröhögte magát. Meghúzta a flaskáját, majd böföntet.

– Legyen HA? Vagy Andor? Az Andor? És a miniszterelnökhöz mit szólnak? Vagy legyen inkább ő? Még inkább nagy Ő-vel? Esetleg Tudjukki?

Tamara mutatta, hogy mégis kér inni, de éppen csak a nyelvét dugta bele.

– Fogadjunk, Tibor barátunk azzal magyarázta az egész baromságot, hogy Szatmári megint valami érzékeny játszmaiban van...

– Valóban – mondta Tamara, és a ház felé bökött. – Pont úgy is néz ki ez az egész...

– Persze – dobta el a cigarettát Áts. – Mindig ezt mondják. Tudod te, hogy hány-szor hallottam már ezt, pedig én is tudom, ők is tudják, hogy nincs semmiféle játszma, mert annak vége, jó ideje kurvára nem játszik senki a Szatmárral. Egyszerűen csak egy beszari gyökér, aki azt hiszi, ha sokat ugrálok, megint elő fogják venni, pedig nem... Bottal se piszkálnák.

Váratlanul Szendrő bukkant fel félmeztelenül a ház kapujában, és sehova sem nézve átvágott az utcán. Megkereste az autóját, kinyitotta az ajtót, behajolt, matatott egy ideig, majd ide-oda pakolva a szörnyű nagy testét bevonult a kapun.

Döbbsen bámulták a jelenetet, aztán egymásra néztek.

– Most mi van? – kérdezte Tamara.

– Nem mondtam semmit – tárta szét a kezét Áts. – Nagylány vagy.

Letekerte a flaska tetejét, meghúzta, hitetlenkedve megrázta, majd elővette a másikat, de az is üres volt.

– Ez elég durva – csóválta meg a fejét.

Szendrő egy pillanattal később ismét felbukkant, és egyenesen feléjük tartott.

– Figyu! – állt meg Áts előtt, de közben fegyelmezetten tartotta a házból kidübbör-gő ritmust. – Vállalom. Kápé volt, ugye?

– Mi van? – nézett fel rá Áts.

– Láttam rajtad, hogy megbántad. Mindig megbánod, ha fizetsz.

Áts felvihogott.

– Visszaszerzem – bólintott Szendrő. – Negyven százalék.

– Ugyan már, Tibor!

Szendrő látványosan elkezdett helyben járni. Mátyásföld beleremegett.

– Akkor a szokásos huszonöt.

Áts bólintott, Szendrő pedig sarkon fordult, és kőkeményen hadonászva elzaka-tolt a ház irányába.

Döbbsen bámulták utána, aztán egymásra néztek.

– Most mi van? – kérdezte Áts.

– Nem mondtam semmit – tárta szét a kezét Tamara. – Nagyfiú vagy.

Áts kéjesen felröhögött.

– Indulok – közölte Tamara, és úgy is tett. – Akkor hétfőn.

Áts nézett utána egy ideig, aztán felsétált az autójához, és ő is nekivágott a Zsarnó utcából hazafelé vezető, szinte nyílegyenes, félórás útnak.

Leengedett ablakkal, a karját kilógatva suhant a budapesti késő éjszaka fényei kö-zött. Be sem kapcsolta a zenét, a motor zúgását, a kerekek surrogását hallgatta.

Ha Szatmári bármit is komolyan gondolt volna az összes baromságból, természetesen személyesen közölte volna, és az, hogy nem tette, annyit jelent, hogy csak fontoskodott a mihez tartás végett.

A Kossuth Lajos utcán járt már, szinte otthon volt. Az arcán, a hajában, a bőrén érezte a szelet, és a szemét le-lehunyva kéjesen szívta be a Duna felől szembenyargaló valószínűleg kétes, akkor éppen mégis frissnek és természetesnek ható illatot. Hirten elfogta az érzés, hogy ha maga felé húzná a kormányt, könnyedén felemelkedhetne. Ki is próbálta, de megijedt. Lekanyarodott a Rudas fürdő felé, megcélozta a Gellért teret, majd valami rejtélyes sugallat hatására a Bartókról nem kanyarodott fel az Orlay utcába, hanem továbbment, és a Ménesi útról szabályosan jobbra fordulva hajtott rá a Mányokira. Jól is tette, mert a háza előtt két rendőr állt, és hadonászott a zseblámpájával. Mindenáron vissza akarták küldeni. Eltartott egy ideig, és nem csak a rendőrök hibája volt, hogy lassan értették meg, hogy nem akar továbbmenni a Kelenhegyire, egyszerűen csak beállna az udvarra, a helyére, mert az ő napjának immár vége, haz ért, és szeretne lerogyni a saját nappalijában, és inni valamit. Végül kinyitotta a kaput a távirányítójával, azok pedig félreálltak, és beengedték. Megkérdezte volna, hogy mi a fene zajlik, de az egyik rendőr rádiója állandóan csipogott, sercegett, és láthatóan fáradtak, idegesek voltak, úgyhogy inkább nem zaklatta őket.

Odafönt töltött magának egy italt. Megnézte az óráját, de úgy döntött, vár még.

Kapcsolgatott a tévén, talán el is szunyókált néhány percre. Arra riadt, hogy valami hangosan zúg az utcán. Az ablakhoz sétált, és nézte a sárga villogóval komótosan felfelé kapaszkodó két hatalmas, kosaras darut. Lassan elhalkult a zaj, a rendőrök rádiója csipogott, recsegett még néhányat, aztán ismét csend lett. Áts mozdulatlanul állt még egy ideig a helyén, aztán visszasétált, megkereste a telefonját, és tárcsázta Szendrőt. Jó sokára vette fel.

– Otthon már, vagy rosszkor? – kérdezte Áts.

– Basszus, Bandi! – lelkesedett Szendrő. – A kettő mióta zárja ki egymást?

– Ne haragudj, de fontos... Egész úton ezen jártattam az agyam.

Elhallgatott, mintha gondolkozna.

– Mondod vagy nem mondod? – kérdezte Szendrő egy idő után.

– Figyelj! Szatmári nem szokott eltévedni mostanában? Mindenkit megismer, eltalálja a neveket?

Szendrő nagyot sóhajtott.

– Ne csináld már!

– Nem, nem, ez most komoly... – ivott egy kortyot Áts. – Szóval, Tibor, ha nem te értettél félre valamit, és a Szatmári tényleg komolyan gondolja ezt az egészséget, az azt jelenti, hogy valami komoly baj van, hogy rövid időn belül maga alá fog csinálni, meg az összes többi, és akkor három műszaknyi ápolónőn kívül rohadtul nem lesz szüksége senkire, rád sem...

Szendrő mindent feladva elröhögte magát.

Áts hallgatott, a homlokát dörzsölgette.

– Figyelj csak! – szánta el magát végül. – Nem akarnál inkább nekem dolgozni?

Szendrő felnyerített, és elég lassan sikerült megnyugodnia.

– Néha nagyon bírlak... – lihegte. – Oké, Bandi. Vettem az adást.

– Na, akkor ezt meg is beszéltük – mosolyodott el szélesen Áts, és kinyomta a telefont.

Üldögélt még egy ideig a kanapén, gyűjtötte az erőt, hogy elinduljon lefeküdni, de végül hanyatt dőlt, a feje alá gyömöszölte az egyik díspárnát, és kibámult a hatalmas ablakon. Lassan ólmosodó, le-lecsukódó szemmel bámulta a Szabadság-szobrot, és azon töprengett, hogy talán szerencsésebb volna, ha nem keletre nézne... Aztán hirtelen eltűnt. Az egyik pillanatban még ott volt, a következőben pedig huss vagy hopp...

Az első gondolata az volt, hogy megvakult, de a rémülten maga elé kapott kezét tökéletesen látta. Elszállt belőle az álmoság, izgatottan felült. Olyan volt az egész, mint valami olcsó cirkuszi mutatvány. Az ablakhoz ment, rázogatta a fejét, pislogott, hunyorgott... Beletelt némi időbe, amíg rájött, hogy csak a díszkivilágítást kapcsolták le, a sötétbe borult szobor továbbra is ott nyújtózik az éjszakai égbolt háttére előtt. Ettől furcsán megnyugodott, és már éppen elindult volna a hálószoba felé, amikor két néma árnyék kúszott fel a talpazatra. Egy idő után felágaskodtak, és a hosszú, súlyos fejben végződő testükkel lassan, ide-oda ringva furcsa, vészjósló táncba kezdtek a mozdulatlan nőalak körül.

Mint két kobra – gondolta Áts, és kirázta a hideg, mert mérettől függetlenül gyűlölte az összes kígyót, a mérges fajtákat ugyanúgy, mint az ártalmatlanokat.

Aztán vége lett. A két árnyék – ugyanolyan hirtelen, ahogy felbukkant – el is tűnt, a nőalak ismét magára maradt a sötétben.

Áts töltött még egy italt az ijedségre, és ismét végignyúlt a kanapén. Mondókákat motyogott, számolt, de nem igazán használt. Könnyebb lett volna, ha le meri csukni a szemét, de nehezen szánta rá magát.

Azt még hallotta, ahogy a kosaras daruk lomhán zúgva ismét elhaladnak az ablaka alatt, aztán a beálló hatalmas csendben sikerült végre elájulnia.

Arra riadt, hogy valaki felváltva csenget és dörömböl az ajtaján. Odakint éppen csak derengett még.

Átvonszolta magát a nappalin, és ajtót nyitott.

Kondócs volt az, egy ütődött fotós a földszintről, aki, amióta Áts egyszer elázttatta a fürdőszobáját, és ennek örvén kétszer is berúgtak, szívesen járkált fel hozzá mindenféle hülyeséggel.

– Ez komoly? – kérdezte Kondócs, és megpróbált benyomulni. – Tőlem nem látszik.

– Mi van? – nézett vissza Áts, és nem mozdult.

– Azt írja az Origó, hogy összemázolták az öreglányt.

Áts megrázta a fejét.

– Kit?

– Hát az öreglányt... Ne csináld már! A Szabadság-szobrot, te! – veszítette el a türelmét Kondócs.

Áts egy pillanatra tanácstalanul a nappali felé fordult, Kondócs pedig élt a kínálkozó lehetőséggel, elcsusszant mellette, és berohant az ablakhoz.

– Ilyen nincs! – üvöltötte odabentről.

Nehéz lett volna eldönteni, hogy örül-e, vagy inkább fel van háborodva.

Áts is bedülöngélt. Megállt a nappali közepén, és nem akart hinni a szemének.

A szobor úgy állt a kora reggeli fényben, mintha mi sem történt volna, de a felső harmada – a palmaággal együtt – piros volt, a középső kék, a derekától térdig zöld, attól lefelé egy ideig narancssárga, onnan a talpazat közepéig sárga, legalul pedig lila.

– Bazmeg! – nézett rá Kondócs. – Mi ez az egész?
Áts döbbenet megrázta a fejét, és széttárta a kezét.
– Nem én voltam.

Tamara szíve olyan könnyű volt, mintha nem is kedd lett volna.

Bár hat hosszú napja nem kellett se Timi, se Fruzsi látványát elviselnie (igaz, ebbe egy hétvége is beleesett), és öt napja volt már annak is, hogy Valikát csak oldalról látta, mert elfordította vele az asztalát, de végigpillantva az üvegfalon túl elé táruló, kétségkívül általa épített új világon, időként még mindig elfogta az enyhe mámor.

Bianka természetesen időre legépelte a *Hosszú árnyékot*, természetesen pontosan érkezett a szombati találkozóra, és természetesen elfogadta a váratlanul érkező ajánlatot, úgyhogy hétfőn már munkába is állt, és természetesen boldog volt, Tamara apja pedig – bár próbálta leplezni – büszke az ő kislányára, hogy ezt milyen ügyesen és gyorsan elintézte.

Nyílt az ajtó, és – a szokásos hatásszünetet követően – Zita vonult be rajta gyötrő lassúsággal. Magas, telt, de igazán formás nő volt, és minden dívás jellege ellenére akár még megnyugtató jelenség is lehetett volna, ha nem lett volna folyamatosan a közelében legalább egy megfélemlített és látványosan rettegő férfi, ezúttal Zoli.

Hirtelen ismét kedd lett.

Zita könnyű nyári kezeslábasa felül még egy túlméretes és rikító, egymást ütő színű anyagdarabokból összeillesztett poncsószerúségre, alul viszont már inkább egy bohócnadrágra emlékeztetett. Megtorpant egy pillanatra az iroda közepén, értetlenül nézett körbe, ráhunyorogott Biankára, elnézte Valika görnyedt hátát, majd folytatta az útját Tamarához, és le is ült vele szemben. Zoli illedelmesen megállt a nyitott ajtóban.

– Te legalább még itt vagy – tette le Zita a táskáját az asztalra. – Beszélünk kell!

Tamara Zolira sandított, az pedig megtörtén bólintott.

– Elegem van! – közölte Zita még mielőtt Tamara megkérdezhetne volna, hogy mi a baj. – Zoli minden egyes alkalommal úgy tesz, mintha nem tisztáztuk volna már ezerszer a dolgot...

– Ezt én is elmondhatnám... – jegyezte meg félénken Zoli.

– Átírja az egészet, utána meg úgy tesz, mintha ez így oké lenne, mintha ő tenne szívességet.

– Annyit mondtam, hogy én csak jót akarok – esett kétségbe Zoli.

– Csukd be az ajtót, és ülj le! – mutatott Tamara az üresen álló székre.

Zoli kellenetlenül elrugaskodott az ajtófélfától, leült, Zita pedig kicsit odébb húzódott, megigazította a haját, és megpróbált lehiggadni.

– Nézd, Tamara – tette a szívére a kezét –, tudom, hogy szükség van az ilyesmire, nincs is bajom az egészszel, én csak a fontoskodást nem bírom... ha valaki túllihegi a dolgát...

Zoli elvörösödött.

– Fogalmad sincs, hogy mi lenne, ha tényleg túllihegném... Ha lihegnék egyáltalán.

Zita mindenki érdekében úgy döntött, hogy nem foglalkozik Zolival.

– Tamara! – közölte drámai hangon. – A végén még a mottómba is belekötött...

A szlogenembe... A védjegyembe... Azt mondta, hogy...

– Édes istenem! – temette az arcát a kezébe Zoli.

Zita megrázta a fejét, számolni kezdett az ujjain.

–...hogy egy: a tördelő szerint sok helyet foglal a borítón, kettő: nem is hangzik túl jól, három: alapvetően ostobaság, amit inkább titkolni kéne.

Súlyos csend ereszkedett rájuk. Tamara hallotta, hogy Valika alatt megnyikordul a szék, hogy Bianka beleiszik a kávéjába, majd folytatja a gépelést. Lesújtó pillantást vetett Zolira.

– Elnézést – szegte le az a fejét. – Nagyon felhúztam magam.

– Ahhoz képest rohadt nyugodtnak tűntél... – nézett rá Zita, majd Tamarához fordult. – Hideg volt, és kimért.

– Ha meg ordítok, az lett volna a baj... – vonogatta a vállát Zoli.

– Zoli! – nézett rá Tamara.

Eltartott egy ideig, mire a szerencsétlen felfogta, hogy minek kell következnie, de akkor fegyelmezetten bólintott.

– Igen... – oldalra fordult a széken. – Nem úgy gondoltam, Zita! Bocsánatot kérek.

Zita bólintott, sóhajtott, megrázta a fejét.

– Túllihegted? – nézett Zolira.

Zoli Tamarára emelte meggyötört kutyaszemét, de látta rajta, hogy nincs menekvés.

– Igen, Zita! Túllihegtem...

Zita elégedetten elmosolyodott.

– Oké! – dőlt hátra Tamara.

– Akkor mehetek? – markolta meg ugrásra készen a karfát Zoli, majd amikor Tamara bólintott, felpattant, és otthagya őket.

– Buzeráns kis nyelvtannáci... – nézett utána Zita.

– Kérlek! – mosolyodott el Tamara. – A Zoli egy varázsló, a cuccaink nagy részét tulajdonképpen ő írja. Ne tudd meg, milyen szövegeket kapunk.

Zita közelebb hajolt.

– Gondolom... Igazad van. Elnézést. Azt az egyet nem érti meg, hogy én úgy írok, ahogy az olvasóim olvasnak. Nem akarok sok hókuszpókuszt... Kimarad egy-két veszsző, benne marad egy-két elütés, egy-két biszem-baszom apróság nincs a helyen? Ettől csak még előbb a szöveg, friss és spontán, még hitelesebb, szóval ott vagyok mögötte.

Tamara hevesen bólogatott.

– De te érted, ugye? – nézett rá Zita.

Tamara szélesen elmosolyodott.

– Én értem... És nem csak ezt.

– Mit még? – ámult el Zita. – A te korodban már ez is bőven elég.

– Zita – mosolygott Tamara –, én elolvastam a Támárát.

– Komolyan? Azt hallottam, tüntetően nem olvastál tőlem soha semmit.

Tamara megrázta a fejét.

– Tisztáznunk kell egy-két dolgot. Én akarom kezdeni...

Zita olyan bizalmatlanul hunyorgott, mintha Tamara mintázta volna róla a legutóbbi negatív szókéjét, és nem fordítva.

– Szóval, olvastam a Támárát. Vettem az adást, és... és azt hiszem, sikerült is levonom belőle a tanulságot.

– Azt látom – bökött a háta mögé, az irodára Zita. – Pedig vicces kiscsaj volt...

- Tamara megrázta a fejét.
- Timi csak és kizárólag azért röpült, mert belsős információkat adott ki. Nem fontos. Az a lényeg, hogy igazad van. Időnként tényleg nagyképpően viselkedtem.
  - Zita megdöbbsent, sőt mintha még zavarba is jött volna Tamara békejobbjától.
  - Figyelj, a figurák egy idő után önálló életre kelnek. Szinte önmagukat írják, az ember csak megy utánuk...
  - Tamara kedvesen megakasztotta.
  - Zita, maradjunk annyiban, hogy nem kíméltél, kaptam rendesen. Nyilván meg is érdemeltem. Néha nehéz velem.
  - Pittyent a telefonja, SMS-e érkezett. Zoli volt az.
  - Azért még szeretsz?*
  - Gyorsan válaszolt.
  - Nagyon. Ügyes voltál! Bocs!*
  - Elnézést – tette félre a telefonját. – Zita, mondanom sem kell, de azért mondom: a zászlóshajónk vagy, a mindig előlrántható aduászunk, nemcsak egy szerzőnk, nem is egyszerűen *A szerzőnk*, hanem még annál is több...
  - Egy ideig még lázasan gondolkozott, hogy mivel fejezze be, de aztán elengedte inkább.
  - Zita próbálta méltósággal fogadni Tamara szavait, de az arcán végigvonaglott a kéj.
  - Csak azt akarom mondani, hogy a szlogen természetesen marad – kopogtatta meg az asztalt Tamara. – Nem lehet annyi pálmafa a borítón, hogy ne jusson neki hely, szóval marad, mert jó, mert szeretjük, mert minden benne van, viszont...
  - Zita gyanakodva kezdett hunyorogni az asztal túloldalán.
  - Viszont azt javasolnám... Nem! Inkább kérném – nézett Tamara mélyen a szemébe –, hogy mivel a tördelő már belekezdett, most az egyszer hagyjuk meg a Zoli verzióját. Nagy könnyebbség lenne. Mit szólsz?
  - Zita elgondolkodott, aztán annyiban maradt magával, hogy nem akkora gáz, ha a békülés jegyében belemegy az alkuba, és lesz egy kötete, amiben ugyan kevesebb az ő, viszont a helyesírási hiba is.
  - Rendben – mondta. – De csak a te kedvedért. Azt a kis homárt látni sem akarom többet.
  - Áll az alku – nyújtotta a kezét Tamara, Zita pedig belesapott.
  - Ezután következett a szokásos levezető, lazulós beszélgetés, amiből nagyon sok egyéb között az is kiderült, hogy Zita előtt új út nyílt váratlanul, és a következő könyvével már meg is fogja tenni az első lépést abba az irányba.
  - Kosztümös, parókás! – bökte a mutatóujját a levegőbe. – Érzékiség és udvari intrikák, esetleg egy kis szadomazo, de nem túl sok konkrét akció, főleg parfümillat és a testnedvek buja, sűrű, füledt párája...
  - Súlyos sóhajok az éjszakai park mélyén – toldotta meg Tamara.
  - Zita elégedetten mosolyogva bólogatott.
  - A nevek, a helyszínek, minden francia lesz. Versailles meg még egy két hely, ami megtetszik. Majd körülnézek a neten.
  - Tamara erre hirtelenjében nem tudott mit mondani.
  - Most arra gondolsz, hogy utáljuk a franciákat, hogy Trianon miatt nem kell majd igazán? – kérdezte Zita, és látszott, hogy ő már ezt is rég végigzongorázta magában. –

Ha jól csinálom, ha elég disznó lesz, fog kelleni! Ha meg mégsem, legfeljebb nem lesz második kötet, Pedig abban esetleg Rákóczi is szerepelhetne. Elsőre nem akarom...

– Azért nem tolnám túl a történelmi szálat...

– Persze-persze – rázta a fejét Zita –, az megköti az ember kezét. Elképzelt figurák lesznek benne. Csak egyetlenegyhez ragaszkodom. – Zita közelebb hajolt. – XIV. Lajoshoz. Neki benne kell lennie... Vele látom a sztorit.

Tamara hevesen bólogatott a kellő ideig, majd elégedetten csóválva a fejét, kinézett az ablakon.

– Most azon agyalsz, hogy miért? – nézett rá Zita, és egy kicsit még halkabbra fogta. – Mert úgy működik igazán, ha minden intrika, ármány és bizonyos mértékig az erotikus fantáziák is mind-mind az ő irányába mutatnak, miatta, érte vannak, róla szólnak, mert ő középpont. Ez lenne az egészben a csavar... az az alig észrevehető gesztus, amitől egy picivel több lenne, mint az eddigi cuccok. Érted?

Tamara nem értette.

– Most arra gondolsz, hogy...

Zita hunyorított.

– Nézd, én nem vagyok politikus, én csak egy egyszerű író vagyok, aki, ne szépítsük, főleg azt akarja, hogy sokan vegyék meg a könyvét, de attól még igenis nézek híradót, olvasok ezt-azt, és van véleményem, és igenis érezhetem úgy, hogy ki kell állnom amellet az ember mellett, aki az én értékeimet képviseli tűzön-vízen át, ha kell, a világgal szemben...

– És – nézett fel bátortalanul Tamara – XIV. Lajos egy ilyen fickó volt...

Zita szívből felkacagott, majd hunyorgatni kezdett.

– Jól csinálod, de akkor sem mondok többet... Legyen elég annyi, hogy Lajos egy kicsit ismerős lesz. Külsőre főleg, de lehet, hogy a viselkedésében, a gesztusaiban is...

Tamara eddig csak Zolit sajnálta a francia hely- és személynevek miatt, de most már kezdett aggódni. Ilyen lehet az, amikor nemcsak egyetlen nyamvadt ágyú szabadul el, hanem egy egész zászlóshajó.

Áts nyitott be, végignézett rajtuk.

– Visszajöjtek?

Zita lassan felállt, megfordult, és a csuklójáról lekapott gumival elkezdte összefogni hosszú, hullámos barna haját.

– Nem, nem. Végeztünk, gyere csak! Zsombi úgyis lent vár az autóban.

– És nem húztad le neki résnyire az ablakot?

Zita legyintett, diszkrétén kiszabadította a fenekébe gyűrődött bohócnadrágot, és elindult kifelé, de mielőtt behúzta volna az ajtót maga mögött, még visszakucuskált, mutató- és hüvelykujjait összeillesztve valami rombuszféleséget vagy A betűt mutatott.

– Napkirály! – sűgta, majd eltűnt.

Áts kissé zavartan kapta oda a fejét.

– Kezdek tőled félni – mondta, amikor Zita végképp eltűnt a szemük elől. – Miért jöttem át? – meredt maga elé. – Valamit akartam mondani... Vagy kérdezni?

Tamara ebben nem tudott segíteni, felállt, és elsétált az ablakhoz.

– Nem a Szendrőt? – próbálkozott egy idő után.

Áts a fejét rázta.

– Nem... Miért? Mi van veled?

– Hívott, hogy nem tud jönni, mert Kijevbe utazik, de azért nyomjam át neki a *Hosszú árnyék*-os szerződést.

– És?

– Lefényképeztem, átküldtem.

Áts álmosan felnézett.

– És jó az nekünk?

– Azt nem tudom, de péntek éjszaka azt mondtad, adjam oda, ha kéri.

– Akkor biztos jó... vagy a franc tudja.

Áts csak ült, maga elé bámult, aztán lassan forogni kezdett a széken, és elnézte az udvari ablaknak fordított Valikát, a Timi helyén szorgoskodó Biankát, a rémséges absztrakt festményt, amiről a mesteren és édesmagán kívül senki sem tudta, hogy Tihanyt ábrázolja a Szántód és Zamárdi közötti partszakaszról nézve, vetett egy gyors, sanda pillantást az ablaknál nézelődő Tamarára, majd végigpásztázta az íróasztalát is, a laptopot, a mobilt, az ásványvizes üveget, a naptárt és az éppen a hátát mutató két fényképet, amelyek közül az egyik Tamara kiskori kutyáját, a másik pedig az apját, az anyját és a közöttük fogszabályozósan mosolygó húgát ábrázolta, végül pedig lehunyta a szemét, és igyekezett elképzelni az egészet szemből. Megköszörülte a torkát, és előbb a jobb, majd a bal oldali keretre bökött.

– Ez a Buksi... Ez meg a család...

– Nem – kapta oda a fejét ingerülten Tamara.

– Fordítva?

– Figyelj, Bandi! – vesztette el a türelmét Tamara. – Nem lehetne, hogy a saját irodámban jössz rá, hogy mit akartál?

– Ül már le egy kicsit! – bólított Áts.

Megvárta, amíg Tamara visszatelepszik a helyére, és lerúgja a cipőjét.

– Az van, hogy elment a kedvem, Tamara... – maga elé nézett, aztán elégedetlenül megrázta a fejét. – Hülyeség... Inkább beszartam.

Maga felé fordította Buksit. Hihetetlenül ocsmány egy korcs lehetett, de a nézésében volt valami.

– A kezdeti örjögés után úgy voltam ezzel az egész *Hosszú árnyék*-os cuccal, hogy lesz egy kis felhajtás, hogy lazán kádározunk, andorozunk egyet, mindkét oldalon rácsapnak a dologra, szeretni fognak, és gyűlölni, nyilatkozom majd néhányat itt-ott a banya helyett, védem a szabadságot, és közben egy csomóan megveszik azt a szart...

– Valószínűleg így is lesz.

– Nem tudom... – rázta a fejét Áts. – Még akkor is örültem, amikor szombat reggel kiderült, hogy mi történt a Szabadság-szoborral. A könyveknek nem árt az ingyencirkusz, az aktualitás...

– Na látod.

Áts szomorúan ingatni kezdte a fejét.

– Ja, csak az előbb hívott a Szatmári...

– Mit akart már megint?

– Semmit. Beszélgetni. Fel van dobva. Végre rácsörögtek. Megint fontos ember lett, vagy legalább használják. Egy rakat hozzá hasonló régi arccal együtt bepakolták a bizottságba, aminek adott jelre meg kell majd állapítania, hogy az emlékműről a festék „csak komplex technológia alkalmazásával, súlyosan környezetkárosító anyagok felhasználásával, arra alkalmas, zárt üzemi területen távolítható el”.

Tamara nem értette, hogy mi ebben annyira ijesztő.

– Neked kell csinálnod? – kérdezte.

– Nem vicces – könyökölt az asztalra Áts.

Tamara ivott egy korty vizet.

– Ha eddig nem zavart ez az egész, miért pont most, Bandi – hajolt közelebb –, tök nyilvánvaló, hogy kinek jó, ha a magukat egészséges lelkű, büszke heterónak érző honpolgárok kiereszthetik a gőzt, hözönghetnek egy jóízűt, és örülhetnek, hogy egy időre kuss van a buziknak és a büszkén parádézó összes beteg állatnak, és egy kicsit távolabbra került a nap, amikor kötelezővé teszik az azonos neműekkel való nyilvános szexelést meg a nemváltó műtétet a 35. életév betöltése után. Persze a maga átlátszó-ságában is nyomasztóan aljas húzás, több légy egy csapásra, de ahogy az apám mondaná, csak a szokásos...

Áts eltöprengett.

– Amíg nem beszéltem Szatmárral, én is ilyen naiv voltam – mondta.

Tamara elmosolyodott.

– De most, hogy túl vagy a dolgon, már csak én vagyok az?

– Rendben – nézett fel Áts. – Akkor azt mondd meg nekem, hogy mi lesz a szoborral? Szerinted.

Tamara megrándította a vállát.

– Mi lenne? Ezek szerint szét fogják szedni, elviszik, lepucolják szépen, visszarakják, és minden megy tovább... Meg nyilván rohadt sokba fog kerülni.

Áts hátradőlt a széken.

– Ezerrel ráeresztették a médiát a dologra, már most is megy a habverés... Egy ideig még a buzik körül forog a dolog, aztán már főleg arról lesz szó, hogy nem is igazán Szabadság-szobor az, hogy hiába hordták el mellőle a kínossá vált alakokat, hiába tarták le, hogy átlényegüljön, alapvetően maradt az, ami volt, szóval Felszabadulási emlékmű, de az meg hogy lehetne, hiszen felszabadulás nem nagyon volt, ugye, csak megszállás. Ülnek majd okos emberek a tévében, a rádióban, és beszélnek majd sokat. Főleg a kommunistákról, persze, az oroszokról kevesebbet... Mindegy, a lényeg, hogy megvárják még szépen augusztus 20-át, a tűzijátékot, utána elkészül végre a bizottság jelentése, és valamikor kora ősszel lebontják, elszállítják.

Megcsörrent a telefonja, elővette, megnézte, ki az, és kinyomta.

– Aztán szép csendesen ennyiben is marad a dolog – nézett ismét Tamarára.

– És ezt a Szatmári mondta?

– Őt is felkérték, hogy üljön be a bizottságba, és segítsen eltakarítani a vénasszonyt, úgyhogy most büszke és elégedett.

Tamara hallgatott egy ideig, vállat vont.

– Ez így tényleg elég durván hangzik...

– Ez nem annak hangzik, hanem az – süllyesztette mindkét kezét a zsebébe Áts, és felnézett a plafonra.

– És most félsz, hogy a rossz oldalon ragadsz, vagy mi van? Le akarsz állni?

– Felmerült bennem... Igen...

Tamara elővette a hüvelykujját, ahogy azt Zitától látta.

– Ezt ne csináld, kérlek – húzta össze magát Áts rémülten, de Tamara rá sem heréritett.

– Egy: életedben nem álltál még le semmivel. Kettő: te fiztéll érte, azt csinálsz, amit akarsz, akár hagyhatod is, abból biztos nem lesz baj, sőt a jelek szerint a banya kifejezetten örülne neki... Három: én persze gyávának tartanálak, de én annyi mindent gondoltam már rólad, te meg annyira leszartad mindig, hogy ez bőven beleférne mindkettőnknek.

– Baromság – mondta Áts alig hallhatóan. – Szerinted mi legyen? Komolyan kérdezem.

Tamara megcsóválta a fejét. Ismét elsétált az ablakig. A szíve szerint megkérte volna Átst, hogy hagyja már a bohóckodást, hiszen nyilvánvalóan ki fogja adni, ne riszálja magát, de csak elgondolkozva meredt maga elé egy ideig, majd lassan felnézett. A tekintete nem állt meg a zsebre dugott kézzel ülő Átson, valahol fölötte állapodott meg.

– Szerintem legyél tököcs, és kaszálj még egyet – mondta végül.

Áts bólogatott egy ideig, aztán hirtelen észbe kapott, és döbbsenten meredt Tamarára.

– Mi az, hogy még?

Tamara érezte, hogy hibát követett el.

– Bajom lehet, arra gondolsz? – kérdezte Áts. – Elvisznek, kicsinálnak, vagy mi?

Tamara megrántotta a vállát.

– Egy ideig nyilván húzós lesz – mondta –, lehet, hogy lesz, aki megharagszik picit, és előfordulhat, hogy egy-két felháborodott rajongó beszól, meglökdös az utcán, vagy ideszarik az ajtó elé, de túl leszel rajta... Ja, és főleg jön majd az új utakon zakatoló Zita, és a versailles-i parkban egy emberként ziháló tömegben előredudorodó hassal, karikalábakon grasszáló XIV. Lajossal helyrebillent mindent.

Áts sóhajtva felállt, odasétált hozzá az ablakhoz, és egy ideig ő is szótlanul figyelte az ebédidő közeledtével lassan-lassan megélénkülő utcát.

– Milyen egy hely ez? – nézett rá. – Milyen egy elbaszott ország?

Erre azért már csak-csak összekoccant egy-két dolog Tamara agyában, és olyan furcsa jókedve kerekedett, mintha nem is kedd lett volna.

Körbemutatott az egész kócerájón, akkorát kaszálta a karjával a levegőbe, hogy abba Valikától, Biankától kezdve a másik három szobában üldögélő tizenkét névtelen és arctalan napszámoson és a Zolin, a könyvelő Zsuzsán át az összes csúnyán átvert szerzőig, fordítóig, a lelkesen klubokba szerveződő olvasókig mindenki belefért.

– Ezt most komolyan kérdezed, Bandi? Éppen te?

Áts szomorúan lehorgasztotta a fejét.

– Hát ez az.

Giverny

Itt már könnyű. Tehát, hogy nem nehéz.
Mármint, hogy itt, Givernyben.
Itt minden, ami egyszer vanni volt,
egyszerre nincseni nincs. Opá-

lon tálalt Orsini tojás alatt
nincs hasfájás, a cipő nem
szorít. Descartes halott. Nincs gondolat,
ergo te sem vagy. Csak élj, mint

Monsieur Marci a H. betűs helyen!
Amott a zöld spalettás ház
előtt palettával áll a nagyszakállú
őregisten... fest majd neked.

Dőlj hátra! A szürreáltanodát
kijártad: mene, mene, nem tekel
ufarszin! Így jutalmad az
impresszionista színvilág.

Magam

Ne kérdezd, hogy ki vagyok, mert
magamat csak hírből ismerem.
Leoltottam bennem a villanyt,
és azt hiszem, így jobb nekem.

Azt mondják, ő fröccsöntöttebb,
egy filléres tucatdarab,
durrdefektes gojzervarrott,
talán tarkátlan tarkabab...

Azt mondják az ő írisze
fakóbb, mint az én íriszem.
Még nem tudom, hogy mit higgyek,
de azt hiszem, hogy elhiszem.

Ne kérdezd, hogy ki vagyok, mert
magamat csak hírből ismerem.
Azt hiszem, hogy megismerni
nem mertem és nem is merem...

Reszketek, hogy megmutatja
az újravillanó neon,
hogy bal sarokban sír a szét-
tört porcelánnapoleon.

Galacsin

Ha tudnál, máris elmennél.
De, mintha füzetlap lennél,
kitép és elolvas.

A pontos j-knél hümmög egyet,
rád firkant egy érdemjegyet.
Az ujsa filctollas.

Szállingózó radír-srapnel,
satírozott gondolatjel:
mintha újraírna.

Majd önmagadba gombolyít,
a rozsmező felé hajít.
Majdnem konyec filma.

Most egy hétre félbehagy,
meglátja, hogy miféle vagy
május negyedikén:

Majd gyúr belőled galacsint,
míg szánakozva rád kacsint
az átmeneti fény.

Englynion

Jean Calvin (Klein) szerint
neked már eleve kalap, kabát.
mondhatni kampec.

akkor minek is izegsz,
mocorogsz, meg ficeregsz?
ha alsó hangon csorogsz,
sehol nem ténferegsz,

ugyanoda jutsz. teve nem vagy, nem
is voltál. nem szemerkélhetsz át a tű fokán.

légy, ami vagy: duplanulla,
predestinált hangyahulla,
hiszen Monsieur Le Sarode.
ha akarod, bokádig nem

érhet, hogy itt a vége.
hát hol érdekel holmi biederme-
ier lelke?

Ambrus Máté (1994, Budapest) történelmet és irodalmat tanít egy budapesti gimnáziumban. Verseket ír, illetve fordít. Korábban az Apokrif, Kortárs, Tempevölgy és Tiszatáj folyóiratokban jelentek meg írásai.

Nápolyi történetek

A vacsora

- Milyen haszontalan dolgokat művel ez a lány – csóválta apám a fejét
- Naplót ír – mondta halkan anyám, mintha bocsánatot kellene érte kérni.
- Naplót, ki látott már ilyet – ráncolta homlokát apám rosszallóan –, egy lány ne írógasson. Menjen férjhez, dagasszon tésztát, szüljön gyereket.
- Korai az még.

– Akkor készüljön rá. Sikároljon fazekat, mosson fel, teregessen, seperje ki az udvart.

Behunyom a szemem, látom őket. A kisszéken kuporgom a kemence mellett. Még izzik benne a parázs, a kiáradó forráság, megzizegteti a levegőt. Apám most csukott be. Kormos kézfejjével megtörli a homlokát. Anyám a padlót súrolja. Fáradt. Megmegáll. Homlokán izzadságcseppek gyöngyöznek. A nap hajnalban kezdődik és este tizenegykor ér véget. Nincs megállás. Hálások lehetünk, mindig tele a fogadó. Hálások lehetünk minden megrendelt pizzáért. Ezt apám naponta százszor mondja el, nehogy véletlen elfelejtsük.

A Castel dell’Ovóhoz jártunk ki Paolával és Melinával sétálni. Egymásba karoltunk. Paola mindig középen ment, ő volt a legmagasabb, meg ő volt a legidősebb és a lebölcsebb is köztünk. Lebillegtünk a Via Toledo-n, átvágtunk a Piazza del Plebiscito-n. A San Francesco la Paola Bazilika lépcsőjén, mint galambok, az ereszen ültek a srácok. Transzistoros rádiót hallgattak, szívták a bagót és füttyentgettek utánunk. Mi nevetünk, élveztük, hogy tetszünk, és azt játszottuk, hogy nem érdekelnek. Ő is mindig ott lógott velük. Giuseppe. Olyan volt, mint Lamberto Maggiorani nagyon fiatal kiadásban. Az keskeny arc szimmetrikus vonásai, mintha egy tehetséges szobrász vésője faragta volna. Szigorral munkálta meg az anyagot, geometriai pontossággal a részleteket: a keskeny sasorrot, alatta a vékony, makacs száját, a magasan ívelő homlokot, a mélyen ülő szemeket. Giuseppe jó módú, gazdag múltra visszanező családból származott. A családi műhely már a tizenkilencedik században létezett. Mesterségük, furcsa és frivolt volt, ahogy apám mondani szokta, mások nyomorán gazdagodtak meg.

Apám örök pesszimista volt, neki mindig félig üres volt a pohár, a rendszer rohadt, az emberek gonoszok, az éghajlat kibíráhatatlan, anyám mátoha, azaz egy kísértet, én meg lajhár. Az ő világába a feketén kívül ritkán került be más szín. Én úgy láttam, mások nyomorán segítettek. Lábprotéziskészítő mesterek voltak. Meg voltam róla győződve, hogy egy tekintélyes családi tradícióba, csak ilyen komoly ábrázattal lehet beleszületni, mint amilyen Giuseppének volt. Ma is előttem van a Castaldo-ék műhelye, a sok gyönyörű múltáb, ami a gerendákra felaggatva várta a gazdáját. Kisebb műredek voltak mindegyik: gondosan faragott lábfejjel, bevonva finom bőrrel, fémcsatokkal, díszes szegecseléssel. Nem győztem csodálni őket. Mindegyik más volt, mint ahogy mi emberek is mások vagyunk. Nincs két egyforma láb, kéz, arc, így a műhelyben sem volt két egyforma múltáb.

Már az azelőtti nyáron kinéztem magamnak Giuseppét, de akkor ő még figyelemre sem méltatott. Nyakigláb kamasz voltam akkor, csontos térdekkkel, alig dudorodó mellekkel, kislányos arccal.

...

Belépni a tengerbe mint gyereklány, és kilépni mint nő. A sós vízben meg lehet asszonyosodni, az emlékek megduzzadnak, a csípő vonala lágyan, mint a dagadó tészta, begömbölyödik. A felszín alatti kékség jövőt jósol, az alattam elsurranó halak az évek, minden pikkeljük egy-egy nap, mindenütt érezni az idő áramlását: a zsigereimben, a bőrömmön, borzongatják a piheszőröket a karomon, a lábszáramon.

...

A következő nyárra megváltozott az arcom. A babás gödröcskék eltűntek, a kislányos pufókság felszívódott, esetlen colostestem begömbölyödött. A férfiak megnéztek az utcán, azt suttogták, bella, a kamaszok fütyöntgettek utánam. A tavaszon többször összekapaszkodott a tekintetünk Giuseppével. Azon a vasárnap délután is a Piazza del Plebiscito-n át sétáltunk le Paolával és Melinával a tengerhez. Mindhármunkon virágos, ujjatlan ruha volt. Az enyémen piros rózsák, Paoláén leanderek, Melináén liliomok. Susogtak a férfi tekintetek utánunk, bella, bell, bellissima.

Giuseppe a Via cesario Console-n ért utol minket a mopedjén. Ott, ahonnan a kikötőt az ember a tenyerére veheti, a halászbárkák riszálják magukat a hullámokon, a lemenő nap lángba borítja a Vezúvot. Giuseppe éppen akkor ért mellém, odanéztem a motorzúgásra, és ő egy félmosollyal azt mondta nekem, bella Rosa, majd gázt adott, és széleseben hajtott lefelé a Via Nazario Sauro felé. Boldogságomban földbegyökerezett a lábam, nem bírtam betelni az érzéssel és a látvánnyal. Ez a kép beleégette magát az emlékezetembe: a tintakék víz, a színes bárkák, a lángoló Vezúv és Giuseppe fehér inges távolodó alakja. Paola Melinával egész úton idétlenül röhögcséltek, hogy bella Rosa, bella Rosa, szerelmes bella Rosa, Giuseppe bella Rosája.

– Miért nem segít ez a lány? – morog apám

– Naplót ír – mondja suttozva, bocsánat kérően anyám.

– Lopja a napot, ki látott már ilyet – mérgelődik apám rosszallóan –, egy lány ne lustálkodjon. Menjen férjhez, dagasszon tésztát, szüljön gyereket.

– Korai az még.

– Akkor készüljön rá. Sikároljon fazekat, mosson fel, teregessen, seperje ki az udvart.

...

A lány a remény, boldogság peremén szökik virágba, van, aki Sáron rózsája lesz, van, aki homoktövis. Az érés duzzaszt, nedveket hajt a sejtekbe, cukor édesíti a gyümölcs húsát.

Arcomhoz hajolsz, hozzád simulok, mint citromfa kérge a háncshoz, ott pulzál az idő az artériáinkban. Dalok születnek bennem.

...

Egy hét múlva, vasárnap mindent megettem azért, hogy ugyanabban az időben érjünk a Piazza del Plebiscito-ra. Nem kis szerencse kellett hozzá, tele volt a fogadó vendéggel. Anyám nem győzte kihordani a bort, a spagettit, a pizzát és az édes süteményeket. Én próbáltam tartani vele az iramot, közben az ajtót lestem, mikor jön már Izabella a néném, hogy felváltson. Fellélegeztem, mikor nyikordult a vasajtó, és a konyhát kiöltötte Izabella duruzsoló hangja. Kötötte is rögvést fel a kötényt, félretolt kacsintva, menjél kis bogaram. Ma is emlékszem a lányokra, ahogy türelmetlenül toporogtak a Palazzo Zevalos előtt:

– Megint késtél – zsörtölődött Paola.

– Tiszta liszt a szoknyád hátul – porolt le Melina erélyes mozdulatokkal, mintha elfenekelt volna.

Mit sem bántam, hogy epések voltak, gúzsba volt rándulva a gyomrom, másra sem tudtam gondolni csak arra, mi lesz, ha újra megszólít Giuseppe, és mi lesz akkor, ha mégsem. Ha csak úgy elmotorozik mellettem, mintha nem is látna.

Akkor még nem tudhattam, hogy Giuseppe azon a délután engem várt. Augustus császár szobra mellett ácsingózott, s várta, hogy felbukkanjak. Mikor meglátott, a Vespája kormányát kezdte bütykölni, mintha valamit állítani kellene rajta, közben felénk-felénk lesett. Bella Rosa, vár a lovagod, csipkelődtek csúfodárossan a lányok, megnyújtva a Roosaat egy csipet féltékenységgel. Aznap nem láttam sem a kikötőt, sem a ringó bárkákat, a Vezúv vörösén izzó lankáit sem, csak Giuseppe homlokába hulló fekete haját, izmos alsó karját, ami a feltúrt ingujjból kilátszott. Mielőtt teljesen odaértünk volna, felült a Vespájára, mintha indulni akarna. Neeeee, dobbant bennem az ijedség, hogy mégsem engem vár. Megvárta, még elhaladunk mellette, és akkor odamotorozott hozzám, vagányan kacsintott:

– Bella Rosa, eljössz velem?

Hogyne mentem volna. Mögé ültem, csak úgy mereven, mintha karót nyeltem volna, hozzá sem mertem érni, s ő mosolyogva hátranézett, ölelj át bella Rosa, el ne hagyjalak út közben. Én akkor átoleltem, és repültünk, a tenger sós illata hajunkba kuszálódott, a szerpentinek összekovácsoltak minket, combjaimat combjához égették, süttött a testünk, mint a kemencéből kivett friss tészta.

Mire hazaértem már mindenki tudta otthon, hogy Giuseppével, don Pedro fiával motoroztam. Apám tombolt, kérges tenyere ostorként csattogott a hátamon, anyám tehetetlenül nézte, a köténye szélét morzsolta, mintha rózsafűzér lett volna.

– Miért nem segítesz, Te lány?! – kiáltott rám apám

– Írogat – mondja fásultan anyám, mintha mindegy lenne.

– Lopja a napot, ki látott már ilyet – csapkodta apám dühösen a tésztát –, egy lány ne lustalkodjon. Menjen férjhez, dagasszon tésztát, szüljön gyereket.

– Korai az még.

– A kurválkodás nem korai, azzal a pokolfajzattal?

...

Ha angyal lennék, éjjel hozzád bújnék, testem testeddé olvadna, belülről figyelném minden rezdüléset: zsigerek pisszenését, vesék halk zakatolását. Hajtincsem megcirógatná szíved sima izmát. Halkan dúdolnám vér buggyanását hajszálerekben,

álomba ringatnám hörgőid szuszogását.

Angyalt álmodnál azon az éjszakán, testedben szendergőt, s mielőtt billogot égetnél számra, eltűnnék a hajnali félhomályban.

...

Hiába tiltottak hiába zárta apám be a kamrába, nem tudott engem megvédeni sem Giuseppétől, sem magamtól. Úgy pergett le rólam minden szidalom, minden ütés, mint házunk faláról a sápadt vakolat. Csak Giuseppével voltam teljes, nélküle alma magház nélkül, fa hánccs nélkül, szél susogás nélkül. Testéből voltam, az oldalcsonthoz, amit sebész szikéje sem tudott volna elválasztani.

– Sei una puttana – sziszegte apám, ahányszor észrevétlenül próbáltam kiosonni.

– Szerelmes – sóhajtott anyám.

– Stolto – hallottam még apám szitkát az ablakon keresztül.

Sokáig nem értettem, miért volt olyan mérges az apám, miért nem akarta, hogy Giuseppével találkozgassak, hisz jó módú, tisztos családból származott. Nem is tudom, mikor kezdtek romlani a dolgok. Azt mondják a szerelem vak, a fiatal lányok naivak. Biztos számtalan kicsi jel volt, ami apám szavát igazolta. Az én szememnek mind láthatatlanok voltak, a pletykára meg soha nem adtam. Akkor figyeltem fel csak rá, amikor Giuseppének már nem volt fontos, hogy minél többet legyünk együtt, nem azért ügyeskedett, hogy minél később hordjon haza, minél többet találkozzunk. Ha el is jött, egy röpké pásztoróra után már vitt is haza. Dolgom van, mondta búcsúzóul, közben elnézett a fejem felett, mintha a zöldre mázolt kapunkon számolná a repedéseket. Egyre ritkábban jött értem, ha kérdeztem, azt mondta, férfi dolgokba asszony ne üsse a dolgát, vékony szája megfeszült ilyenkor. Üvegesen csillogott a szeme, édeskés illat áradt a ruhájából, borszagú volt a lehelete. Az suttozták a sikátor ablakai, hogy görbe úton jár.

...

A várakozás visszafelé pergeti a homokszemeket, lány homokórák erőszakolják meg a testes gravitációt, az óramutató befelé kattog, szemfogai bedarálják a múló perceket, az idő hajszálon függ, ingáznak a napok, a másodpercek magukba roskadva isszák esti borukat, szalmaszálon szűrőcsöve türelmetlenségemet, mézkeserű szőlőszemekbe zárom be a babszem időt, s ahogy a rák visszafelé araszol, hátán cipelve remeteotthonát, úgy ver rükkverben tizenkettőt a lélekvesztés toronyórája, s ott pelyhészkedik bennem a várakozás öröme, a várakozás szorongása.

Elvesztem időben.

Elvesztél időben.

Másodperceink párhuzamosan futnak egymás mellett acélos sínármagányba.

...

Hiába könnyörögtem, hiába sírtam, hiába próbáltam visszatartani aznap délután. Harag villant szemében, hevesen szakította ki magát az ölélésemből, és rám parancsolt, hogy Vittoria, menj haza. Pofoncsapott a takarodja, sosem mondta azelőtt nekem, hogy Vittoria. Szélcsendes nyári éjjelen volt, olyankor a sikátorokban megreked a hőség s verejétkcseppeket sajtol a homlokokra. A Vico Purgatorio Ad Arcon, Giovanni háza előtt lótték pépessé Giuseppe lábát. Hiába ültem hetekig a telefon mellett, hiába vártam hónapokig, hogy bekopog az ajtómon, hiába vártam éveket, hogy előbukkanjon valamelyik sikátorból. Soha többé nem láttam. Azt beszéltek, miután hazahozták a kórházból, Giuseppe többé nem lépte át a küszöböt.

...

Homokszemcsék rengetegévé hullunk szét, testünk fővenyes tengerpart, úgy nyújtózkodunk el nesztelen, türkiz lagúna rejtekében, mint szendergő örökkévaló két szívdobbanás közötti csendben.

Vízcepekként párolgunk sercenön el, testünk zsolozsmázó tenger, úgy ringatózunk a hallgatag mélyben, korallok közt rezdülve csendesen, mint rájabájú táguló végtelen két gondolat közötti felejtésben.

...

- Búskomor ez a lány, nem is ír – morog apám.
- Boldogtalan – mondja suttogva, bocsánat kérően anyám.
- Itt öregszik a nyakunkra, ki látott már ilyet – mérgelődik apám rosszállóan –, egy lány ne legyen búskomor. Menjen férjhez, dagasszon tésztát, szüljön gyereket.
- Kihez, apjuk?
- A hegedűkészítőhöz.

Úgy is lett, ahogy apám mondta. Anyámmal nem is tudtuk, hogy apám a hátnak mögött egyezkedett már ez ügyben Raffael nagynénjével, Luannával. Raffael abban az időben már jócskán benne volt a korban nőülés szempontjából, a maga 30 évével véglegénynek számított. Akkortájt már neves művészhegedű és vonókésszítő mester volt, fiatal kora ellenére a Milánói Scala hegedűművészeinek is ő gyártotta a hegedűket. Zárkózott, hallgatag, magának való ember volt. Nem éppen az a fajta, aki lányok után füttyentget, udvarolni jár. A kezemet is Luanna néneje kérte meg, ő meg csak állt mellette, és nézett engem azzal a jóságos barna szemével, amiből magamnak kellett kiolvasnom a szeretetet, tiszteletet, hűséget. Még azon a nyáron egybe is keltünk.

Vacsorát készítek. Minden este friss pászttát, ahogy az anyám szokta, nyugodjon békében. A tésztát magam gyúrom, úgy a legfinomabb. Szeretek tésztát gyúrni, érezni, ahogy a kezem alatt a liszt, tojás, víz egységes lágy gombolyaggá selymesedik. Közben felteszem főzni a vizet. Majd minden estém egyforma. Egyedül a konyhában. Rám teleszik a csend.

Raffael rendes ember, mindent megtett, ami tőle tellett, hogy jó sorsunk legyen. Nem volt okom panasza. Jó férjet választott az apám. Nem is volt időm sokat búslakodni Giuseppe után, sorban jött a négy fiú, mint az orgonasíp: Maurizio, Marco, Fabio, Sandro. Maurizio egyetemet végzett Rómában, programozó. Ott is tartotta a szerelem, nem hiába, Claudia két aprósággal is megajándékozta. Olyanok az a két csöppesség, mint a napsugár, kár, hogy ritkán látom őket. Így van ez a távolsággal. Egyre megy kicsi, vagy nagy, mindig elválaszt. Marco asztalos lett, az apjától örökölte a kezűgyességét, meg esze is van, saját műhelyt nyitott Positanóban, tele van megrendeléssel. Nem is csodálom, ez a komód is, amit születésnapomra készített, egy kis remekmű, ha elmegyek mellette meg nem állom, hogy végig ne simítsam a kezem a vörös erezeteken, fényes lakkozott mázán. Egyedüli bánatom, hogy apai nagyapjára ütött, isten nyugosztalja, sorra szédíti a fiatal lányokat. Nem győzöm a lelkére beszélni, jól nézze meg, kivel kezd ki, mert rosszul végzi, mint a kurafi nagyapja, isten bocsáss, nyugodjon békében. Ki gondolta volna, amikor ott állt előttem alázatosan a gyűrűvel, hogy Raffael rossz vért hoz a családba? Fabio is megtalálta magát a világban. Milánóban tanárkodik, történész lett, olyan okos és megfontolt, mint a mostohanagyapja. Mind jóra való, tisztelettudó gyerek volt, és mindből rendes ember lett. Mi más öröm kell egy nőnek?

A pancettát vékonyra, hajszálvékonyra szeletem, ahogy Isabella szokta, majd felkockázom. Megmosom a ruccolát, durvára vágom. Megtisztítom a foghagymát is, azt is felaprózom.

Sandro pici korától a labda megszállottja volt, még járni sem tudott, de már négykézláb kergette a kék pöttyös labdát, amit születésnapjára kapott. Maradona lett az istene. Tele volt aggatva az ágya fölötti fal ennek az argentinnak a képeivel. Maradona kapura lő, Maradona dekázik, Maradona kupát emel. Egy edzést ki nem hagyott volna, ámulatba ejtőn tehetséges volt a gyerekeknek, annyira, hogy a legjobbak közé is beverekedte magát. Egy legenda volt születőben. Annyira boldoggá tett, hogy Sandrót, az én kicsi Sandrómat az egész város imádtá és ünnepelte. Szinte lehetetlen volt belenyugodni, még inkább elfogadni, hogy egyik percről a másikra egy álom köddé válik. Miután lesérült, és végleg fel kellett hagynia a labdarúgással, azt hittem, már sosem áll talpra, soha nem lesz a régi, kacagó szemű Sandro. Az életben sosem szabad feladni. Annyi meglepetést, jót hozhat egyik napról a másikra, amennyi bajt és balsorsot. Sandro abban az időben, amikor padlón volt, találkozott Annával. Anna fenekestől felforgatta az életét, most már magam is látom, hogy a lehető legjobb értelemben. Mikor Sandro először hozta fel hozzánk bemutatni Annát, izgatottan vártam, örültem, hogy annyi bánat és szenvedés után rámosolygott a szerencse. Aztán Anna belépett az ajtón, megláttam. Az üő is megállt bennem. Egy arisztokrata lány, mamma mia. Szerencsétlenség, szerencsétlenség után. Nem lesz ennek jó vége, gondoltam.

Annát azonban nem olyan fából faragták, mint ahogy az ember első látásra az arisztokratikus viselkedéséből, mozdulataiból, beszédéből kinézte volna. Sorra jöttek elő a rejtett tehetségei. Kiderült, hogy nemcsak cukrászzeni, de ügyes üzletasszony is, bár váltig állítja, hogy az üzleti sikerekért Sandrót illeti a dicséret. Nápoly legfinomabb ricottas pastiera-ját ő süti, és isteni rum babá napoletano-ja is, kellőképpen szivacsos a tésztája és egyedi a fűszerezése, citromos rumszirupba fürdik, amely épp annyira finom, mint amennyire ragacsos. A pralinéi meg egyenesen varázslatosak. Isten tudja mit rak bele az a lány, de aki egyszer megkóstolja, oda van és vissza tőle. Ez mentette meg őket a Covid alatt. Maurizio webshopot készített nekik, Anna éjt nappallá téve sütött, Sandro meg a megrendelések kiszállítását intézte. Aztán ahogy lecsengett a járvány, már nemcsak a kávézót látták el, hanem a kiszállítást is meghagyták. Anna modern nő, nem az a fajta, aki gyerekeket szül, nevel, egésznap otthon várja a férjét, mikor jön haza. Sandro mégis imádja, gyerek nélkül is teljes a boldogságuk, sugárzik belőlük, nem kérdéses.

Serpenyőbe dobom a pancettát, ráteszem a lángra, sisteregve sül ki a zsírja. Forr a víz, beleteszem a tésztát, addig kevergetem, még újra fel nem forr a víz. Leveszem a lángot letakarom fedővel a fazekat. Ránézek az órára. Fél kilenc múltott négy perccel. A megpirult pancettára rádobom a durvára vágott ruccolát a foghagymát, kevergetem. A ruccola gyorsan összeesik, Raffael úgy szereti, ha egy kicsit roppan a foga alatt, úgyesen beleteszem a mascarponét, kikeverem, sózom, fűszerezem.

Anna múltkor azt kérdezte tőlem, boldog vagyok-e. Nem tudtam mit válaszolni. Mi az a boldogság? Magam sem tudom. Eltereltem a témát. Nem kérdezett vissza. Leszűröm a tésztát, ráteszem a mártást. Kész a vacsora.

– Raffael, gyere, kész a vacsora! – hívom őt.

Hiába, nem hallja, vagy inkább nem akarja. Nem süket, szelektív a hallása, így hívják ezt, világosított fel egyszer Anna, mikor fülorvoshoz akartam vinni Raffaelt, és ar-

ra kértem, intézzen valakit. A műhelyéből, mint valami koncertteremből árad felém a muzsika. Raffael reggeltől estig ott ül az ablak előtt a műhelyében, és farigcsálja a hegedűtesteket. Úgy simogatja a fát, mintha a szerelme lenne. Lágyan végig futtatja az ujját a felületén, kitapintva minden repedést, göböt, mielőtt hozzákezd a faragáshoz. Mit nem adnék érte, ha egyszer az én mellemet, hátamat, derekamat simítaná így végig, újra, mint amikor fiatal házások voltunk. Hamar elmúlt a tűz, sokkal hamarabb, mint szerettem volna. Anna nevet rajta, hogy a papa turistaattrakció lett. Meg is mutatott pár videót, amit a fészbukra vagy mi a csodára tettek fel a turisták. Az ablakunkon kiárad a fény, a muzsika, és az asztalnál Raffael hajol a hegedűtest fölé. Kintről így néz ki a világom. Tele van fénnel és harmonikus muzsikával.

– Raffael, vacsora, hallod, gyere már! – kiáltok teljes erőmből.

Tudom, hogy hiába. Odamegyek hát, a vállára teszem a kezem:

– Raffael, kész a vacsora, kihűl.

– Si, si – mondja lélekjelenlét nélkül, el sem ér az értelméig tán, vagy igenis elér, csak mindig be kell még ezt az fejeznie, minden előbbre való, mint a vacsora.

Visszamegyek a konyhába. Giuseppére gondolok újra. Sok-sok éve először. Megkavart engem a hír, hogy a Teatro San Carlo-ból felkérték, hogy ő készítsem az új *Varázsfuvola* előadásához a bábokat. Két nap múlva lesz a premier. Arra gondolok, biztos ott lesz. Sosem voltam még színházban, most mégis ellenállhatatlan vágyat érzek, hogy megnézzem a színdarabot. Nem folytatta a családi hagyományokat, a történetek után bábkészítő mester lett. Mi lett volna, ha Giuseppe nem tér rossz útra, ha nem történik az a szerencsétlenség velem? Milyen lenne most az életem? Tudnék válaszolni arra a kérdésre, hogy boldog vagyok-e? És boldog lennék?

– Raffaello, vacsora! – kiáltom mérgesen.

Semmi válasz. Tömöm magamba a tésztát, még meleg. Nincs is étvágyam, nem is érzem az ízeket. Már nem is emlékszem mikor vacsoráztunk utoljára együtt Raffaellel. Elmosom az edényeket, a tányért. Letakarom a tésztáját, hogy ne szálljanak rá a legyek és a tühelyre teszem. Aludni megyek, holnap korán kelek a reggeli misére. Minden napom ugyanolyan, szent ostyával kezdem és magányos vacsorával végzem. Közte meg csak úgy leperegnek a percek, órák. Hogyan telnek? El sem tudok velük számolni.

Ma van a nagy nap. Anna itt sűrög forog körülöttem. Megörült, mikor felvetetem, hogy szeretnék elmenni a színházba. Nem adta fel, amikor kiderült, hogy minden jegy elkelt. Ügyes ez a lány, mindent el tud intézni. Még jegyet is szerzett ismeret-ségen keresztül. Felveszem az új rózsás ruhámat, amit Annával vettünk nekem. Anna ötlete volt, miután beöltöztem neki, mibe akarok menni. Mikor meglátott az egyetlen rendes ruhámban, a fekete, fellábszárig érőben, összecsapta a kezét és azt mondta: ma neeeee, mint egy szicíliai özvegy. Nem vagy Te olyan öreg, hogy így öltözzél, majd, ha százéves leszel, akkor. Vagy inkább akkor sem. Tegnap este is átjött munka után, hogy befesse a hajam. Addigra a vacsorával is elkészültem. Sokat dolgozik ez a lány. Örültem. Nem voltam legalább egyedül. Együtt ettük meg a vacsorát, Raffael még az ő kedvéért sem társult hozzánk. Milyen más is volt így az este. Behunytam a szemem, amikor matatott a hajamban, szárította, loknikba rendezte.

Egész éjszaka nem tudtam aludni, úgy izgultam. Hallottam, ahogy Raffael a konyhában matat, koccan a villa a tányéron, csurog a víz, miközben elmosogat maga után. Raffael még azt sem vette észre, hogy valami megváltozott rajtam.

Ma van a nagy nap. Várom Annát. Végtelennek tűnnek a percek, órák. Anna végre beviharzik, tele van energiával: készülj, mondja felszólító módba, igyekeznünk kell. Én meg erre, hogy várjon egy kicsit, még be kell fejeznem a vacsorát, ő meg, hogy a papa ma hideget eszik, vagy a maradékot az ebédre. Úgy is mindegy neki, legyint Anna. Szépitkezni fogunk. Megfésül a hajam, és azt mondja, most pedig kifest. Ellenkezni próbálok, de nincs semmi foganatja. Makacs ez a lány. Hát fess, mondom neki. Vatapamacsra folyadékot tesz, letisztítja a bőröm, majd áttetsző zselét tesz az arcomra. Pillanatok alatt kisimulnak a ráncok. Varázsló ez a lány. Aztán krémet ken rám, alapozót, arcpírt ecsettel, még szemhéjfestéket is rak és bekunkorítja a szempillámat. A végén kifésüli a hajam. Most nézd meg magad mama, tartja elém a tüköröt. Nézem magam a tükörbe. Bella Rosa mosolyog rám vissza.

Itt ülök a konyhában és sírni szeretnék. Az előadás csodálatos volt, soha még ilyenhez fogható nem láttam. Hogy lehet az, hogy ennyi éven át én ezt nem próbáltam, nem tudtam? Mennyi csodálatos dolog van még a világon, amit nem ismerek, sosem próbáltam. És Giuseppe. Istenem, a szívem majd kiugrott, mikor megláttam, még a lábam is földbe gyökerezett. Az én Giuseppém. Milyen fess még mindig. A csarnokban találkoztunk, éppen a gratulációkat fogadta, mikor Annával karöltve beléptünk. Rögtön észrevett. Csak néztük egymást, nem bírtunk betelni a látvánnyal. Ahogy elhaladtunk mellettük, rá sem mertem nézni. Egy nővel volt. Mégis megfogta a könyököm, úgy állított meg, mélyen a szembe nézett és azt suttogetta, Bella Rosa, még mindig gyönyörű vagy. Elöntött a forróság, lángban égett az arcom, csak hebegtem, habogtam, ő meg hogy még látjuk egymást. Végigkönnyeztem az egész előadást. A végén vastapsot kaptak a színészek, még Giuseppét is felinvitálták a pódiumra. Az a nő kísérte fel. A bejárónője lehet, a velencei. Azt beszélnek, hogy a szeretője is, jól megvannak együtt. Mégis az volt az érzésem, hogy azt a nőt Giuseppe nem látta, csak engem nézett, rám mosolygott, miközben szerényen, lehajtott fejjel fogadta az éljenzést és vastapsot.

Már nagyon későre jár. Ilyenkor már régen alszom. Raffael lépteit hallom. Megáll az ajtóban, csodálkozva néz rám. Mintha annyi év óta ma látna először. Nem kérdezi hol voltam, lehet, észre sem vette, hogy elmentem. Nem mondja, hogy bella, azt sem, hogy jól áll. Csak annyit szól:

– Vacsora?

Már mozdulnék, hogy készítsek neki valami hideget, vagy megmelegítem a maradékot az ebédre, aztán valami azt mondja bennem: nem. Magam is csodálkozom, mikor kimondom:

– Nincs vacsora.

– Nincs? – kérdezi meglepetten. És mikor lesz?

– Soha.

Bogyó Noémi író, üzleti tanácsadó, coach. A pozsonyi Comenius Egyetem bölcsészkarán és a brit The Open University MBA szakán szerzett egyetemi fokozatokat. Első regénye, a *Vakfoltok*, magyar nyelven a Kalligram Kiadóban, szlovák nyelven az Albatros Média Kiadóban jelent meg. Második kötete a *#házbuli* a Kalligram Kiadóban jelent meg 2023-ban.

Ahogy minden elkezdődött

Anyu dús, sötét haja palástként omlott a vállára. A főiskola kopott folyosóját rótta, amikor apu megpillantotta. Így képzelem el. Vagy az előadóterem sűrű sorai közt figyelt fel a hajzuhatagra, és kukkantott idővel alá? Egy szemináriumon vette le a lábáról egy hozzászólásával?

Sejtették vajon, a fiatalság küszöbén, mennyi közös év adatik meg? És ha sejtették, mit tehettek? Ha tudják, hogy anyu idejekorán távozik az élők sorából? Másképp vetik bele magukat kéz a kézben a közös életbe? Mindenesetre apu már ifjú korában kopaszodni kezdett, mintha az élet nehézségei már akkor jelt adtak volna magukról.

Anyu október harmincadikán halt meg, mintha úgy időzítette volna, hogy halála időpontját összekösse a Halottak napjával, és elég legyen évente egyszer szomorkodni és temetőbe látogatni. Mintha nem gondoltunk volna minden egyes percben rá az első hónapokban, és minden egyes órában az első éveken. Mintha nem ólálkodott volna közelünkben szüntelen a gyász, és mintha nem kerestük volna fel, amikor tehettük, könnyen szemmel, összeszorult szívvel, beszámolva mindarról, amiről lemaradt. Amit maga is tudott.

Mintha nem akart volna gondot okozni a halálával sem, ahogy az élete is a folyamatos elsimítgatásról szólt. Egyszer közölte, hogy gyors halálra vágyik, ő senki terhére ne legyen, senki életét meg ne keserítse. A keserűség persze elkerülhetetlen volt, fojtogatott az elfojthatatlan sírás, de aztán csitult a kín.

Napsütés volt, és madáracsicsérgés, mintha a természet felemelte volna a mutatóujját, és figyelmeztetett volna, hogy minden megy tovább. Nem érdekelt akkor minket a minden meg a tovább, csak az, hogy el ne ájuljunk a koporsója mellett.

Apu augusztus elsején hunyt el, és világossá vált, hogy a halálhoz hozzászokni nem lehet, nem könnyebb elfogadni, felfogni, továbblépni, bárhányszor is tapasztaljuk, bár-hogy is szikrázik a nap.

Odabent sötétség és csend honolt.

Nem tudom, ott fekszenek-e, ahol a nevük áll, nem emlékszem, melyik oldalra helyezték őket, netán egymásra, az ember temetéskor nem lát. Leginkább középen állunk, hogy mindkettőjükhöz szólhassunk. Két névhez, foglalkozáshoz és évszámhoz beszélünk, vagyis épp azokat nem látjuk, csak minden mást. Emlékek közt bolygunk.

A kövek között porcsinkák törtek utat maguknak, és a legtöbb síron árvácska, ciklámen meg krizantém virágzik, a sírokat színes és zöld levelű cserjék, futónövények díszítik, vagy művirágok. A temető tarka, mintha az elköltözöttek színeit szívná magába.

Anyu és apu a semmi közepén házasodtak össze, két falu közt egy vendéglőben, és a semmi közepére költöztek, oda, ahova az állam kijelölte. Előtte sosem hallották a nevét, és sosem jártak ott, és ebben a zsákfaluban kezdték meg közös életüket. Egy kockaházban, négy tanárlakással, az iskola szomszédságában.

Bizonyára kísértáltak a sietősen hömpölygő Vághoz, és a töltésről figyelték a folyó vonulását, bejárták a hosszan elnyúló, erdős partszakaszt, ahol aztán pár év múlva mi hemperegtünk lefelé és építettünk bunkereket. Tervezgettek, lelkesedtek, egymás szemét nézték.

A négylakásos kockaházban mi voltunk a kakukkosórások, minden félórán egy, minden órában egy vagy több kakukkolással. A felettünk lakó kedves tanárnő párszor megjegyezte, hogy zavarja a kakukkunk. Csak végzi a dolgát, gondoltam, de a szüleim szabadkoztak. Amikor leállítottuk vagy elromlott, akkor meg hiányolta. Ha éjjel megébred, nem tudja az időt. Vegyen magának saját kakukkosórát, morogtam az orrom alatt.

A másik lakást egy fogorvosnő lakta, a fiával, Miskóval eszetlenül fogócskáztunk, egymásnak szaladtunk a szűkös terekben, és szétvertem az orrom, hideg késsel kellett visszanyomni. Nem sokat segített. Duzzadt és sajgott.

A harmadik szomszéd vállalkozásba kezdett, vett egy új Skodát, amit anyu nagyon dicsért, milyen simán siklik az úton. A barna, majd sárga Wartburgunk után filmben érezte magát. Kedvére volt a zökkenőmentes száguldás. Sajnáltam aput meg a Wartburgokat, hogy őket nem dicsérik. A sárgán tanultam meg vezetni, anyu szülőfalujában, a futballpályán, aztán eladtuk jó áron a nagynénémnek, kitisztítva, felszerelve. Ilyen pöpec sosem volt. Amikor ő hamarosan továbbadta, apu sajnálkozott. A nagyapámék az öreg Skodájukat kínálták fel a szomszédnak, aki csak a szőlőhegyre hurcolt benne mindenféle limlomot. Ők is sajnálkoztak. Egész életükben vigyáztak rá, mint a szemük fényére, és nehéz volt elfogadni, hogy bármilyen kezekbe kerülhetnek, és ha jól ismerjük is azt, akié lett, nem feltétlenül bánik úgy vele, ahogy azt elvárnánk vagy az adott tárgy megérdemelné.

A sajnálkozás családi örökség. Nem tudjuk elengedni a dolgokat, mert félünk, hogy rossz sorsra jutnak. Elvárásaink vannak a jövőbeli életüket és a világban elfoglalt helyüket illetően. Ha féltettet ajándékozunk vagy adunk el, elvárjuk, hogy más ugyanúgy a szívébe zárja. Nehezünkre esik megengedni, hogy úgy bánjon vele, ahogy az alkata, természete vagy aktuális hangulata diktálja.

A negyedik szomszéd, amelyik lecsérélte a disszidáló másodikat, amin nagyon meglepődtünk a biztonsághoz ragaszkodók értetlenségével, hogyan tud valaki felpakolni és elindulni az ismeretlenbe, apró ülőkékre térdepelve, egyenként szedte ki az egycentis gázokat. Anyu idegbajt kapott, mi mindenre van egyeseknek ideje. Alig kibújt gyommal bíbelődni. A szőlőnkben szétterülő gázszőnyegre gondolt. Amerre a szem ellát. Pedig egy hete tépkedtük ki. Sütött a nap, esett az eső, és mire újra eljutottunk, ugyanaz a látvány fogadott. Hiába lázadoztam, ismét négykézlábra ereszkedtem, és szaggattam, cibáltam, amennyire tudtam, a pancot.

Mind szívesen lemondtunk volna erről a minden hétvégénket felemésztő, folyamatos munkát igénylő családi örökségről. Csak apu érezte úgy, hogy a hagyományt folytatni kell, mi meg kénytelen-kelletlen csatlakoztunk, nem hagytuk magára a földműves munka és a hagyományörzés örömeiben. Hordozta a tranzistoros rádióját szőlőtőkétől szőlőtőkéig, metszett, hónaljzott, és egy ideig minden munkából kivettük a részünk.

Pedig anyu kézenfogta, gyere, menjünk világgá, próbáljunk szerencsét máshol, és húzta őt, de apu, az egyszem, kötelességtudó, jólnevelt fiú nem ment. Anyja és ősei hívása erősebb volt. Legalább ti szaladjatok, amerre láttok, biztatott anyu. Mi meg szaladtunk, ő pedig hallgatta tovább a tranzistoros rádiót és az írógép kalapáló hangját.

Bárcsak már akkor divatba jött volna a füvesített szőlő! Mind fellélegezhettünk volna. Annyi más elfoglaltság létezik! De míg az osztálytársak moziztak és a városban flangáltak, én vidékiségbe öltöztem, és minden hétvégém kerti munkával telt. A leggázabb ruháinkat hordtuk ki a szőlőhegyi házba, a rosszat a jóval kíméld meg, és mindig toprongyosan néztünk ki. Csak reménykedni tudtam, hogy nem futunk össze falubeliekkel, a szomszéd szőlőket elárasztó unokatesókkal meg a hozzájuk tartozó családdal. Bujdostam előlük.

Télen szerencsére csak akkor jutottunk el, ha sikerült betolnunk a Wartburgot. Akkor is szégyenkezve pillantgattam a panelházak ablakaira, vajon minden ablakból minket lesnek-e.

A régi szőlőhegyi ház aprócska volt, épp csak befedte a pincét. A célnak megfelelt. Nem esett be az eső, és volt egy kályha, egy sezlony, meg a megkerülhetetlen sarokpad asztallal. De anyuban megvolt az igény, hogy szebbé varázsolja a környezetét, vékony faléceket tartottunk gázláng fölé, ami megpirította, és különféle ábrákat rajzolt rájuk. Ez volt az olcsó dekoratívészetünk.

A munkán kívül a szőlőhegy egy gyereknek nem kínált különösebb elfoglaltságot. Leginkább a nagy diófa egyik vastag ágán áthajtott hosszú kötélén lógó, nyakladozó hintán lökdöstük ülve vagy állva magunkat, amiről könnyen lebillentünk. Nagyapa eszkábálta össze két lécből. A másik játék a ház melletti görbe fa derekán egyensúlyozás volt. Az veszített, aki megtámaszkodott a ház falában. Egyszer a húgommal kettesben is sikerült megállni a lejtős törzsön.

A hintáról és a sarokpadról is lelöktem a húgomat. A hinta alatt dúsan növvő fű tompította az esést. A sarokpad alatti kemény konyhakő viszont nem kegyelmezett neki. Nyafogását nem vettük komolyan, de aztán kiderült, eltört a karja. A szomszéd fiú meg engem lökött le az építkezési állványról. Vagyis csak ki akartuk kerülni egymást. Tornatermi gerendaként használtuk. Így tört el az én kezem is.

De a legjobb tornaszer a szőnyegporoló volt. Fejjel lefelé lógtam, két lábam között a rúd. Tótágast néztem a kockaházat, a félig rendbe tett és félig elkanászodott kertet. Mit tudtam akkor még a francia- és angolkertekről! Annyit, mint a füvesített szőlőről. Azt viszont tudtam, hogy a szívem az elhanyagolt felé húz.

Az elhanyagolás művészté emelése akkor még nem járta divatját. Vagyis csak nem jutottak el hozzánk a hírek, így a hányavetiségnek csak tini koromban hódolhattam.

Ha tudok róla, és meggyőzők többeket, több időm lett volna a semmittevésre. A fontos dolgokra.

Elméleti háttérrel, megalapozott magyarázatokkal hányhattam volna fittyet a kötelességekre és a szomszédok vélt ítélkezésére.

Az ablak- és függönymosás ünnepi időszak előtt elkerülhetetlen, templomba menet nehogy megszólják, ha piszkos. Rendben tartani a veteményest, a virágoskertet, nyírni a fűvet, szép ruhába öltözni. Nem akkor, amikor jól esik, hanem amikor kell.

Anyu dombvidéken látta meg a napvilágot, és hiányolta a kiutalt lakás környékéről a dombokat. Nem érezte úgy, hogy mit nekem te Kárpátoknak. Pont ellenkezőleg. Azt a síkságot nem bírta megszokni, ahol főleg dinnye és mindenféle termény jól megtermett. A dinnyét persze szerette, és legjobban a szőlőpince hideg talaja hűtötte, ingyen és bérmentve. Mindenfajta jégkrémet helyettesített.

Egyébként jégkrém-ből csak piros érdes-kásás volt kis, kerek dobozban, és fapálcikával kellett kipiszkálni. És csak ötféle ízben lehetett kapni fagyit. Örültem, ha mehettem a bódba, és vehettem ezt-azt. Nem kértem és nem követeltem, mert nem tudtam, mit lehetne. Hosszasan szófogadó voltam, hogy aztán jól bepótolhassam a rosszalkodás terén szerzett elmaradást. Életem azon része, amikor kicsusszantam a szülői karmok közül, kaotikus. Habzsolni, ez volt a vezérmotívum. Addig csak titokban játszottam el a szabadságot. Könyvekben éltem át másokét. Húgommal kéz a kézben sétáltunk, legalábbis a fényképeken, mindenki dicsért, mi mosolyogtunk, szégyenlősködtünk. A tananyagból nem mindent értettünk, de ha kérdeztek, tudtuk a választ.

Legnagyobb csínytevésünk, hogy tócsákban tocsogtunk és felkotortuk az alját.

Szombatonként a porszívó bűgása a legszebb ébredés. Pihenj csak, a sok tanulás kiérdemelt. Kíméltek. A félálom volt a kedvenc állapotom. Nem segítettem, mert több volt a kár, mint a haszon. Mosogatáskor vízben úszott a konyha.

A legszebb monoton hang apu írógépen pötyögése. Ahogy áthatoltak a falon a tititák. Andalító hang volt. Ma fehér zajnak neveznénk talán. Papírra vetett sok komoly és játékos szót. Mintha szállingóztak volna, a légből kapkodta őket. Játék a szavakkal, mondtuk évekkel később is, amikor már nem élt, ha valami több jelentéssel bírt, ha mást is érthettünk alatta.

A harmadik kedvenc hangom az eső dobolása volt. Dübörgése, kopogása, neszezése a párkányon. Valaki ide-oda állította az erősségét. Magnókazettára is felvettem, a kazzetta recsegése és susogása még sejtelmesebbé tette, amikor visszahallgattam. Esőtlen napokon is esőt hallgattam.

Nagyapámat mindig korábban ünnepeltük, nehogy ne érje meg a születésnapját, és elmaradjon az ünneplés. Nagyapám nem nehezményezte. Ha netán meghal, ő sem ün-

nepelhetne. A vitrinből csak ünnepekkor használt edények kerültek elő, apró stamperlikből tojás- és csokolikőrt szopogattunk a használattól megóvott, textillel túlszófolt, télen fűtetlen hidegszobában, ami nyáron is hűvösséget árasztott. Sosem ültünk közvetlenül a fotel és a dívány kárpitjára, csak a dupla, egy kevésbé szép és egy dekoratív védőtakaróra.

Nagyapám a kertben és udvaron jártakor a lábát emelgette, térdben meghajlítva, ez volt a napi torna. Anyukám az erdőben lélegzett be karemeléssel nagyokat. Egyébként a rendszeres testedzés a szüleink és nagyszüleink életében nem volt napirenden. Vagyis munkával helyettesítették. A bemelegítés és a nyújtás elmaradt, csak fel-le hajlongtak. Duzzadt a vádlijuk, a derekuk nyikorgott. Persze este végignézték, hogy egy kicsi mozgás mindenkinek kell, a karosszékéből álljanak most fel! És a végén nyugtázták, hogy ez a kis torna ugye jólesett, mindenki frissebb, fiatalabb lett.

Mi tornaórákon mozogtunk, pionírtáborokban rozcvicskázunk, szpartakiádán parádéztunk, heti kétszer szertornára és jazzgimnasztikára jártunk, és emellett minden fát, állványt, kerítést megmásztunk.* Előre lemozogtuk a lemozognivalót, hogy aztán a felnőttkorunk ülőmunkával telhessen. ■ ■ ■

* *Rozcvicskázunk* – rozcvička (szlovák), bemelegítés. *Szpartakiádán* – a Csehszlovák Spartakiádról van szó – csoportos látványtorna a kommunista rendszer ünneplésére.

Pénzes Tímea (1976, Érsekújvár) író, költő, műfordító. Magyar nyelv és irodalom, illetve német nyelvtanári szakon végzett az ELTE-n, doktoriját ugyanott fordítástudományból szerezte. Németből, csehéből és szlovákból fordít, tizenkét saját könyve és tizenkét műfordításkötete jelent meg. Több műfajban próbálta ki magát: ír verset, elbeszélést, drámát, továbbá útinaplókat. Legutóbb megjelent saját kötete az *Ikeranyaverek* és a *Megnyúlások*.

Most már elmehetsz

Járni is tudsz már, hova tűnt ez az év is.
Zsong a föld. Apád odaát a fronton,
vívja szélmalomnak a harcait még
elvetemülten.

Nézd, mi itt vagyunk. Te meg én. Az élet
lent a vízparton csobogó kacaj, és
titkokat rejt bent. Evezőnk ma-holnap
fogd meg erősen.

Még ma szunnyadj. Ezt neki kell sugallnom:
trükkjeid olcsók. Az idő megérett,
hangomat bontom, ha vitorla nincs is,
húzza az izmunk

el hajónkat. Így egyedül, merészen,
végre mondhatom: na mehetsz utadra!
Dajka nem vagy, és szeretőnek is rossz.
Néhai férfi.

Magvadat azért köszönöm nagyon, bár
nincs egyéb túl sok, amiért a hálám
téged üldözhet. Mese, verseid nem
hatnak ölemre.

Vége a nászszak.

A tenger nappal alszik

Most azokra gondol,
még fél lábbal a kiásott mederben,
akik nem léptek ki belőle.

Azokra, akikkel végül elhitették.

Akik mellett nem locsogott ott koraósszel
kihalt strandokon a tenger,
hogy átmossa bennük a szenvedést.

Nem áttetsző,
sima vízfelület az övék, gondolja,
az önsajnálát tükörjátéka,
ami túlélni elég,
élni azonban kevés.

Tisztán hallja Ekho élettelen kiáltásait,
ahogy önkéntelen szavait
aljas mondatokba erőszakolják.

Látja azokat, akik saját
visszahangjuktól megzavarodva
a harchoz gyűjtenek erőt.
Lényüktől elidegenedve.

Azokra is gondol, akik
tükörsimára koptatták az utcákat
babakocsirúddal a kezükben,
mint bűnözők a bokájukra forrasztott
nyomkövetővel a házuk táját,
elaltatva kint és bent
az üvöltő gyermeket.

Nem azokra gondol, akik nem éltek túl,
azokra, akikkel beletörődtek.

Miért hibáztatná őket
a hallgatásukért?
Semmi sem pusztít kíméletlenebbül,
mint a félrevezetett lelkiismeret.

A némaság halál, gondolja
– a tenger éjjel kisírja titkait
sziklavánkosára,
nappal alszik –
lassú, de biztos halál.

Azokra gondol,
akikkel hosszú évek alatt
végül elhitették:
nem lehetsz elég.

Azokra gondol,
akik nem voltak elegek,
és helyettük beszél,
gondolja, azok helyett is
beszéljen valaki,
akik nem találtak rá a hangjukra.

És követ dob az öböl víztükrére,
hogy felébressze az óceánt.

Bánkői Dorottya (Budapest, 1994), író, költő, az ELTE BTK Irodalomtudományi karán doktorandusz, az Angelica leánykar tagja. Első verseskötete *A női test biztonsága* címmel jelent meg 2020-ban. Jelenleg második verseskötetén és első prózakötetén dolgozik. Egy gyermek édesanyja.

Ház az Akác utcában

Az utca népe bárkit simán örültek titulált. Nem mintha veszélyes örültekről lett volna szó, inkább, ahogy régtől fogva mondták az ilyenekre, csendes örültekről. De az is lehet, hogy nem is voltak igazából örültek, ahogyan például az utca végén lakó Lib sem volt az. Kissé különös volt a kinézete. Ha nem tudott aludni, kiment a tetőre, és szabad szemmel, meg egy Chynoranskynál vásárolt, özönvíz előtti turista távcsővel figyelte az éjszakai égboltot, a csillagok életét, fényét és más tulajdonságait. Ha egy idegen ment arra, olykor figyelmeztetőleg, mégis barátságosan vakkantott egyet. Anton Kalamár meg folyton mosolygott, egyre hiányosabbá váló fogsora miatt rá-rásercintve a hallgatóságra, miközben szinte levegőt se véve darált valamit. Öreget, fiatalt, válogatás nélkül hangos kezécsokolommal üdvözölt.

Az Akác utcaiakhoz hasonló örültekből a Lipová negyed más utcaiban is akadt, több is a kelleténél. A lényeg, hogy kicsit se voltak félelmetesek. Igaz volt ez Ochtinskýra, a volt patikusra is, aki az új viszonyok között elvesztette a patikáját: megállította az embereket, rosszállóan nézett a szemükbe, és csak annyit mondott: Úgy, úgy!

Röviden szólva, az örültségnek megvolt itt a maga békés, inkább szórakoztatónak mondható, semmint feltűnően durva karaktere.

Az igazi örültekből, az olyanokból, akik nem másztak fel a tetőre, nem köszöngettek előre minden tinédzsernek, nem mondogatták, hogy „úgy, úgy”, hanem éltek a maguk zárt, veszedelmes életét a házak rejtett zugaiban vagy az intézetekben, ugyancsak lehetett Lipovában jó pár, de róluk a legközelebbi rokonaikon kívül aligha tudtak néhányan.

Valódi rémületet és izgalmat keltett azonban, amikor a Lipová negyeddal szomszédos, a városhoz közeli Nižná Hrana településen félelmetes, szörnyű dolog történt.

Egyik hajnalban Parák mérnök megölte feleségét és két kicsi gyermekét meg az apját, majd beült a kocsijába, és óriási sebességgel egy oszlopnak hajtott. Az anyját nem ölte meg, mert az már rég halott volt.

Mivel Parákné már egy órája igazolatlanul hiányzott a munkából, Vilma Vozárová, az Akác utcában élő család legidősebb lánya kapta feladatul, hogy mint legközelebbi munkatársa, helyettesítse az ablaknál Emília Parákovát, míg ki nem derül, miről van szó.

Fošík igazgató rögtön azután, hogy megtudta, milyen tragédia történt Parákék családjában, megbízta Ján Čížiket, hogy mint a nyelv jó ismerője, írjon és mondjon gyászbeszédet a dolgozók nevében annak az Emília Parákovának a temetésén, akit még a gyilkosság utáni második napon is Vilma Vozárová helyettesített az ablaknál, és a beszédben emlékezzen meg az elhunyt gyermekeiről is.

Ennek a feladatnak, amit Fošík igazgató a nagyobb nyomaték kedvéért sok más alkalmazott jelenlétében osztott ki, volt némi ironikus és bosszúálló színezete, amit az is bizonyít, hogy Ján Čížik azon nyomban igazgatni kezdte a nadrágját, ami lecsúszott hordó hasán, vagyis rögvest világos volt számára, honnan fúj a szél.

A jelenlévő alkalmazottaknak rögtön eszükbe jutott az a nem túl régi eset, amikor is az igazgató állami kitüntetése alkalmából rendezett ünnepségen Čížik azt mondta a főnökének, hogy nem úgy kell mondani, originális, hanem originális, aztán még azt is megjegyezte, nem úgy mondjuk, pernamens, hanem permanens. Ezeket a nyelvi megjegyzéseket Čížik borközi állapotában ejtette el, visszagondolva ama zajos összejövetelre, amikor az igazgató szoknyapecérnek titulálta őt. Čížik számára eléggé szégyenletes emlék volt ez, mi több, igazi megaláztatás, amelyen sokáig nem tudta túltenni magát.

Annak a téveszmének a hatása alá került, hogy a sok éve özvegy, gyermektelen Aneta Kazimírová komolyan érdeklődik iránta, és nem sokkal azután, hogy a részegségtől ajzott nő abbahagyta az asztalon táncolást, a nekibátorodott Čížik megkérte a kezét. A nő visszautasította, ő meg aznap este, amikor mindenki kinevette, az igazgató pedig szoknyapecérnek nevezte, legalább ötvenszer igazította meg a nadrágját, ami folyton lecsúszott hordó hasán. A vidám ünnepség ettől fogva fojtogatóvá vált.

A helyzetet Vilma Vozárová mentette meg, aki most is, mint más hasonló alkalmakkor a már jócskán ittas társaságot elkezdte dirigálni, és azt indítványozta, hogy a „Nem nem nem, /nem nem nem / nem megyünk mi innen el / míg a gazda / míg a gazda furkósbottal ki nem ver” kezdetű dalt énekeljék csupa e-vel. Most e-vel mindenhol! kiáltotta, és a részeg kollégák és kolléganők a kínos helyzet hatása alatt hagyták magukat irányítani, és rázendítettek a „Nem megyenk me ennen el” / meg a gezde / meg a gezde, / ferkesbettel ke nem ver”. És így tovább egyre nagyobb röhögések közepette „a”-val, „o”-val, egészen az „u”-ig. Čížik nem énekelt. És nem énekelt az iszonytatóan kövér és debella Gréta Hlavatá sem, akiről az a hír járta, hogyha az emeletre nem akar lépcsőn menni, akkor kénytelen teherliftet igénybe venni. A nő Čížikhez fordult, és mivel irigyelte az excentrikus, asztalon táncoló kolleginát, akinek a kolléga hiába kérte meg a kezét, a férfi nővéréről szóló beszédekkel ingerelte Čížiket, mondván, az ügyes Ján Čížik azért nem jut soha semmire, mert a nővére Bécsbe disszidált. Ha nincs ez a bécsi ügy, suttogetta, lehetne akár ő is itt az igazgató, meg állami kitüntetés birtokosa. Čížiknek viszont pont rosszkedve volt, és beszólt az elhízott kolleginának. Amikor a társaság Vilma Vozárová irányításával a „num mugyunk mu unnun ul”-ot fújta éppen, Hlavatá azt mondta, egy olyan ember, aki folyton a nadrágját igazgatja, még csak nem is gondolhat arra, hogy igazgató legyen, arra meg aztán pláne nem, hogy kitüntessék.

Akkor még élt Emília Paráková.

Most tehát Ján Čížiknek, aki ahogyan sokan mások, kedvvel köszörülte a nyelvét egyesek helytelen szóhasználatán, úgy általában azonban nem volt egy nagy nyelvtudor, nagy stilszta meg aztán végképp nem, a tragikus esemény okán gyászbeszédet kell tartania.

De az is eléggé valószínűnek látszik, hogy az igazgató azért is bízta meg őt a gyászbeszédrel, mert nem gondolta illendőnek, hogy egy ilyen morbid esemény miatt, mint a beosztottja és a gyerekei meggyilkolása, ő maga jelenjen meg nyilvánosan, aki ráadásul állami kitüntetés birtokosa.

A temetés nyár végén volt a városhoz közeli Nižná Hraná községben, abban a temetőben, ami csak két kilométerre van az Akác utcától. Ott, Parák anyja mellett temették el az apját is. A gyilkos Parák mérnököt elválasztották a családjától, és utolsó nyughelyéül a városban jelölték ki neki sírt az elhanyagolt régi temetőben.

A temetésen Nižná Hranán sokan voltak az Akác utcából és a Lipova negyed más utcáiból is. Köztük a Vozár család is.

A városközei faluban történt tragikus esemény hirtelen különös fényt vetett magára a településre is. Valakinek feltűnt, hogy az ottani lakosok közül minden harmadiknak, vagy talán minden másodiknak Parák a családneve. Bizonyára azért, mert arrafelé közeli és távolabbi rokonok házasodnak egymás közt. Valami ilyesmi lehetett Parák terheltége és véres tette mögött is.

Kiderült, hogy Parák mérnök az utóbbi időben a pszichiátriai osztály súlyos beteg volt, de közben olyannyira presszionálta a feleségét, hogy a nő már nem bírta tovább, inkább aláírta, hogy saját felelősségére hazaviszi a férjét. Így került a mérnök haza.

Amit később elkövetett, azt egy szakértő kiterjesztett öngyilkosságnak nevezte, amit az az érzés váltott ki, hogy az élet elviselhetetlen, s amitől a beteg meg akarta kímélni a legközelebbi hozzátartozóit is.

A szomszédok felemlegették, mennyire abnormális módon óvta Parák a gyerekeit a meghűléstől, úgy tisztogatta a fülüket és az orrukat, hogy az már fájt nekik, és a megbetegedéstől való félelmében más drasztikus procedúráknak is alávetette őket.

A megölt Emília Paráková munkatársai közül senki nem tudta, milyen volt a férje természete, és miféle módszerei voltak, azt sem tudták, hogy pszichiátrián kezelték, ahonnan csak úgy távozatott, hogy a felesége kezességét vállalt érte.

Emília Paráková magányos, zárkózott nő volt, munkáját elvégezte, ahogy kellett, senkivel sem volt konfliktusa, a hivatali órák után pedig rögtön hazasietett. A gyakori munkahelyi bulikon se vett részt, és mikor eleinte mégis próbálták rábeszélni, hogy tartson a többiekkel és szórakozzon egy kicsit, mindig arra hivatkozott, hogy a kisgyerekeivel kell foglalkoznia, és meg kell látogatnia beteg anyját a falu másik végén. Egy idő múlva aztán már senki sem számolt vele az összejöveteleken.

Az Akác utca és a Lipova negyed - ahol a hivatal épülete is volt - lakóihoz hasonlóan ő, a városközei Nižná Hranáról való feleség is hallgatott férje pszichés problémájáról, és személyes tragédiája oda vezetett, hogy az eseményt követően az emberek még gondosabban titkolták hozzátartozóik lelkibetegségét.

Az Akác utcában az emberek már nem tituláltak bárkit válogatás nélkül örültnek. Az olyan viselkedészavarokat, amiben a tetőre kijárogató és ugató Lib vagy a prüszögő-sercintgető Anton Kalamár szenvedett a maga tartalmatlan szófolyamával és kezitcsókolomozásával, az emberek átértékelték magukban, és az örültség kategóriájából áthelyezték a furcsaság kategóriájába.

Vozárék is titkolták fiuk, František pszichés problémáit. Ő volt a legidősebb a négy gyerek közül, és volt már annyira felnőtt, hogy hosszabb távolmaradása otthonról nemigen tűnt fel a település lakóinak.

František egy távoli dominikánus szerzetesrend kolostorába vonult be azzal, hogy szerzetes szeretne lenni. Néhány hónapja volt novícius, és a szerzetesi élet rendjébe nem volt belekalkulálva, hogy a leendő testvéreknek meg kellene látogatniuk a családjukat. Még kevésbé jött ez szóba a csöndes František esetében, aki nem hívta fel magára a figyelmet, viselkedésében nem volt semmi nyugtalanító, az utca emlékezetében is inkább vörös haja, szeplős arca és sovány, kissé hajlott, beteges alakja maradt meg.

Amikor Vozárék értesítést kaptak arról, hogy fiukat, Františeket mentális betegsége miatt egy távoli pszichiátriai intézetben helyezték el, apja, Cyprián még aznap, nem sokkal azután, hogy hazajött a munkából, elindult barátjához, a vele egykorú Anton Gímešhez. Arra kérte, hogy mint szabadjeggyel rendelkező vasutas, utazzon mielőbb oda, abba a távoli pszichiátriai intézetbe, és a helyszínen próbálja kideríteni, mi történt valójában Františekkel.

Gímeš rendszeresen járt Vozárékhoz, és olykor, ha valamit el kellett intézni, vagy venni kellett valamit a városban, kihasználta szabadjegyét. Františeket is meglátogatta így párszor, vagy a távoli dominikánus kolostor folyosóján vagy a fogadóhelyiségben állva. Befőttet és gyümölcsöt vitt neki Vozárék kertjéből.

Anton Gímeš kellemes, bár kissé különös, enyhén zavart ember volt, fénylő kopsz fejjel és bajusszal.

A tizenhat éves Cyril, a Vozár család legfiatalabb tagja, libás bácsinak nevezte. Ez azért volt, mert a házban olykor megemlegették Gímešnek az alkoholhoz fűződő viszonyát, és hogy soha senki nem látta őt részegen, mert fiatalkorában, amikor még járogatott falusi multságokra Búrovcében, ahonnan ő is meg Cyril szülei is származtak, Anton Gímeš úgy óvta magát a lerészegedéstől, hogy megivott egy fél liter libaszirt, ami után a pálinka már szimplán erőtlen volt vele szemben.

Vozárék, főleg az anya, Magdaléna, olykor, mikor Gímeš nem volt ott, élcelődött rajta, mert sosem hatott teljesen józannak. Dohányos volt s a maga módján alkoholista is, és bár a vasútnál dolgozott, az alkohol miatt sosem került nehéz helyzetbe, mert nem mozdonyvezető vagy váltókezelő volt, és a sorompókat sem ő kezelte, egyszóval semmiféle felelősségteljes beosztása nem volt, csak afféle kisegítő munkákat végzett.

A pszichiátriai intézetből üres kézzel tért haza.

Ott állt Gímeš a pszichiátriai intézet elhanyagolt, komor épülete előtt, ami a múltban talán kúria vagy kastély volt. Amikor belépett, megcsapta az orrát az ódon falak és a doh szaga.

Este érkezett, alkalmatlan időben, látogatási időn túl, és valószínűleg emiatt nem tudott beszélni egyetlen komolyabb felelős személlyel sem.

Amikor közölte, hogy František Vozárral szeretne találkozni, a portás bevezette egy helyiségbe, ahol a gyenge megvilágításban, vagy inkább abban a félhomályban, amelybe érzése szerint az egész intézet burkolózott, egy óriás termetű szakállas férfit fedezett fel, aki sokkal inkább hivatalsegédre vagy ápolóra emlékeztetett, mint orvosra.

Gímeš azt mondta neki, hogy nagyon messziről jön František Vozárhoz, ezért szeretné megtudni, mi van vele, szülei és testvérei nevében kéri, hadd találkozhasson vele.

Anton Gímeš állt, az alkalmazott ült, ásítózott, nyújtózkodott, mint aki mély álomból ébredszik.

Aztán egy ideig elmélyülten és csodálkozva figyelte Gímeš arcát, főleg a szemölcsöt a bal orcáján, mintha Gímeš egész lényé abban a szemölcsben koncentrálna.

Aztán megkérte, ismételje meg, miről van szó.

Gímeš nem sokkal az intézetbe indulása előtt bátorságot merített a táskájában lévő rumos flakából, amit párszor meghúzott. Az alkalmazott felszólítására elvörösödött, és még egyszer nyomatékosan elismételte, miért jött és mire kíváncsi.

Ez láthatólag hatott valamelyest, mert az alkalmazott abbahagyta az ásítozást, nyújtózkodást, és Gímeš szemölcsének vizslatását, és kelleetlenül, foga közt szűrve a szót, homályosan mondott valamit a betegségekről. Aztán elhallgatott.

Gímeš úgy érezte, hogy ez a találkozás sehova sem vezet, és ha így megy tovább, üres kézzel megy haza, ezért azt mondta magában, hogy akár öltre is megy ezzel a felfuvalkodott fazonnal, de akkor is kiköveteli magának, hogy legalább egy percre találkozhasson Františekkel. Végül a határozott, dühös hangnem megtette a hatását, és a szakállas alkalmazott megengedte, hogy találkozzon Františekkel.

Nehéz találkozás volt ez Gímeš számára, mert František úgy nézett ki a kórházi ruhában, mint egy rab. Mérhetetlenül szomorú volt. Nem tudta, mi történt vele, nem tudta felidézni, hogy került ide az intézetbe, csak azt kéri a szüleitől, hogy vigyék innen el.

Gímeš újabb látogatásakor František még sürgetőbben rimáncodott, hogy ne kelljen tovább maradnia ezen a helyen, ahol áramot vezetnek bele, és erős szorongást keltenek benne.

Gímešnek ezúttal már sikerült találkoznia a kezelőorvossal, aki azt mondta, csak akkor engedheti haza a páciens, ha a családja, egészen pontosan apja vagy anyja felelősséget vállal érte.

Ahogy Gímeš hazaért, elmesélte, amit az intézetben tapasztalt, és azt követően, hogy a hosszú út után Vozáréknál pár pohár rumot is megivott, egy kis házikolbászt és tepertőt is falatozott, látogatásáról részletesebben is beszámolt. Kitért az áramra is, amit František gyenge testébe vezetnek, sőt hozzátette, mennyire rimáncodott a fiuk könnyörületért, mondván, csak ez mentheti meg őt és vezérelheti haza. Már hogy a könnyörület szót tényleg maga František használta-e vagy a nagyobb érzelmi hatás kedvéért gondolta Gímeš említeni, nem tudni, de annyi bizonyos, hogy éppen ez volt az a szó, ami nagyon is erősen hatott František anyjára, Magdalénára.

A könnyörület szó kislánykora óta ott visszhangzott a gondolataiban, amikor más falusiakkal együtt szemtanúja volt, ahogyan a búrovcei tóba, ami a falu alsó végén a kertek alatt, a város közelében volt, ahol Magdaléna családja is lakott, belefulladt a szomszédja, a tizenöt éves Ondrej Štofík. Beszakadt alatta a jég, és ő, miközben kétségbeesetten kapaszkodott a lék szélébe, egyre inkább elgyengült. Összefutottak az emberek, és bár jól látták, mi történt, senki sem tudott segíteni, mert a jég vékony és repedezett volt. Nem segített a létra sem, amit Dugasék házából hoztak oda, mert még az a nagyon hosszú létra is túl rövid volt ahhoz, hogy megmentse a fiút. Hiába is próbálták biztatgatni, hogy tartson ki, senki sem tudta, mit kéne tenni. Ondrej olykor még segítségért kiáltott, de kicsivel azután, hogy alig hallhatóan az anyját szólította, és könnyörületért rimáncodott, eltűnt a jég alatt.

Magdaléna Vozárová is átélte már egyik gyermeke korai halálát. Mindössze két éves volt, csak egy évvel kisebb, mint František, s ő nagy fájdalomában kimondta azokat a szavakat, amelyek azután egész életében kínozták: a szép, fekete hajú Jozefka meghalt, a csúnya František meg itt maradt.

Ezek a szavak fájdalmasan visszhangoznak most is a lelkében, amikor Františekkel baj van, s az asszonynek egyedül az a döntés hozott enyhülést, hogy mindenáron hazahozzák a fiút.

František kórházi kezelését az apja is nehezen viselte.

Fia betegsége óta, és főként mióta Gímeš a pszichiátriai intézetről mesélt, visszagondolt arra, ami bátyjával, Dominikkal történt, aki tizenhét évvel volt nála idősebb, s akiről a nagy korkülönbség miatt sokkal többet tudott a szülei elbeszéléséből, mint saját tapasztalatából.

Dominkónak szólították, és amikor Karol Bátovský egyszer Dominónak nevezte, mindannyian megbotránkoztak, mert úgy hangzott, mintha Bátovský valami csúnya, oda nem illő nevet mondott volna, ami cseppet sem illett Dominko jószágához.

Amikor ő vagy valamelyik testvére valami rosszat tett, a szülei rögtön azt mondták, Dominko sosem tenne ilyet. Ezért olykor még haragudott is a testvére.

Dominko volt az egyetlen a búrovcei házból, aki leérettségizett, és az egész faluból ő volt az egyetlen, aki főiskolára ment. És ez a csendes és jámbor ember egyszer csak akkora pofont kent le a hatvanéves tanárának, hogy annak leesett a szemüvege.

Dominkót kórházba szállították, s mire apja bement meglátogatni, már halott volt. Tisztázatlan körülmények között halt meg, ezért a faluban egyesek úgy vélekedtek, talán megölték.

Ez is közrejátszott abban, hogy František apja, Cyprián Vozár a bátyjára emlékezve úgy döntött, Gímešsel együtt elmegy a fiáért, és aláírja a nyilatkozatot, amely szerint saját felelősségére viszi haza a pszichiátriai intézetből és attól a pillanattól fogva ő felel a fia tetteiért.

Vozárék háza az Akác utcában két külön részből állt. Az első részben három szoba, konyha és előszoba volt, a hátsó részben, amit toldaléknak neveztek, két helyiség. Ennek a kis hátsó házrésznek külön bejárata volt, és régebben készruhákat raktároztak benne, ezért volt az ablakokon rács. Az a vásároló szereltette fel, akitől Vozárék a házat vették.

A hátsó házrésznek padlása is volt. Kívülről lehetett megközelíteni, egy hosszú létrán, ami szorosan a falhoz volt támasztva közvetlenül a kétszárnyú faajtó előtt. Kissé kockázatos útvonal volt, amelyet a szülők sosem választottak. Pontosan ezt használta ki Vilma, hogy zavartalanul cigarettázhasson ezen a nehezen elérhető helyen.

Amikor egy alkalommal bátyja, Cyril, aki éppen fundamentalista korszakát élte, meglepte ott cigarettával a szájában, elkezdte fojtogatni.

Vilma azonban jó színésznő volt, elvégre Gerbery amatőr színjátszó körébe járt a Hrnčárska utcába. Olyan élethűen adta a mozdulatlant, hogy Cyril megrémült, hogy dühében netalán elvette az életét.

Zavarában az jutott eszébe, hogy csak úgy tudja magához téríteni, ha szappannal mossa meg a szemét. Ezért lement a létrán, be a fürdőbe, majd ugyanazon a kockázatos útvonalon tért vissza a szappannal.

Míg nem volt ott, Vilma szívott egy-két slukkot, de mire a testvére visszajött, megint mozdulatlanságba dermedt. Csakhogy a szeme szappanos dörzsölésekor Vilma színészi képességei befuccsoltak, azonnal meg kellett törölnie a szemét ujjai hegyével.

Vozárék valamennyien az első házban laktak. A kis házban tárolták a nem használt és felesleges dolgokat, így aztán a kis ház, ahogyan a vásáros idejében, most is raktárként szolgált, csak éppen nem volt arra szükség, hogy ráccsal védjék a betörők ellen.

Ezt a kis házat alakították most át Františeknek.

Bevittek neki egy ágyat, egy szekrényt, egy asztalt, egy vödört a víznek, egy lavort és két széket.

Probléma akkor támadt, amikor az a kérdés merült fel, mit dobjanak ki. Ebben a szülők különböző álláspontot foglaltak el.

Míg az anya gond nélkül kidobta a felesleges dolgokat, az apa nem szívesen és csak nagy nehezen szabadult meg tőlük, s amikor végül valami már valóban kidobásra érett, valami új keletű, erős ragaszkodást érzett a kidobni való dolog iránt.

Nem segített semmit az anya érvelése, aki joggal mondta, hogy amit most hirtelen annyira sajnál, ahhoz évek óta hozzá sem nyúlt, és ezután sem lesz rá szüksége. A férjének azonban, arra a gondolatra, hogy végleg eltűnnek, hirtelen nagyon fontosak lettek a felesleges dolgok, s végleges eltávolításuk javíthatatlan hibának látszott. A szülők vitájának az lett a vége, hogy a régi kacsatoknak mintegy a felét otthagyták.

František jövődió lakhelye így részben lomtár, részben szerény kis lak lett.

Amikor eljött az ideje, Vozárék elindultak az állomásra František fogadására.

Az apjuk és Gímeš bácsi hozza haza a pszichiátriai intézetből.

Az állomás felé tart az anya, Ema, Vilma és Cyril, a két testvér, akiknek a padláson történtek óta nem volt egymással semmilyen komolyabb összetűzésük. Még ha Vilma nem is hagyta volna abba a dohányzást, Cyril többé nem fojtogatta volna. Nemcsak a kellemetlen élmény miatt, hanem azért is, mert életének abban a csapongó serdülő korszakában gyorsan elpárolgott belőle a fundamentalizmus.

Vilma nyugodt, örül František érkezésének. Bár a fiú idősebb nála, Vilma volt az, aki megvédte a gyerekektől, ha bántani akarták. Már kislányként bátor volt, de csintalan is.

A húga, Ema pont az ellentéte. Csendes, magányos, a többiektől kissé leszakadva, hátramarad. Feszültséget látni az arcán, de senki sem veszi észre, nem nyugtatgatja senki. Mindannyian megszokták, hogy különös a természetete.

Ugyanakkor megbízható. Épp ezért az anyjuk František mellett őt tartja a legjobb gyermekének. Vilmától eltérően Ema nehezen köt barátságokat. Zárkózott, magánakvaló. Már ő is dolgozik, és még zárkózottab, mióta František a pszichiátriai intézetben van, és még inkább a Nižná Hrana-i tragédia óta.

Františekhez erős szálak fűzték, ez azonban kívülről alig észlelhető, titkolt vonzódás volt. Jó és bátor embernek tartotta a bátyját. Nem felejtette el, mit tett értük.

Mikor a front közeledett a városukhoz, Vozárék Búrovcebe menekültek. František a szomszédjukkal, Ištvaničsal együtt önként az Akác utcában maradt, hogy megvédje a házukat egy esetleges betöréstől. A legnehezebb időkben a pincében húzta meg magát.

Ema arra is jól emlékezett, hogy amikor a háború után egyszer náluk aludt az epilepsziás unokaöccsük, Urban, ő egyáltalán nem tudott pihenni, mert a szomszéd szobából folyton folyvást Urban epilepsziás rohamának ijesztő hangjait hallotta. František volt az, aki egész éjszaka Urban mellett maradt.

Erre tessék, éppen ez a bátyja betegszik meg, nem is tudva magáról, noha korábban soha semmi rosszat nem tett. Mi van, ha ez a finom lelkű és békés természetű ember egyszer csak valami erőszakos tettet követ el. Ugyanúgy, ahogy Dominko bácsi.

Ott fog aludni a hátsó házban. Sosem aludt még ott, mindig a többiekkel együtt lakott a ház első részében. Jön az éjszaka és a sötétség, és František a rács mögött lesz, amiről a szülei egy szót sem szóltak. Ő azonban érzi, hogy éppen emiatt helyezik el a hátsó házban. Elképzeli, ahogy apja azt mondja a fiának, hogy azért ott csi-

náltak neki helyet, mert az ő korában már szüksége van rá, hogy legyen magánélete és saját tere.

František zárkózik be oda, vagy ők zárják be oda a fiút?

Lehet, hogy éjjel majd vissza akar menni a régi helyére a ház első részébe. Ha az ajtót zárva találja, betöri az ablakot. El kellene dugni a késeket.

Éma próbál másra gondolni, de egyre nehezebben lépdel.

Az apjuknak alá kellett írnia egy nyilatkozatot, ugyanúgy, ahogyan Parák feleségének. Ami Nižná Hranán történt, annak állítólag a közeli rokonság volt az oka. Nincs ez másképp Búrovcében sem. Az is lehet, hogy Dominko is ennek lett az áldozata, lehet, hogy ennek az áldozata lesz František is. Ugyanúgy, ahogy az epilepsziás unokabátyjuk.

Éma igyekszik elhessegetni ezeket az ijesztő gondolatokat. Nem megy.

A család megy az állomásra, Vilma vidám, és a többieket is fel akarja vidítani. Vicces történeteket mesél, amelyekben František is benne van. Egyszer, még kisgyerek korában, krumplit kellett pucolnia, de nagyon lassan ment neki. Amikor megnézték, hogy áll a munkával, azt látták, hogy szappannal mossa a krumplit.

Vozárek mennek, néha valamelyikük mond valamit. Vilma valami új kollégájáról mesél, aki még Čížiknél is nevetségesebb.

Az állomáson, húsz perccel azelőtt, hogy a vonatnak meg kellene érkeznie, ami ráadásul késni fog negyedórát, a család észreveszi, hogy Éma nincs sehol.

Vilma visszamegy, körülnéz, nem maradt-e le valahol.

Akkor még egyikük sem sejti, hogy sem másnap, sem harmadnap nem kerül elő.

Balogh Magdolna fordítása

Stanislav Rakús (1940) író, irodalomtörténész, egyetemi tanár (az eperjesi egyetem professor emeritusa), Kassán él. A kortárs szlovák irodalom egyik legjelentősebb alkotója. Legutóbbi, *Lútostivosť* (munkacímén magyarul: *Érzékenység*) címmel 2021-ben megjelent kötete 2022-ben elnyerte a rangos Anasoft Litera díjat. A kötet öt rövidebb-hosszabb elbeszélést tartalmaz, amelyeket a betegség, a traumák és a halál témáján keresztül éppen a sokféle összefüggésben értelmezhető *érékenység* kapcsol össze, noha a novellák története, hangvétele, elbeszélésmódja különböző, s a súlyos témákat a finom irónia és a groteszk eszközeivel ellenpontozza az író. Az itt közölt *Ház az Akác utcában* című elbeszélés a kötet nyitó darabja, amelyben a szerző a múltbeli traumák továbbélését, döntésekben játszott szerepét, az emberi cselekedeteket meghatározó összetett lélektani motívumokat ragadja meg minimalista eszközökkel.

Balogh Magdolna, PhD. (Dombóvár, 1959) irodalomtörténész. Közép-európai comparatistikával foglalkozik. Budapesten él.

sam spade alászáll a PICK szeged szalámigyár és húsüzembe

szigeted égi mása
kireped

*

határok iskolása
mi neked egy
halálok iszkolása

hiányzó foltok egy zokniorról
nyilván melege volt
mi más tudnál meg profilozóktól
litván csemegebolt
ott zajolt s éppcsak reggeled'
mintha dátumot tetthelyet
legalább nem sejténéd
megosztják mint titkokat
mintha levelezőn sejtzenét
te nem is hallgattál volna

*újra az a sítvovat
jut eszedbe esteled'
mikor cefetemberek
alatt kitörtek vaslovak
ha láttad volna felednéd az arcokat
így csak büntivagonok
így csak marhalegelők
bokszospofájú gyalogok
nőverő villanyszerelők
kartoték és nem név szerint*

detektív az emlék megint
kezdik de te megálljt intesz
ne aktázzanak engem is
sőt miben lehetünk fixek
biztos-e végzett reggelig
ki volt el mit követett mért
a gázságot mint csipet belészerelték
-e bejárat mér van kalitkán
vajon vérségünk elég a
pulyám nem is hasonlít rám
családunkban ő a téglá
nem-e vagyok inkább litván
ekképp én a beépülő
kövér kérdés fogyóidő

ekkor az egyik leintett
rád gombol egy civil inget
be kell olvadj detektívúr
túlgondolás klasszik tévút
vesd le nevedet sámuel
hordd e gúnyát s nem árul el
fókuszban küldetés
moráloed szűkre mérd
csipcsupság nem árnyal-
hatja fényes tered

*

megúsztak de páran
és pitiségeket
hozzá vezet ha árral halad
ki ne halászd az apróhalat
megbízottját fehér
köpenyes angyalát
ki kürtön át földet ér
s gyerekszag hatja át

türelem három évig
minthogy szabványok védik
szigorúan húsiparilag
naponta elástál egy lovat
s hogy az egyik félig élt még
ráment bal farpofád
állongva gyűjtötted az ügynek hímporát
beküldted az igénylést
meglesz a nagy fogás
pályázatot nyertél fele lőszeredre
így lelsz a csecsemőtelepre

egy gépet sincs gusztusod szétlőni

*

van nekik egy szervszerváló szájtjuk
s hálás mecénáló oldalbordáltjuk
amint a telep egy méhhez hozzájut
kedvvel keleszt belőle későbbi
dífert és csemegepéket
polisznak remeteségnek
mindet testzsírszázaléka szerint
hasogat végy be rá kvarelint
ne nézd mér van e nejlonszák

*

ha egy is nem osztja szempontját
ha fogadt magára bukik
vagy csalódott kuncsaftok felnyomják
valamely okból elbukik
tán egy elbízott monológ miatt
aki létrehozta ezt

sokévnnyi meteorológia
fejdről a korpakeksz
ahogy vakarod
kavarog

*

aki létrecsinálóst játszik
bűne a sötétben világít
biztos kéz formálja terveid
hajszád iránta felderít
s elér mint minden test bűvkörig
kihűl s csodásan működik

Szamosvári Bence 2001-ben született, gimnáziumi tanulmányait Szentesen végezte irodalmi-dramai tagozaton. Versei többek között Alföld, PRAE és Nincs lapszámokban jelentek meg.

A színpad varázsa és veszedelme Móricz életében és műveiben¹

Móricz életének számos tragédiája mellett minden bizonnyal volt egy „szomorújátéka” is, ami eddig sem kerülte el a kutatók figyelmét, de további vizsgálatra feltétlenül érdemes: ez a színházhoz és a drámaíráshoz való vonzalma, ami akár viszonozott volt, akár viszonzatlan, inkább szomorúsághoz vezetett, semmint tartós boldogsághoz. Mindez azért is érdemel kiemelt figyelmet, mert mégiscsak nyolcvan körüli műről van szó, vagyis tetemes mennyiség, amelynek műfaji változatosságán túl pozíciója is döntő jelentőségű az életműben: nem egyszer nyilatkozta vagy rögzítette naplójában Móricz, hogy ezentúl csak a drámaírásnak él – de szerencsére egyszer sem tette meg, így egy középszerű színműíró helyett egy nagyszerű epikus frusztráció-történetnek fontos elemeivé váltak ezek a művek. És ugyanilyen fontos a színház- és drámatörténeti szemszögből kiinduló analízis is: Móricz nagyhatású vergődése nem csak a magyar drámairodalom feloldatlan és talán feloldhatatlan kríziseire reflektált, de a dráma-

történet részeként el is mélyítette ezeket az ellentmondásokat; míg akarva-akaratlanul mutatta meg azokat a színháztörténeti (és „közönségtörténeti”) antinómiákat, amelyek következményeit még ma is nyöggjük. Hiszen nem kerülheti el figyelmünket, hogy bár Móriczról színházat is elneveztek, színművei ugyanakkor alig-alig bukkannak fel jelentősebb színházaink repertoárjában, eredeti formájukban szinte soha, átíratokban olykor, felemás sikerrel.

A drámaírás vonzása és veszedelme

Gimnazistaként írta első darabját Móricz,² és ez nem csak a késői pubertás egyik epizódja lehetett, de viszonyítási pont is a továbbiakban: jubileumi visszatekintésében ezt az időpontot jelölte meg drámaírói pályája kezdeteként 1929-ben, amikor ismét komolyan

mérlegelte, hogy felhagy az epikával a drámaírás kedvéért.³ A *Színházi Életemek* 1928-ban ugyan azt nyilatkozta, hogy „Húsz éve kísérletezem a színpaddal”,⁴ vagyis elképzelhető valamiféle idő-eltolódás a drámák írása és színpadi kísérletezés között, amit megerősít több későbbi megjegyzése is. Ennek kapcsán fontos lenne színházi „szocializációjának” feltárása: hol és miként látott színházat először, mit és kivel, és mindez milyen hatást gyakorolt rá. Drámairodalommal kapcsolatos ismereteinek geneziséét könnyebb meghatározni az egykori tananyag és az önképzőköri programok nyomán, annál is inkább, hogy Csathó Kálmán, a Nemzeti Színház későbbi rendezője, majd főrendezője, Móricz osztálytársa volt.⁵

Móricz tehetségének jellege feltétlenül determinálta a drámaírásra, hiszen nagyszerű karakterformálása, atmoszféra- és helyzetteremtő ereje, szereplőinek egyénített beszédmódja, konfliktusok iránti érzékenysége, mind a színpadi műfajok felé sodorták. És ennek a sodrásnak maga is örömmel engedett, sőt: formai virtuozitását is demonstrálni tudta, hiszen társadalmi dráma, népszínmű, idill, történelmi dráma (sőt: „történelmi melódia”⁶), életkép, regény-adaptáció, verses színjáték, egyfelvonásos került ki tolla alól, és még egy bábjáték-szerű Lúdas Matyi is. Mindez persze a sokféleség mellett drámaírói identitás-keresésére is utal, ám ha visszatekintünk azokra a színművekre, amelyek színpadokon túléltek szerzőjüket, szinte csak a regény-adaptációk maradnak.⁷ Sajnálatosan – vagy szükségszerűen? – sem Bartók, sem Kodály nem kívánta szöveggönyvként felhasználni műveit, pedig Móricz felajánlotta nekik.⁸

A kortársak közül később többen is megfogalmazták, amit maga a szerző is pontosan érzékelt, hogy mi is a baj ezzel az ambíciójával. Legfőképpen az, hogy tehetségén túl a látásmódja sem színházi. Amit Laczkó Géza röviddel a színműírói pálya kezdetét követően úgy fogalmazott, hogy „Móricz

nem tud szerepet írni. [...] színszerűen felépített történeteit novellisztikusan viszi keresztül,”⁹ s évtizedek múlva is ezt erősítette meg Schöpflin, hogy a szerző „Nem akar alkalmazkodni a színpadhoz.”¹⁰ Pedig akkor már több színművét is bemutatták a legjobb színházak, a legjobb színészekkel. Mégis: Alexander Bernát egykori diagnózisa érvényben maradt, amit pedig az egyik legsikeresebb színműről, a *Sári bíró*ról állított fel: „Jó alakok, jó téma és mégsem jó dráma. A dráma kivételére sincsenek a szerzőnek jó ötletei, illetve ötletei vannak, de drámailag megkapó ötlete nincsen.”¹¹

Megmaradt epikusnak, írónak, noha – Szondi Péter drámaelméletének terminusával – a drámát nem írják, hanem tétélezik.¹² Ezt érzékelté maga Móricz is, többek között az ebben a műfajban otthonos „zsidó fiúk” kontrasztjaként, azok mintha a „színházban élének” – írta –, így „ismerik a mesterséget,”¹³ vagyis mintegy belülről komponálják darabjaikat – szemben vele, aki kívülről, az epika felől érkezett, és akinek ráadásul többször társadalmi vagy történelmi problémák megformálására szolgált a színpad, amit nem könnyű szereplők egymás közötti viszonyaiból kibontani.¹⁴

És persze cipelte magával Móricz a magyar drámatörténeti tradíció minden terhét, hiszen érzékelnie kellett a kánon színházidegenségét (a magyar klasszikusok az egy Kátona József kivételével nem törekedtek színszerűsége: Vörösmarty *Csongor és Tündéje* vagy Madách *Az ember tragédiája* nem kíván megfelelni a színház kívánalmainak).¹⁵ Ezt a tradíciót talán felülírta volna Bornemisza *Magyar Elektrájának* lelkes adaptálásával, de hát az eredeti művet alkotó Szophoklész mégsem volt a hazai drámatörténet része. A magyar színpad tradícióiról már 1905-ben tanulmányt írt Móricz az *Uránia* című folyóiratba,¹⁶ felismerve, hogy mennyire problematikus jelenség az örökül kapott „magyar színműirodalom,” és ennek a tradíciónak kortársi – és keresztény – foly-

tatása sem kecsegtetett a megújulás esélyével sem Herczeg Ferencnél, sem Gárdonyinál, sem Zilahynál. Szigligetivel persze komoly impulzust kapott ő maga is a népszínművektől, amitől később szabadulni sem tudott, de ezek sem segítették hozzá dramaturgiaiailag is „jól megcsinált darabok” létrehozásához, mint amilyeneket a „zsidó fiúk” írtak, akkor is, ha kicsit sommásnak tűnik faji alapon egy kalap alá venni Szomoryt, Bródyt, Szép Ernőt, Füst Milánt, Heltai Jenőt, Gábor Andort, Barta Lajost, akik közül nem egy éppúgy kínlódott a színházszerűséggel, mint ő.¹⁷ Az egyetlen és nagy Molnár Ferenc kivételével, akire heveny irigységgel tért ki naplóiban Móricz.¹⁸

Pedig elméletileg és történetileg is mérvadó eszme-futtatásokkal reflektált dráma és színház kérdéseire, mind a Nemzeti Shakespeare-ciklusáról írva,¹⁹ mind Moliére műveiről szólva,²⁰ de írt a Bánk bánról is, 1924-ben Debrecenben pedig előadást tartott „a színpad problémájáról”.²¹ Hozzászolt továbbá a Nyugat 1928-as színház-vitájához, és dramaturgiai vallomást is közzétett ugyanott 1929-ben – a felsorolás messze nem teljes.

Ihletet azonban mégsem merített azoktól a külföldi kortársaktól, akik a látókörében voltak, mint Hauptmann, Maeterlinck, Csehov, Ibsen vagy a számára is döntő jelentőségű, a férfi-nő kapcsolatot színműveiben a végletekig kielező Strindberg. Akinek drámáit rendkívül közelről ismerhette, hiszen *Hattyúvér* című darabjában látta először Simonyi Máriát,²² a *Haláltánc* pedig Móricz *Búzakalászával* egyidőben szerepelt a Renaissance Színház repertoárján. De a svéd szerző szemléletében és dramaturgiájában mégiscsak volt valamiféle idegenség, amit Oláh Gábor úgy fogalmazott meg Móricznak írt levelében, hogy „mire egy magyar embernek a Strindberg-érzés?”²³ És csakugyan: a férfi-nő kapcsolat kríziseit inkább kiadós veszekedésekben látjuk a Móricz-drámákban, mint gyötrelmes és maró

strindbergi konfliktusokban, és szemben a skandináv szerző borzalmakat kínáló körpanorámájával, Móricznál a változó díszletek, helyzetek és asszonyok ellenére valamiféle monotonia érzékelhető a konfliktus-típusok ismétlődésében. És akkor még nem is szóltunk azokról a szerzőkről, akik alig voltak láthatók a leányfalusi horizontról, pedig ugyanekkor vívódtak a dráma és színház sikeres megújításával, mint Brecht, Pirandello, Joyce – a sor folytatható.

Jóindulattal, persze, másként is megfogalmazható mindez: Schöpflin 1924-ben úgy látta, hogy itt talán egy új törekvéssel állunk szemben: Móricz nem színházat akar csinálni, hanem az életet kívánja megmutatni a színpadon „minden formai mesterkedés nélkül.”²⁴ Amiben nem csak a naturalizmus megújított öröksége sejthető, hanem annak előzménye, ami később majd a dokumentum-drámák műfajában jön világra, és a posztdramatikusság színház sajátossága lesz.²⁵

Pedig az 1924-es év volt az, amikor a magánéleti krízis és a szerelmi szenvedély káprázatos alkotóerőt szabadított fel Móriczban, naplója tanúsága szerint tíz színműtervén dolgozott szinte egyidőben (egy április 12-i bejegyzés már 12 darab „fővéséről” szólt),²⁶ köztük lenne „egy Simonyi-szerep a javából”, de az *Odyseus bohongásai* mellett (amit állítólag egy hét alatt írt meg Leányfalun),²⁷ az *Ámor és Psyche* allegóriája és egy sor további színmű formálódott: Alexandriai Szent Katalin- és Kleopátra-drámákkal kedveskedett volna Máriának, akire egy frissen írt egyfelvonásos jogait testálta (majd ezeket visszavette).²⁸ Volt olyan este, amikor bezárkózott „büdös” debreceni hotelszobájába, és „éjfélíg megírtam a darab első felvonásának anyagát” – büszkélkedett.²⁹ De a fennhéljázás itt véget is ért, a darabok ekkor és a későbbiekben sem tudták beváltani a hozzájuk fűzött várakozást, így tehát a „nemek halálos gyűlöletét” tematizáló darab, az egyébként sikeres *Vadkan* verbálisan hidalta át, amit dramaturgiaiailag nem oldott meg, a *Repülő sas*

Napoleon-drámájából színes történelmi tabló lett, a *Pókban* gondosan felépített feszültséget az elhibázott harmadik felvonás oltotta ki – és így tovább. Jóindulattal természetesen „atmoszféra-drámáknak” nevezhetjük ezeket a derék Schöpflin nyomán; de a mégoly erőteljes atmoszféra sem érvényesülhet a színpadon akciók nélkül, mint ezt Csehov és Ibsen is pontosan tudta, és Kaiser színműve kapcsán maga Móricz is megfogalmazta.³⁰ Amikor pedig szándékosan akart könnyeden és szórakoztatóan komponálni, mint a *Szép asszony kocsisa* prózai operettjében, hogy vigaszt nyújtson a megcsönkített országnak, a diagnózist felállító Nagy Endre írásának címe mindent elmondott törekvéséről: „Nehéz a giccs.”³¹

Joggal kérdezett rá 1929-es jubileumán: „Vajon most eljutottam [...] 30 év után valósággal a színpadhoz?” A feletet az 1937-es rezignált visszatekintés adta meg: „Csak tudnék egyszer olyan témába fogni, amit el is lehet játszani... Mind válogatottan közönségriasztó... Moralítások.”³²

A színház vonzása és veszedelme

A színház vonzásához Móricz számára hozzátartozott tömeghatása is, egy előadás estéről estére akár ezreket érhetett el. Tudatosan is törekedett minél szélesebb közönség megnyerésére: „amikor nem bírtam elérni a tolla, amit akartam, a színpad segítségével közelítettem meg”³³ – vallotta. Műfaji sokszínűségéhez a bemutatók helyszíneinek változatossága mérhető: a Vígszínház, a Magyar Színház, a Művész Színház, a Belvárosi Színház mellett kisebb – de nem kevésbé jelentős – színpadokon is színre kerültek művei: a Renaissance Színházban, a Nyugat matinéin, de akár az Apolló Kabaréban vagy a rögtönzött falusi színpadon, ahol írói jubile-

uma alkalmából parasztyerekek adták elő egy művét.

A Nemzeti Színház kiemelt jelentőségű volt számára, bárki vezesse is, így egymással ellentétes felfogású direktorok számára is szívesen szállította darabjait. A beavatást a Nemzetiben az – ugyancsak leányfalusi – Tóth Imre vállalta, de Ambrus Zoltán, Hevesi Sándor, Voinovich Géza, Márkus László és Németh Antal is dolgozott Móriczcal, akárcsak más színpadon Jób Dániel vagy Beöthy László; vagyis a magyar színháztörténet legnagyobbjai látták fantáziát színműveiben. És Móriczban, aki mindjárt előadás-ként gondolta el darabjait, így szereposztási kérdésekbe is beleszólt: „Kiss Feri nem lehet, Csontos kövér, öreg, Törzs öreg, fiatalok jelentéktelenek”³⁴ – és így tovább. Egy levele tanúsága szerint szakításuk után Simonyi Máriát eltiltotta volna az általa írt szerepektől, míg naplója és levelei azt sejtetik, hogy olykor a színészvezetésbe is beleszólt, amúgy is viszolygott a rendezők „túlhatalmától”, mint ezt Max Reinhardtól később leírta,³⁵ noha pontosan érzékelhette, mekkora a rendező szerepe egy színelőadás méltó megformálásában.

Ha a rendezőkkel szembe is szállt, direktorokkal ritkábban, akik nem egyszer kérétek arra, hogy ízlésük és közönségük várakozásai szerint alakítsa bemutatásra szánt darabját. Az ekként többször is kikényszerített happy end egyfelől közönségbarát gesztus volt, másfelől pedig drámaellenes. Az ismétlődően optimistává erőszakolt szüzsé: Nyilas Misi, Kopjáss István és Szakhmáry Zoltán, de még a népmesei Lúdas Matyi sorában vagy a *Pacsirtaszó* esetében ugyanazt igazolta vissza, amit a drámaíró Móricz maga is érzékelt és megfogalmazott: hogy nem belülről, a darab logikája – krízisei, karakterei, konfliktusai – felől komponálja a drámát, hanem kívülről, az epikus történetészövés voluntarizmusával. Sokszor sikerült mégis valamiféle törekeny egyensúlyt teremtenie, máskor azonban ez sem mentette meg a bukás-

tól, a *Kerek Ferkó* összesen tizenötször ment, a *Murányi kaland* nyolcszor, és nem járt jobban a *Kamaszok* vagy a *Forr a bor* sem.

Hevesi András igen pontosan fogalmazott a 8 Órai Újságban, amikor leírta, hogy „Ez a nagy író csupa színpadi gyámsalanságból olyan érzelmi és gondolati klisékbe téved, amelyekhez semmi köze.”³⁶

De hát a dráma a regénnyel szemben nem a szerző, szerkesztő és kiadó „magánügye”, hanem egy széles kollektíva közös alkotása, amelyben csaknem mindenkinek lehet szava, mert része is van benne. Ebben a kollektív alkotófolyamatban az egyébként robusztusan erőteljes Móricz olykor hajlékonyan bizonyult: ha a színház azt kérte, szerepet írt Varsányi Irénnek – hogy Simonyi játszhassa főszerepet³⁷ –, ha Blahánénak nem jött a „frász” a szájára, hát finomított az egyébként karakteres beszédmódon,³⁸ sőt, akár titkos gróftot komponált a drámába és „operettmázzal” öntötte le, hogy ne kelljen szembenézni az általa korábban drámaian megmutatott nyomorral a *Csibe*-darabban, amelyet korábban Bárdos Artúr visszaadott.³⁹ Amikor a töredékben hagyott *Betyárban* nem kötött efféle kompromisszumot, Németh Antal „szociális tartalma” miatt nem vállalta bemutatását. Megalkuvásaival ismét csak nem a drámán belülről komponált, hanem külső, olykor éppenséggel ad hoc igényeknek hódolt be, amelyeknek nem volt művészi legitimációjuk. Olykor erkölcsi sem.

De hát a színház drága műfaj, egyetlen színigazgató sem kockáztathatja a bukást, kísérteti színházaknak ekkor nemigen volt még helye (a Thália Társaság kezdeményezése elhalt, az Írók Bemutató Színháza megszűnt, a magyar színházi avantgárd rövid életű volt és intézmények nélküli), és ha léteztek volna is alternatív fórumok, akkor sem elégíthették volna ki a maguk maroknyi közönségével a szerző igényét a tömeghatásra. Nem is szólva színpad és kassza végzetes összefonódásáról, ami Móricz számára ugyancsak motiváló erejű volt, mert nem csak 40 főt tar-

tott el egyetlen írógéppel, de finanszírozni is kellett remekművei születését.

A színészek / színésznők vonzása és veszedelme

Aligha ismer a drámatörténet még egy szerelmezt, aki darabok sokaságát tervezi és írja egy színésznőnek olyan sikerrel, hogy a színésznő végül pályáját is részben odahagyja. Simonyi Mária talán a legpontosabban és legsokoldalúbban „dokumentált” művésze a 20. századi színháztörténetnek, bár mindez olykor zavarba ejtően intim, máskor végtelenen elfogult, mind az asszony idealizálásában, mind démonizálásában. Aki színpadi dialógusok forrásává is vált, akárcsak legyőzött riválisa, Holics Janka, s az első feleség éppolyan méltán, mint anakronisztikusan kívánt férje „társ szerzőjévé” válni, mint vált a második. Amit Móricz fel is ajánlott Simonyinak: „megírjuk együtt az őszi darabot”⁴⁰ – próbálta csábítani írói autoritásának részleges átengedésével. Szembeötlő azonban és nem kevésbé beszédes, hogy Móricz naplóiban Simonyi valóságos színpadi jelenlétéről, tehetségéről, művészetének lényegéről kevés szó esik, hiszen számára a színésznőben a nő volt érdekes, az homályosított el minden egyebet, így identitásának tartalmát is.

És ennek jelentősége messze túlmutat egy mégoly emblemikus élet fordulópontján. A polgári keretek közé illeszkedés mintegy varázstalanította a dívát. A színésznők ugyanis a 19. század végétől nem csak az emancipációs törekvéseknek voltak gerjesztői és prototípusai: integritásukkal, autonómiájukkal, merészségükkel, szabadságukkal; de megítélésük korábbi pozíciójából – a kurváéból – ekkor kezdtek ellépni a minőségi prostituált felé. Vagyis már nem egyszerűen megkapható, helyzetükből kényszerített könnyűvér jellemezte őket – ahogy még Ka-

tona József is írt róluk, majd örökítette meg gonoszul a hiába vágzott Dérynét *A rózsában*,⁴¹ amit a fiatal Jászai Mari is átélt,⁴² és aminek kispolgári rezonanciája a *Kivilágos kivirradtig*ban is felbukkan,⁴³ de még Janka is úgy fogalmazott, hogy „maga átlépett egy másik világba, a ronda színészek közé aljasodott.”⁴⁴ A 20. század elején már pozíciójuk és szerepeik révén valamiféle legitim, művészi promiszkuitásnak lettek letéteményesei; ami természetesen együtt járhatott aktuális partnercserékkel is. Móricz ennek előbb haszonélvezője volt, de ezt a színházi dinamikát éppúgy nem értette, mint a drámaírást. Hiszen amikor a *Búzakalás*ban eljátszott szerepében Simonyi „brillírozhatott,” nem érzékelte, hogy az asszony imádata nem a szerzőre irányult, hanem rajta keresztül önmagára. Arra tehát, hogy ő mint színésznő milyen káprázatos módon mutathatja meg rendkívüli tehetségének egész terjedelmét – ekkor éppen Móricz műve révén, aki jól látta az előadásban érvényesülő paradoxont: „többet hozott ki magából, mint ami benne volt.”⁴⁵ És a férfi éppen ezzel próbált csábítani: „októberben játszunk a *Dilemmát*” – írta Simonyinak –, „Abban lesz egy olyan vibráló szerepe, mint a briliáns.”⁴⁶ Ha már egyszer valóságos drágakövel nem szolgálhatott, és feltehetően a színésznő is ezt részesítette előnyben.

Móriczot Simonyi elragadtatása joggal tévesztette meg, nem egyedül kezdő színpadi szerzők közül, hiszen a hála kifejezése nélkülözötte a kacérságot, a „szent színpadon” a színésznő „legelőször nyakamba rohant” – emlékezett –, „vitt föl a zegzugos lépcsőkön az öltözőjébe”,⁴⁷ ahol bókokkal halmozta el boldogan és felindultan: „Így még nem voltam soha egyetlen szereppel sem, ilyen mámoros, ilyen boldog...”⁴⁸ és Móricz is elhitte: „neki soha életében olyan sikere nem volt, s ennek én vagyok az oka.”⁴⁹ A parfümös és forró füledtségben a kommunikáció túllépte a verbalitást, mint színpadok táján ez szokás. De hiszen nem sokkal ezután

a színésznő másik darabot próbált és játszott, másik szerzőt olvasott és imáda benne önmagát, majd harmadikat. A vonzás erotikája Móricz számára elementáris és kizárólagos volt, és persze Simonyi Máriát is megpörkölte a férfiből áradó tűz, akinek szövegét mondta: „...az édes, szép szájában van az én kis szavam, a maga ajkai között megnő, felizzva lobog ki...”⁵⁰ metaforizált a bumfordi Móricz. Hogy követhetné őt más? Ezért háborodott fel a színház és színésznő egyébként üzemszerű működésén: „és maga becsutelen kis álat (!) újra színpadon? darabot olvas és szerepet tanul és próbára siet?”⁵¹ A két önzés párbajában Móricz még nincs otthon: „ha maga más szavait dumálja” – írta szerelmének –, „kapok én még színésznőt, aki az enyémet szájába veszi.”⁵² És meg is fenyegette, hogy ha nem mondja le a Kaiser-darabot (az *Asszonyáldozatról* volt szó), akkor az övét eladja Beöthynek.

Hiszen a színésznő identitása a rá irányuló figyelemben formálódik, önmaga ideálképét az általa megteremtett varázsban látja vizsont, s ennek része a rendre felkeltett vágyakozás. Aminek ugyanakkor prózai feltételrendszere is van: a megfelelő kozmetikumok, ruhák, fodrász, szabó, öltöztető; és a magánéletben tovább játszott szerep, aminek színtere egyebek mellett a *Színházi Élet* lehetett. Hogy az ötszobás lakás és a művész-életforma mögött olykor pártfogó sejtethető – mint egy ponton ezt Móricz is feltételezte Simonyiról –, az csak még izgalmasabbá tette a sztárkultusz aktuális hőstét. A csalódás mélypontján a színházidegenségről is valló felháborodás pontosan fogalmazódott meg: „... mi a színésznő? Illúziótlan üzleti lény...” – írta Móricz, később pedig: „Szép teste szerszám, kemény lelke eszköz”,⁵³ és békaszájúnak, denevérfülűnek látta korábbi bálványát,⁵⁴ akinek csókja, gyöngye szava, lihegése is csak „nagy pénz.”⁵⁵ Amiből a színház profitál, aminek vonzereje voltaképpen ez a nő, sőt, nem is a teljes nő: „az egész színház az ő p...nájára van alapítva.”⁵⁶

Pedig színészek és színésznők között Móricz jól tájékozódott, Blaha Lujza vitte sikerre egykor a *Sári bírót*, de Varsányi Iréntől Fedák Sáriig és Berki Liliig, Hegedűs Gyulától Somlay Artúron át Törzs Jenőig szerepeltek formátumos művészek darabjaiban, akik a közös szociális térben is otthonosan mozogtak: a Fészekben, a kávéházakban, vagy éppen Leányfalun: az utált Hettyey Arankától Helvey Lauráig és az öt ide csábító Rózsahegy Kálmántól a nagyhatalmú kurzusdilettáns dráma- és filmíró Pekár Gyuláig.

Mindezzel együtt nem vált – Molnár Ferenc módjára és sikereinek magyarázataként – valamelyik színház házi szerzőjévé, hogy jól ismert karakterekre, kollégák képességeire és alkatára formálja szerepeit, majd a próbafolyamat révén részese legyen egy olyan interakciónak, aminek eredménye sikeres előadások sorozata lehet.

Hogy Simonyi pályája kettétört, hogy mégis elvállalta a feleség ráosztott szerepét, az nem csak Móriczot töltötte el később csálódással – hogy elvesztette a kurvát,⁵⁷ aki őrá is „testiségének s csodálatos erkölcstelenségének varázsával hatott,”⁵⁸ mint írta, s aki bevezethette volna a bohémvilág rejtelméibe, de főként a színésznő drámájává vált. Sovány elégtétel lehetett a felolvasóesteken elszavalható versek és novellák sora, hiszen ott csak szöveg van, de szerep nincs, pontosabban az a szerep nincs, aminek egészében odaadhatná magát. És amikor a színpadi szerepekhez később visszatért, már ő sem volt ugyanaz, hiszen a színésznő élete a polgárasszonyokénál sokkal sebesebben telik, így utólag igazolta Móricz haragjában megeléjezett ítéletét, hogy Mária végülis nem nagy színésznő. De kudarcával mégis túlnőtte kortársait: „a halhatatlanságot, íme átnyújtom magának”⁵⁹ – írta szerelmes hevíletében Móricz, és nem tévedett: Simonyi kolléganői már csak színháztörténészek emlékeiben, legfeljebb köztterek nevében élnek, ő pedig, férje ihletésében és írásaiban, mai napig elevenen.

A közönség vonzása és veszedelme

Hogy egy regényíró mikor találkozik a közönségével, az nyilvánvalóan nem releváns kérdés – felolvasóesten, író-olvasó találkón, dedikáláskor a könyvünnepen, de az se nagy gond, ha csak posztumusz; a színházban azonban eleven sokaság van jelen, akiknek szinte tapintható élménye a „rituális összelélegeztetés,”⁶⁰ amit szöveg és színész diktál. Móricz szerzőként nem csak átélte ezt, de érteni és alkalmazni akarta, olykor szövegkönyvvel a kezében jegyzetelt a nézőtérre, hogy utóbb felhasználja a publikum reflexióit, és még teljesebben szolgálja ki a közönség igényét.

És ez a nézőtéri „szeizmográf” ugyanarra a színházidegenségre utal, mint drámaírói működése, mert nem darabja írása közben érezte a vélhető hatást, hanem a hatásokat próbálta darabjába illeszteni, csak követte a közönség reakcióit, ahelyett, hogy ő maga diktálta volna azokat. Itt vált a tetszeni akarás dramaturgiai komponenssé, amivel kész volt felülírni színművei belső logikáját. Hiányzott belőle az az integritás, ami regény- és novellaíróként nagyon is megvolt benne, hogy nem az elvárás, a közízlés, végző soron a tetszés a fontos, hanem a kifejezés szenvedélye. Nyomtatott lapokon nem számíthatott tapsra, a színházban azonban nélkülözhetette.

Így jutott oda, hogy felismerje: „Az író be van sorozva a szórakoztató iparba éppúgy, mint a komédiás, a festő, a muzsikusz, a pincér.”⁶¹ Fájtnak azonban, mikor mások is „komédiásnak” nevezték, mint naplójában rögzítette, amikor egy kérdésre azt felelte, hogy csak színdarabokat ír, s a válaszul kapott lekomédiázós „hatott, mint a mérge.”⁶² Ugyanakkor „Hallatlan pénzszegekkel kell keresni a szórakoztató képesség segítségével, s le kell nyelni mindent, ami őszinte gond és fájdalom”⁶³ – írta. Így lett

ő is a „siker fanatikusa”, mint Bárdos Artúr jellemezte a „receptre” dolgozó szerzőket – akiknek műveit Bécsy Tamás elemezte szisztematikusan, teoretikusan,⁶⁴ és lesújtó konklúziókkal. És aminek érvényesüléséért Móricz pályáján Hubay Miklós – egyébként érzékenyen elfogult tanulmányában⁶⁵ – Hevesi Sándort tette felelőssé. Hiszen, ha az ember egyszer „bekapja a siker horgát” – írta Móricz naplójában –, „s ha azt kiszakítják, fáj az egész hiúsága.”⁶⁶

Pedig pontosan látta a siker sivár szerkezetét is. Debrecenben jegyezte fel Farkas Imre *Nótás kapitányának* hatása alatt: „Szörnyű. Századszor kifőzött tea újra forrázva, langyos, cukros vízben.”⁶⁷

De hát kik is töltik meg a színházat estéről estére, kiknek a tetszése vagy nemtetszése dönt végül, nem csak a darab sorsáról, de akár a következő színműről? Móricznak nem volt saját színháza, így saját közönsége sem, írt, ahova kérték. És bár idővel színházi stallumai lettek,⁶⁸ de ez sem teremtett saját tábort, így az a várakozás, ami például Molnár bemutatóit megelőzte, nem jellemezte a Móricz-premiereket. Az iránta megnyilvánuló érdeklődés sem drámaírói munkásságából eredt, hanem zseniális prózájából és ekként megteremtett írói presztízséből. Amikor pedig a *Színházi Élet* szerepeltette Móriczot, ott a lap lefelé nivelláló jellege, „Intim Pistá” és „Mi újság a Zserbo-bo-bo-bóban” jellegű rovatai igencsak felemás népszerűséget biztosítottak, tábort nem.

A számára egyik legfontosabb színmű, a *Búzakalász* bemutatóján és első előadásán nem kis viszolygással látta Móricz, hogy a nézőteret zsidók töltik meg. „Keresztény ember talán száz sem nézte meg a *Búzakalászt*” – írta naplójában.⁶⁹ De hát hol vannak akkor „a magyarok”? A Nemzeti Színház dohos, vidékies előadásain? Vagy másik színházban? Melyikben? A színházak által is generált urbanizálódó, akkulturációs folyamatot, a felemás modernizációt pontosan jellemezte, hogy azok, akikről Móricz darabjai

szóltak, nem voltak kíváncsiak rá, a konzervatív véleményvezérek éppenséggel elutasították őt, akik pedig érdeklődtek iránta, azokat ő nem érezte sajátjának. Kodolányi János öntudatosan vallotta, hogy ő nem akar a nézőtéren ülő „utálatos pucér zsidó asszonyoknak”⁷⁰ darabot írni, Móricz némiképp osztotta idegenkedését, de írni akart bármi áron, és írt is. Viszolygásának éppúgy, mint későbbi behódolásának jelentős következményei lettek, bár idővel a közönség összetétele megváltozott. Amikor tehát engedett a publikum ízlésének, voltaképpen az urbanizálódó, félművelt (kis)polgárság szórakozásvágyának engedett, saját közönségét pedig zajos színpadi sikerei sem tudták ebből a közegből megteremteni.

És talán éppen itt érdemes felidézni, hogy Móricz *Fortunatus* című drámája fordulópontot jelenthetett volna, amelyben egy „zsidó Turi Danit” formált meg rendkívüli erővel és súlyos konfliktusok sorozatában, dramaturgiai fogyatékoságait a történet fordulataival és végletes karakterekkel fedve el.⁷¹ A művet azonban a Nemzeti Színház elutasította, és más színház sem vállalta, ki tudja, hogy belelátható antiszemitizmusa miatt vagy annak ellenére. És bár Móricz később közzétette a darabot, némi nosztalgikusan le-sajnáló kommentárral, mint ifjúkori „játék-szert,” 1924-ben mégis azt mondta Gellért Oszkárnak, hogy „ha akkor ezt a darabomat előadják, talán nem írok többé regényt, csak drámát.”⁷² Isteni szerencse tehát, hogy a bemutató elmaradt. De ez volt az a töréspont – Csathó Kálmán szerint is⁷³ –, amit követően engedményeket tett a színpadnak, voltaképpen lábhoz tette tehetsége és autonómiája fegyverét.

Lehet-e valamiként – Móriczot követve – happy enddel zárni ezt a fejtegetést anélkül, hogy megerősokolnám eddigi gondolatmenetemet? Megszorításokkal, de talán lehet. Hiszen mégiscsak „sikerszerző” – is – volt Móricz, a *Légy jó mindhalálig*, a *Rokonok*, a *Sári bíró* komoly szériában ment, tí-

zezreknek, de akár százezreknek is élményt adva. Kevésbé sikeres műveiben is megannyi égető problémát tematizált, ami nézőkben és művészekben tovább rezonált: a házasság élet krízisétől az identitás feladásán keresztül a magyar parasztság tragédiáján át a magára hagyott becsületig. A népszínmű tradícióját némiképp megújította, és történelmi drámáinak is vannak revelatív pillanatai, amelyekben politikai és nemzeti kérdéseket vetett fel anélkül, hogy patetikus vagy önsajnáló lenne, bár így is rendre kiváltotta a „görénykurzus” véleményvezéreinek haragját. Végül pedig krízisekkel és tragédiákkal szegélyezett sorsában egy-egy pillanatra érezte és élvezhette a felé

irányuló rajongást és fűrödhetett a sikerben, amikor zúgó tapsorkánban sokadszor is a függöny elé hívták. Márpedig ez olyan pillanat, ami örökké tart, és amit nem írnak fölül későbbi kudarcok. Csak remélnünk lehet, hogy ez nála is így volt. ■ ■ ■

■ **Nagy András** a Pannon Egyetem habilitált docense, pályáját íróként, majd drámaíróként kezdte, jelenleg eszmetörténeti és történeti kutatásokat folytat, Leányfalun él.

JEGYZETEK

- 1 Az itt olvasható tanulmány szerkesztett változata annak az előadásnak, amelyet Leányfalun tartottam a „Magában élt és alkotott?” *Móricz Zsigmond irodalmi kapcsolatai* címen rendezett konferencián, 2024. április 13-án.
- 2 *Sertorius* címen 1899-ben, a motívum és az antik hős visszatér a *Forr a borban* is.
- 3 Lásd: Szilágyi Zsófia: *Móricz Zsigmond*. Budapest: Kalligram, 2023, 422.
- 4 Idézi: Szilágyi Zsófia, *ibid.*, 502.
- 5 Lásd Csathó levelét Móriczhoz 1908. szeptember 5-én: „... kerestem a közönség soraiban azt a kis fiút, aki melletttem ült a Collegium padjában...”. Digitális bölcsészeti platform: <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.902> (letöltés ideje: 2024. május 20.)
- 6 Az egyfelvonásos *Aranyoknyákat* nevezte így.
- 7 *Légy jó mindhalálig, Úri muri, Kivilágos kiviláradtig*.
- 8 Bartóknak az *Alvó oroszlánt* ajánlotta, ami a *Nyugat* 1923/7-es számában jelent meg, Kodálytól az *Ámor és Psyche* megjelenését remélte, míg a zeneszerző több művéhez is komponált betétdalokat. Móricz és Kodály kapcsolatáról lásd: Bónis Ferenc: „Kodály Zoltán és Móricz Zsigmond”, *Hittel*, 2012. szeptember.
- 9 Laczkó Géza: „Móricz Zsigmond a Nemzetiben”, *Nyugat*, 1911/8.
- 10 Schöpflin Aladár: „Bemutatók”, *Nyugat*, 1933/3.
- 11 Alexander Bernát (Alfa álnéven): *Budapesti Hírlap*, 1909. december 18. A bírálatra Fenyő Miksa válaszolt a *Nyugat*-ban: „Alexander Bernát két bírálatáról”, *Nyugat*, 1910/1.
- 12 Peter Szondi: *A modern dráma elmélete*. (ford.: Almási Miklós) Budapest: Gondolat, 1979, 12.
- 13 Idézi: Szilágyi Zsófia, *op. cit.* 506.
- 14 Szondi példája erre Luther és a reformáció „drámája.” *op. cit.* 14.
- 15 Katona eredeti drámája sem felelt meg azoknak, Bárány Boldizsár segítségével nyomán vált színszerűvé, bemutathatóvá. Lásd: Orosz László: „A Bánk bán első kidolgozása (1815)” in: Katona József: *Bánk bán*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983, 8–148.
- 16 Móricz Zsigmond: „A magyar színpad tradíciói”, *Uránia*, 1905/11.
- 17 Móricz naplójában is kissé sommásan fogalmazott: „... nem jönnek be a pesti zsidók. Ha ezt a darabot egy zsidó írta volna, akkor micsoda láрма és siker volna itt!” Móricz Zsigmond: *Naplók 1924–1925*, szerkesztette: Cséve Anna, Budapest: Noran, 2010, 32.
- 18 „Molnár Ferencnek egy új darabjára két hétre előre eladják a jegyet, s nálam harmadik este félház.” *ibid.*, 30.
- 19 Móricz a *Nyugat* 1923/17–18. számában írt a *Macbeth*ről, a *III. Richárd*ról, *Rómeó és Júliáról* és a *Julius Caesar*ról.
- 20 Móricz Zsigmond: „Molière (Bevezetés a Fösvény fordításához)”, *Uránia*, 1903/4.
- 21 Lásd: Móricz: *Naplók 1924–1925*, *op. cit.*, 295.
- 22 Naplója szerint: „Tizenkét évvel ezelőtt szerettem beléd a Hattyúvérben”. Lásd: Móricz: *Naplók 1924–1925*, *op. cit.*, 48.
- 23 Idézi Móricz: *Naplók 1924–1925*, *op. cit.*, 196.
- 24 Schöpflin Aladár: „Színház”, *Nyugat* 1924/2.

- 25 A terminus Hans-Thies Lehmanné, akinek *Posztdramatikus színház* (Budapest: Balassi Kiadó, 2010.) című kötetében kap külön fejezetet a dokumentum-dráma.
- 26 Móríc: *Naplók 1924–1925*, op. cit., 95.
- 27 *Ibid.*, 143.
- 28 A *Fehér selyemben* című írásról van szó, lásd: *ibid.*, 143. és 184.
- 29 *Ibid.*, 243.
- 30 „Meddő ez a darab, hogy egy ilyen isteni kincset szavak fullasztó árjába pakol be, és nem veti igazi akcióval a színészek szerelmes ölébe.” *Ibid.*, 107.
- 31 Nyugat 1929/19.
- 32 Móríc Virág: *Apám regénye*, Budapest: Szépirodalmi, 1954, 471. Feltehetően itt a középkori moralitások műfajára utal Móríc, ami színháztörténeti ismereteket sejtet.
- 33 A *Színházi Élet* számára írt cikkében: „Húsz éve kísérletezem a színpaddal”, 1928. márciusában volt szó erről. Móríc számításai szerint az *Úri muri* regényváltozatát kétezer ember vásárolta meg, a színmű huszonötezerhez jutott el. És azt is pontosan tudta: „A regény jó, a darab rossz.” Idézi: Szilágyi, op. cit., 505. és 486.
- 34 Móríc: *Naplók 1924–1925*, op. cit., 181. Mindezt Bánóczy Lászlónak írta a Magyar Színház tervezett bemutatója kapcsán.
- 35 Reinhardtól már a magyar színészet válsága kapcsán ír (Nyugat 1930/7), rendezéseit pedig Budapesten és Salzburgban is látta, amiket vizsgálgyva szemlélte, és ennek hangot is adott a *Prágai Magyar Hírlapban*. Erről bővebben: Szilágyi, op. cit. 496.
- 36 8 Órai Újság, 1936. április 5.
- 37 Lásd Schöpflin Aladár kritikáját Móríc „Magyar játékaról” (Nyugat, 1928/6) továbbá H. Bagó Ilona utószavát: Móríc Zsigmond: *Úri muri – regény és dráma*. Budapest: Európa, 2007.
- 38 Lásd erről: Csathó Kálmán: „Bla ha Lujza, mint Sári bíróné”, in: *Ilyeneknek láttam őket*. Budapest: Magvető, 1957, 175–181.
- 39 Móríc Virág, op. cit., 470.
- 40 Móríc: *Naplók 1924–1925*, op. cit., 392.
- 41 Katona titokban beleszeretett Széppataki Rózába, de a titkolózás olyan jól sikerült, hogy maga a színész is sem érzékelte, így férjéül kollégáját, Déry Istvánt választotta. Katona *A róza vagy tapasztalatlan légy a pókok között* című darabjával állt volna bosszút, de, mert valamit mégis sejtetett a színész, megakadályozta a darab bemutatását.
- 42 Lásd: Jászai Mari: *Emlékirat és napló*. Budapest: Szépművészeti Könyvek, 2016.
- 43 A Tanítóné mondja a színésznőkről: „Csodálatos, hogy az emberiség megtűri ezt a fajt... hogy azokat is nőknek nevezik... állatok... beszámíthatatlanok...”
- 44 Idézi Móríc: *Naplók 1924–1925*, op. cit., 91.
- 45 *Ibid.*, 406.
- 46 *Ibid.*, 38.
- 47 *Ibid.*, 176.
- 48 *Ibid.*, 81.
- 49 *Ibid.*, 406.
- 50 Idézi: Móríc Lili: *Kedves Mária! Móríc Zsigmond levelei Simonyi Máriához*. Budapest: Magvető, 1979, 36.
- 51 A helyesírási hiba szándékos, hiszen a szerelmek közös nyelvének volt része. Móríc: *Naplók 1924–1925*, op. cit., 83.
- 52 *Ibid.*, 83.
- 53 *Ibid.*, 279.
- 54 *Ibid.*, 316.
- 55 Naplója szerint Kóbor Irénnel beszélgetve jött rá. *Ibid.*, 276.
- 56 *Ibid.*, 383.
- 57 „Három lánygyermekemhez nem hozhatok egy egész világ által közismert kurvát anyának...” Naplójában is úgy fogalmaz egyszer, hogy „...színész nő anyai, mint kéjhölgy.” *Ibid.*, 297.
- 58 *Ibid.*, 366.
- 59 *Ibid.*, 398.
- 60 Nadas Péter: „Vagyunk”. In: *Nézőtér*. Budapest: Magvető, 1983. A szerző Tökés Annával kapcsolatosan használja ezt a terminust.
- 61 Idézi Móríc Virág: *Apám regénye*, Budapest: Szépirodalmi, 1954, 483.
- 62 Idézi Szilágyi Zsófia, op. cit., 423.
- 63 Móríc Virág, op. cit., 483.
- 64 Bárdos Artúr: „A magyar drámaírás válsága” Nyugat, 1928/4. Lásd továbbá: Bécsy Tamás: *A siker receptjei*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola – Vörösmarty Társaság, 2001.
- 65 Hubay Miklós: „Móríc Zsigmond drámái” in: *A megváltó mutatvány*, Budapest: Magvető, 1965.
- 66 Móríc: *Naplók 1924–1925*, op. cit., 32.
- 67 *Ibid.*, 213.
- 68 A Színházi Szerzők Egyesületében vállalt tisztséget, ebben a minőségében beszélt Kosztolányi temetésén.
- 69 *Ibid.*, 32.
- 70 Idézi Móríc: *Ibid.*, 33.
- 71 A darab, alcíme szerint: „Történelmi színmű 3 felvonásban”, az Érdekes Újság karácsonyi mellékletében jelent meg, 1918-ban. Nagy Péter szerint sikerült színműről van szó (Nagy Péter: „A színműíró Móríc Zsigmond III. Küzdelem a népdramáért”, Irodalomtörténeti Közlemények, 1975. 80. (3.) 297–331.), aminek nyomán előadás is született a darabból Zalaegerszegen, a Nagy Péter egyetemi előadásait hallgató Böhm György rendezésében. Az előadásról lásd: Tarján Tamás: „A *Fortunatus balszerencséje*,” in: *Forrás 47 / 10*. (2015) 90–99. Szilágyi Zsófia nagyvű Móríc-monográfiájában azonban csapnivaló műnek tartja a drámát, megítélés szerint joggal. Lásd: Szilágyi, *ibid.*, 258–262.
- 72 Gellért Oszkár: „Fortunatus – és még valami.” Nyugat, 1924/4.
- 73 Csathó, op. cit. 181.

„Nincs fölösleg”

Interjú A. Dobos Évával

Több mint fél év telt el, mióta 2023 októberében kihirdették Jon Fosse irodalmi Nobel díját. A misztikus szerző pillanatok alatt a magyar olvasói figyelem középpontjába került. Azóta kézről-kézre járnak a sokak számára eddig ismeretlen, néhol már-már zavarba ejtően minimalista és kísérletező kisregényei. Mindannyian bele akarunk tekinteni a titokba; Jon Fosse elemelt, kitágított világába, a norvég erdőségekbe, és a nyelvbe, amit olvasva még őszintén és minden kétely nélkül meg tudunk rendülni. Minderről A. Dobos Évát Jon Fosse Baumgarten-díjas magyar fordítóját kérdeztem.

Tóth Ramóna Mirtill: Bár a Nobel díj kétségkívül irányítja a figyelmünket, így sokak számára Jon Fosse csak a 2023-as év végén tűnt fel a horizonton, fordításodban már közel több mint egy évtizede is jelent meg a Kalligramnál Fosse-kötet. Mesélnél a kezdetekről? Mikor nyúltál először fordítói szándékkal Fosse-szöveghez?

A. Dobos Éva: Jon Fosse színpadi munkáival már a 90-es években találkoztam, az oslói Det norske teater-ben, és tulajdonképpen eléggé idegenkedtem ettől a szűkszavú, borús stílustól. Nem tudtam hová tenni a csupasz színpadon mereven álló, fekete ruhás hallgatag szereplőket, akik alig szólaltak meg, ha pedig megszólaltak, akkor csak nehezen, lassan, szüntelen ismétlésekből bontakozott ki a történet. Később, a *Gyermek* című darabon viszont végig nevettem, pedig abban is sokat hallgattak és sokat ismételték, de a rendező teret hagyott a kimondatlannak, így szabadabban lehetett értelmezni.

A sokszorosan tragikus családi situációban elővillant a komikum. A kimondott és kimondatlan összjátéka teljesen elbűvölt, és mikor a kezembe került a nynorsk (újnorvég) nyelven írt *Andvake*, másodszeri olvasásakor már fogalmazódtak a fejemben a magyar mondatok. Nem tudtam, lesz-e kiadó, érdekelhet-e rajtam kívül valakit ez a különleges szöveg, de nem is számított. Nekiültem begépelni a fordítást – közben már sikerült meggyőzőnöm a Kalligram kiadót, hogy adják ki ezt az alig 120 oldalas kis könyvet –, és hihetetlen volt, ahogy sodort a szöveg. Más volt, mint a korábbi kortárs norvég szerzőket fordítani, ahol a szórendre, írásjelekre, szintaxisra és igeidőkre kellett fókuszálni, és mondatról mondatra haladtam, ez viszont sodort. Az „andvake” egyébként egy archaikus, ritkán használt norvég szó, a magyar megfelelője „imetten”, ami egy az ébrenlét és az alvás közti állapotot jelent, de a könyv – a Kalligram kiadó javaslatára – *Álmatlanság* címen jelent meg 2013-ban.

A. Dobos Éva

TRM: A *Litera.hu*-nak 2023 októberében azt nyilatkoztad, hogy évek óta vártad, sejtetted, hogy Jon Fosse egyszer Nobel díjat fog kapni. Az nem titok, hogy a szerző évekig az esélyesek között volt. Mikor kiderült a hír Fosse maga is úgy fogalmazott: „*Kicsit meglepődtem, de igazából nem.*” Mégis mi az a *kvalitás*, ami felkeltette benned a gyanút, hogy egy napon realitássá válhat a Nobel díj?

ADE: A Fosse-szövegek szinte mindenben különböztek a korábbi olvasmányaimtól és fordításaimtól, és a tehetségére nagyon hamar ráéreztem. Megragadott az egyszerű, világos nyelve, a ritmusos zeneisége, és a bravúros szövegépítés, ha lehet ennek nevezni, ahogy mindent szépen, csendesen a helyére tesz, mint valami puzzle darabjait, és végül összeáll a hibátlan kép. Nincs fölösleg, nem hiányzik belőle semmi, pontosan olyan, amilyennek lennie kell. Ezt a fordító azonnal megérzi.

Fosse balladisztikus stílusa, a történetmesélés különleges formája, az egyszerű nyelven elbeszélte hétköznapi dolgok mögé rejtett drámai események, az egyszerre egyszerű és bonyolult témák – talán ezek alapján lehetett érezni, hogy ez valóban nagy irodalom.

Amikor olvasni kezdtem Fosse regényeit, már valamennyire ismertem a fjordok vidékét, többször jártam a Hardanger-fjord és a Sognefjord körüli hegyekben. Lenyűgözött a természet, és az ottani beszédmód és dialektus, és bárkivel szóba elegyedtem, csak hogy halljam azt a dallamos, lágy norvég nyelvet. Erős barátság fűzött egy ottani régi, hagyományos nyugat-norvégiai farmon gazdálkodó családhoz, akik azóta majdnem mind tragikusan végezték. Né-

ha arra gondoltam, hogy Jon Fosse talán ismer-
te őket, mert akár róluk is mintázhatta volna
a szereplőit. Mondhatom, hogy kezdettől fog-
va elkötelezett rajongója voltam Nyugat-Nor-
végiónak, nem állt tőlem messze Fosse nyelvi,
emberi univerzuma.

TRM: Bár elemi élményként élted meg az
emberi kapcsolatok és a tájélmény sajátosságát,
nemcsak ezek vannak kívül a mindennapi ta-
pasztalatainkon, hanem Fosse nyelve, regény-
világa is valamiképp tőlünk innen túl van. Mi-
ben láttad Fosse rendkívüliségét? Miben volt
más, mint mondjuk egy szintén nynorsk nyel-
ven író szerző?

ADE: Nagyon megragadott a történetek
színhelye, az a varázslatos nyugat-norvégiai kö-
dös-párás táj, a havas hegycsúcsokkal és ragyo-
gó kék vizekkel. És ez valóban olyan világ, ahol
összeérnek a természet elemei, nincs választó-
vonal ég és tenger, fent és lent között. Egyszer-
re vannak jelen ellentétes dolgok, a sötét he-
gyek és a csillogó víztükrök, fény és sötétség.
Ez a táj belevésődik az ottani emberek szemé-
be-lelkébe, és csak nehezen költöznek másho-
vá. És akárcsak a tájban, Fosse műveiben is fel-
oldódnak a határvonalak – múlt és jelen lét és
nem lét, élet és halál között.

Fosse rendkívüliségét az elmosódó, lebegés-
hez hasonló hangulatok és állapotok megfogal-
mazásában láttam. Azt is izgalmasnak találtam,
hogy a szereplői keveset beszélnek, mégis min-
dent elmondanak. A kimondott szavaknál fon-
tosabbak a kimondatlan, így az olvasóban áll
össze a teljes történet, amit a szöveg csak sejtet.

TRM: Nemcsak az első Fosse-kiadás jelent meg
majdnem tíz évvel ezelőtt, de ennyi idő telt el
azóta is, hogy interjút készítettél a szerzővel,
amit *A norvég király szomszédja* címen kö-
zölt a *Kalligram* folyóirat. Mondhatjuk, hogy
teljes kört tettünk. Hogy látod az elmúlt tíz
évben mi változott a magyarországi *Fosse-
befogadásban*? Érzékenyebbek, nyitottabbak
lettünk a szövegeire? Most jött el Fosse ideje
vagy szimplán a Nobel díj hatása alatt vagyunk?

ADE: A Nobel díj mindenütt óriási lökést
adott Jon Fosse műveinek, bár addig sem volt

ismeretlen, hiszen színpadi műveit Japántól, Indián, Franciaországon át rengeteg helyen játszották, és Németországban az utóbbi 20-25 évben ő számít a kortárs színház legjelentősebb képviselőjének. Norvégiában 2013-ban Jon Fossénak felkínálták a norvég királyi palota kertjében álló, a nemzet művészeinek járó tiszteletbeli művészlakot. Ő maga kissé vonakodva fogadta, de azóta is ez a ház az oslói otthona. Akkor már ismert és elismert író volt, de valójában kevesen olvasták a könyveit. Specifikusan nyugat-norvégiai írónak tartották, és a nynorsk nyelv miatt, ami leginkább nyugat-norvégiai dialektusokkal rokon, sokan nehezen befogadhatónak találták. De ez tavaly októberben hirtelen megváltozott. Azt hiszem, a magyar olvasók is a Nobel-díj után figyeltek fel rá igazán, holott néhány kritikus – és író – már az első megjelenéskor észrevette. De az is lehet, hogy most jött el Fosse ideje, és megérett az olvasóközönség erre az irodalomra, amely időn, téren, napi politikán, határokon, bevásárlóközpontok kommersz világán kívül-felül emelkedik. Bízom benne, hogy Fosse sikere tartós lesz, mert Fosse világa mágnesként vonzza az olvasót. Erről tanúskodnak az olvasói blogok, és arról is, hogy szükségük van az embereknek erre a lassú irodalomra.

TRM: Régóta Norvégiában élsz, így sokkal szélesebb rálátásod van az ottani kulturális berendezkedésre, mint sokunknak innen Magyarországról. Számunkra talán még a király szomszédságába költöztetett író képe is olyan kuriózum, amit még elképzelni is nehéz. Milyen kulturális támogatások, juttatások, programok biztosítják Norvégiában a kiemelt szerzők életszínvonalát, alkotáshoz való jogukat, a könyvek és szerzők népszerűsítését bel- és külföldön?

ADE: Túlzás nélkül mondhatom, hogy a norvég kulturális berendezkedés Európában, vagy talán a világon is a legjobbak egyike. Ennek alapja a norvég állam tudatos kultúrpolitikája, és az évtizedek alatt kialakított szervezetek és az állam által működtetett támogatási rendszer. Ez nemcsak irodalomra vonatkozik, hanem képzőművészetre, zenére, táncművészetre

stb, vagyis kreatív alkotókra általában. A könyves szakmában például erősek az írók, és a fordítók, a könyvkiadók szervezetei. A szerzők és a fordítók állami ösztöndíjakra pályázhatnak, ami lehet akár több éves teljes fizetésnek megfelelő összeg. Az állami támogatások alapelve az úgynevezett armlengde, a kartávolság, ami azt jelenti, hogy nem az állami szervek, hanem szakmai zsűriák döntenek a pénz elosztásáról. Erre mondják, hogy betartják a kartávolságot.

TRM: Azt láthatjuk, hogy napjainkban az északias, skandináv irodalom iránt kiemelt érdeklődés van hazánkban. Mit gondolsz mi lehet ennek a titka?

ADE: A titok nagyjából abban rejlik, hogy a magyar olvasókkal megismertették a jó skandináv irodalmat, mert hiszen sok jó könyv van a világon, de érdeklődni csak akkor tudunk valami iránt, ha tudunk annak létezéséről. A skandináv irodalom valamennyire egzotikusnak tűnhet, hiszen más világ, más mentalitás, más éghajlat, és néhány műfajban igazán jó könyvek születnek. Ilyen a krimi, és az utóbbi időben divatos valóságirodalom, az autofikció. Ha ehhez hozzáadjuk a skandináv országok – konkrétan mondjuk Norvégia – kultúrpolitikáját, melynek fontos része az irodalom „exportja”, akkor pozitív képet kapunk. A Norla (Norwegian Literature Abroad) állami finanszírozású ügynökség, amely tavaly például 440 szépirodalmi mű külföldi megjelenést támogatta. A könnyebb műfaj, a jó krimi pedig utat nyit az igényesebb irodalomnak, például Karl Ove Knausgård, vagy akár a Nobel-díjas Sigrid Undset műveinek. És nem nagy titok, hogy a jó könyvek akkor szólnak jól magyarul, ha jó a fordítás.

TRM: A Nobel díj mindenképp nagyobb teret nyitott arra, hogy a magyar közönség számára teljesebb képet adhassunk Jon Fosse művészetéről. Mennyire tekinthető egészen ebben a pillanatban a magyar Fosse-kép? Mi az, ami még hiányként mutatkozik? Milyen elvégzendő munka van még ezen a téren?

ADE: A Nobel-díj után hónapokig az Írók boltja top-listáján szerepelt valamelyik Fosse-

regény. Ez nagy öröm, és elismerés, hiszen korábban ugyanezeket a könyveket csak egy nagyon szűk olvasóréteg vette kézbe. Azt hiszem, hogy a szép-szomorú *Álmatlanságot* (és az egész Trilógiát), és a *Melankóliát* is szeretnék az olvasók, ezek már meglévő fordítások. Ám a teljes képhez Jon Fosse színpadi művei, a versei és a gyerekkönyvei is hozzátartoznak. Ő maga nem tesz különbséget az egyes műfajok között, szerinte, ha valami jó, azt költészetnek (poesi) lehet nevezni. Mindenképpen hiányzik még néhány kisregény – *Det er Ales*, *Naustet* – de szerintem a 23 éves korában írt első kötete, a *Raud*, svart is érdekes.

Az elvégzendő munkákhoz tartozik még a fő műve, az 1200 oldalas *Szeptológia* teljes fordítása. Az első két rész *A másik név* címen 2019-ben jelent meg, de úgy lesz teljes, ha az egész elkészül.

Megemlíteném, hogy Oslóban a Det norske teater-ben 2015-ben nagy sikerrel játszották a *Reggel és este* dramatizált változatát, több mint 200 teltházas előadást ért meg. Egy idős színésznő mondta el egy hegedűs kíséretében; a regény szövegén alig kellett változtatni, nagyszerűen működött színpadon. Ugyanígy működhet a tavaly megjelent *Fehérség*, mert ez a gyönyörű álomszerű, biblikus szöveg már olvasáskor is színdarabra emlékeztet. A *Trilógiából* Eötvös Péter írt operát, Németországban mutatták be 2022-ben. Hogy mivel lehetne még gazdagítani, bővíteni a magyar Fosse-képet? Azt hiszem, sok mindent lehetne tenni a már meglévő fordításokkal. Felolvasás, színpadi előadás, vagy akár tánc formájában.

TRM: Van ideális belépési pontja a Fosse-életmű olvasásának? Van olyan mű, műfaj, amivel szerinted érdemes kezdeni az ismerkedést?

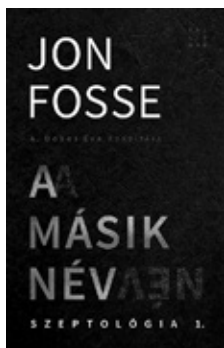
ADE: Aki még nem találkozott Fosse különös világával, annak valamelyik kisregényét ajánlanám belepőnek. Ilyen a *Reggel és este*, vagy a *Trilógia* első része, az *Álmatlanság*. A *Reggel és este* az élet két végpontjára, a születés és a halál pillanatára világít rá a leghétköznapibb eseményeken keresztül. „Álomi, ködlő, borzongató, nesztelen nyelvi közegben érzi magát az ol-

vasó (...) Befelé nézésre hangol, tágas vidékre hív”, írta róla Tarján Tamás a könyv megjelenésekor. Az *Álmatlanság* két fiatal reménytelen bolyongásával kezdődik; Asle és Alida az esős, ködös Bjørgvin város utcáit róják, szállást keresnek, de mivel terhes a lány, senki nem fogadja be őket. A bibliai ihletésű nyitókép után végig követjük a szerelmesek sorsát, majd Alida életét és öregkorát. A *Trilógia* Fosse egyik legizgalmasabb epikus műve, és akárcsak a többi regényében, itt is az elhallgatások adják az elbeszélés dinamikáját. Végig megmarad az egyensúly a kimondás és sejtetés között, mint ahogy a szegénység és kétségbeesés miatt történő gyilkosságokat is csak sejtethetjük.

TRM: Nemrég elkezdted fordítani a *Mystery of Faith* címet viselő interjúkötetet, melyben Jon Fosse a hitéről vall Eskil Skjeldalnak. A Fosse-próza fordítása embert próbáló alkotói munka, hiszen egy olyan egyedi prózatechnikát használ, amihez még csak hasonlót is nehéz említeni. Ehhez képest milyen élmény, tapasztalat ezt a non-fiction szöveget fordítani?

ADE: Az interjúkötetnek még nincs magyar címe, egyelőre *A hit misztériuma* munkacím alatt mentettem el. Fosse eleinte vonakodott a katolikus pappal való beszélgetéstől, és magától az interjútól, de végül belement és sokkal többet mesélt, mint eleinte gondolta volna. Beszél a hosszú ideológiai útkereséséről, a katolicizmus felé fordulásáról, kvékeréről, a korábbi súlyos alkoholizmusáról, amelynek kis híján áldozata lett. Az interjúkötet non-fiction szöveg, és egész más munkamódszert kíván, mint a prózai munkái. Fosse regényeiben szikár, ritmosos szövegről van szó, amely sokszor lírához közelít, ezért sokkal szabadabban lehet átültetni magyarra. Az interjúkötetben viszont a szövegűség az elsődleges szempont.

Fosse zenésznek indult, később jött csak rá, hogy jobban teszi, ha a gitározás helyett inkább könyvet ír. Olvasó-kételkedő-kereső embernek mondja magát; sok nyelven olvas és a hatalmas könyvgyűjteményében megtaláljuk az európai kortárs irodalom színe-javát. Ismeri a középkori teológusok írásait, az északi sagákat, az apokrif szövegeket, járatos az ókori és az újkori filo-

zófusok munkáiban. Harmincéves korában került közel Martin Heidegger lét-filozófiájához. A fordításnál külön fejtörést okoz Heidegger sajátos filozófiai szókészlete, mert sok fogalomra nincs pontos magyar szó. Ilyenek például a német Dasein, ami a magyar szakfordítás szerint jelenvalólét.

Az interjúkötet egyébként izgalmas fordítói feladat, tartalmilag és nyelvileg is, ezenkívül közel hozott hozzám egy mélyen érző, gondolkodó embert. Szinte meghatóak a zárkózott, szorongó művész őszinte vallomásai a saját élete legfontosabb kérdéseiről, ilyen nyitottságot tőle máshol nem tapasztaltam.

TRM: És ha már prózatechnika: én úgy látom a Fosse-szövegek sokkal, de sokkal közelebb állnak a zenéhez, mint a történetmesélés hagyományához. Mondhatni komponálva vannak. Az ismétlések a szakrális és a szóbeliségen alapuló szövegeket idézik meg számomra: hangosan kántálható szövegek ezek, egy-egy jelenet pedig mielőtt véget érne, újra és újra elkezdődik. Fordításkor hogyan lehet visszaadni ezt? Milyen módszerrel dolgozol?

ADE: A Fosse-fordításokhoz tényleg sajátos módszert alakítottam ki. Az első regényeinél nem tudtam, mi kezdjek a fura központosági rendszerével, az ismétlésekkel, és a monoton, kopogós mondatokkal. Megkerestem, azt hiszem e-mailben, megbeszéltünk egy találkozást az oslói Continental Hotel földszinti bárjában. Ha jól emlékszem, türelmesen végighallgatott, és csak a végén szólalt meg. Azt mondta, hogy engedjem el a szavakat, ne törődjek az írásjelek-

kel, inkább olvassam fel hangosan a tükör előtt a fordítást, és akkor meghallom. Gondoljak arra, hogy a szöveg zene, a vesszők a dinamikát jelzik, az ismétlések meg a szüneteket, és ha rájövök a ritmusra, a szavak majd biztos megtalálnak.

Ez a személyes találkozás volt a belépőkód Fosse prózatechnikájához. A hangos olvasást néha még most is alkalmazom, bár több mint ezer oldal Fosse-szöveg után már elég, ha fejből kántálok, dúdolgatom a szöveget.

TRM: Érdekes számomra az a kettősség, ahogy a nyelvi minimalizmus és a nyelv végtelensége találkozik Fosse szövegeiben. Akár Jon Fosse kisregényeit a Fehérséget vagy a Reggel és estét olvasva, akár a Szeptológia első kötetét a kezünkbe véve azt láthatjuk: a nyelv lecsupaszítása zajlik, miközben ugyanez a nyelv akár pillanatok tágít hosszú oldalakká, kitölti, elfoglalja az időt és a teret. Egy-egy pillanat szinte a mozdulatlanságig lassul, tágul, ismétlődik, és egy autó- vagy hajóútba egy egész élet sűrűsödik. Milyen olvasói magatartást igényel ez a lassú próza?

ADE: Jon Fosse írásmódja azért is sajátos, mert tényleg lecsupaszítja a nyelvet, néha a banalitás határáig ismét teljesen hétköznapi, szinte közhelyes dolgokat. De a ritmikus lassulás, gyorsulás, a tempóváltásokkal való mesteri manőverezés tesz ki az egyszerűnek tűnő szöveget Nobel-díjas irodalommal.

Úgy ír, ahogy az emberek beszélnek. Nem simán gördülő mondatokban, hanem kicsit szaggatottan, ismételve, foszlányosan, tétován, szüneteket tartva. A fordításnál arra kel-

lett különösen ügyelnem, hogy magyarul is hiteles legyen egy norvég kocsmában zajló beszélgetés, ahol öreg halászok hümmögve-dünynyögve közölnek egymással látszólag teljesen érdektelen dolgokat. A szereplők keveset szólnak, a beszélgetések váratlanul átcsúsznak körkörös belső monológokba, de bármilyen is a narráció, a szövegeken mindig érezhető a Fossét foglalkoztató két kérdés: Isten és a halál.

A kettősséget éppen ebben látom, a nyelvi minimalizmus találkozik két hihetetlenül bonyolult témával. Nem túlzás azt állítani, hogy Fosse prózája igényes és néha túl monotonnak tűnhet, és az is érthető, ha nem talál szíven minden olvasót

Egy Fosse-regény annak az olvasónak igazán élmény, aki rendelkezik olvasói tapasztalattal, nem vár klasszikus történetmesélést és világosan körvonalazott helyszíneket és szereplőket. Aki át tudja magát adni egy fajta lebegésnek és utat enged a transzcendentális élményeknek, aki szeret elmélyedni az élet misztériumaiban.

TRM: A misztikusság, a szakralitás kérdése nemcsak Fosse személye kapcsán kerül újra és újra szóba, hanem a szövegeit is körbeveszi egyfajta misztikus aura. Lenyűgöző számomra, hogy úgy tűnik bátrabban nyúl a szakralitáshoz, mint a magyar kortárs irodalom legtöbbje. Mintha kevésbé lenne benne kétely, kétség efelé. Nála egy jelenés, egy látomás és legfőképpen a halál is mindig komolyan vehető. Ez a bátorság Fosse sajátja vagy alapvetően jellemző a norvég kortárs irodalomra?

ADE: Fosse egyedi, sajátos író, Norvégiában az övéhez hasonló stílus, nyelvezet – a már említett stílusjegyekkel –, és mélyen vallásos indítatású írásművészet más szerzőknél nem tapasztalható. A vallásos tárgyú könyvekre biztos van példa minden ország irodalmában, de nem tudom, létezik-e valahol a világon ilyen szintű vállalása a miszticizmusnak és a hitnek az irodalomban, mint nála.

A Kalligram kiadó által szervezett Fosse-eseményeken sok érdekes kérdés felmerült, izgalmas volt fordítóként részt venni ezeken a panelbeszélgetéseken. Egyszer megkérdezte valaki, hogy mennyire van jelen Fosse műveiben a po-

litika, a társadalmi kérdések. A válaszom erre az volt, hogy Jon Fossétól ennél semmi sem áll távolabb –, a közéleti, hatalmi, vagy aktuálpolitikai kérdések kívül esnek az ő írói-művészi tartományán. Gondolom, meglepődne talán ő maga is, ha ezekről bármit gondolna, netán mondana.

Fosse gondolkodását a heideggeri létfilozófia és Wittgenstein nyelvfilozófiája befolyásolja, az interjúkötetben sokat hivatkozik rájuk. Heidegger élesen megkülönböztette a létezőt és a létet: a lét a létező alapja, áthatja és felülmúlja azt. A lét maga túl van minden létezőn, tudunk is róla, meg nem is, írja. Elképzelhető, hogy a magyar írókat jobban lefoglalják a létező történések, abban a világban mozognak és arról írnak közvetlen vagy közvetett módon. De erről talán magyar írókat kellene megkérdezni, gondolom, érdekes válaszokat kapnánk.

Végül hadd idézzek egy idevágó részt az interjúkötet bevezetőjéből:

„Fosse beszélt a keresztény világnézetben gyökerező lelki-szellemi megvilágosodásáról. „Erős erők csapnak benne össze. Ő az ékesszóló próféta, aki egy belső erő készítésére közvetíti azt, amit meglátott. (...) De ő a néma misztikus is, aki irtózik annak gondolatától, hogy beszéljen a misztériumról. Mintha a kettő, a próféta és a misztikus, ellentétben állna egymással, az elméletekkel terhelt költő: Fosse a kimondhatatlánról, a misztériumról beszél. Isten misztériumáról, de ugyanakkor mintha meg akarná magának tartani, mintha ki akarná törölni, amit mondott: A bizonyosság, hogy a hallgatásba burkolózott misztérium néha nagyobb, mint a közlés kényszere. Mit kellene tehát tennie? Talán a kettő – a szótlán próféta és az imádkozó misztikus – a költő Fossében találhatnak egymásra?”

■ ■ ■

A szerző a szöveg megírásakor a Petőfi Irodalmi Múzeum Oláh János szerkesztői ösztöndíjában részesült.

■ ■ ■
Tóth Ramóna Mirtill (1999, Budapest) a Kalligram kiadó szerkesztője, a Nincs online folyóirat alapító-főszerkesztője, a NINCS Kulturális Alapítvány vezetője. 2022-ben elnyerte a Petőfi Irodalmi Múzeum Oláh János szerkesztői ösztöndíját.